

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

مجموعہ حکیدہ مقالات اولین ہمایش بین المللی

تفسیر اجتماعی قرآن کریم در جهان اسلام

ظرفیت ہا و چالش ہا

الاتجاه الاجتماعی لتفسیر القرآن الکریم فی العالم

الاسلامی

*Social Interpretation of the Quran in the Islamic
World*

انجمن ایرانی مطالعات قرآنی و فرهنگ اسلامی

۱۸-۱۹ اسفند ۱۴۰۰ / 9-10 Mar 2022

دبیر علمی: دکتر فروغ پارسا

دبیر اجرایی: دکتر قاسم درزی

اعضای کمیته علمی (به ترتیب الفبا):

نام استاد	دانشگاه / پژوهشگاه
دکتر عباس اشرفی	دانشگاه علامه طباطبائی
دکتر فروغ پارسا	پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
دکتر احمد پاکتچی	پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
دکتر محمدرضا حاجی اسماعیلی	دانشگاه اصفهان
دکتر عبدالعزیز خطیب	دانشگاه مرمره
دکتر قاسم درزی	دانشگاه شهید بهشتی
دکتر غلامرضا رئیسیان	دانشگاه فردوسی مشهد
دکتر صراف	دانشگاه کوفه
دکتر فتحیه فتاحی زاده	دانشگاه الزهرا
دکتر محسن قاسمپور	دانشگاه علامه طباطبائی
دکتر فرهاد قدوسی	دانشگاه وین ایالت میشیگان
دکتر محمود کریمی	دانشگاه امام صادق (ع)
دکتر اولیور لمن	دانشگاه کنتاکی
دکتر سهراب مروتی	دانشگاه ایلام
دکتر مجید معارف	دانشگاه تهران
دکتر سیدرضا مودب	دانشگاه قم
دکتر محمدعلی مهدوی راد	دانشگاه تهران
دکتر نصرت نیلساز	دانشگاه تربیت مدرس

اعضای کمیته اجرایی: دکتر سید مجید نبوی، زهرا نبی، مریم جزایری و مریم شریف زاده.

ویراستار: حسین جدی

نشانی: تهران، بزرگراه حقانی، خیابان کوشا، سازمان اسناد و آرشیو ملی ایران، طبقه چهارم، اتاق

۱۰، انجمن ایرانی مطالعات قرآنی و فرهنگ اسلامی.

تلفن: ۰۲۱-۲۹۹۰۵۴۲۳

آدرس پست الکترونیک: societalexegesis@gmail.com

آدرس سایت: www.isqs.ir

کلیه حقوق نشر برای انجمن ایرانی مطالعات قرآنی و فرهنگ اسلامی محفوظ است.

فهرست

- در آمد Error! Bookmark not defined.
- ۱۹..... مبانی تفسیر اجتماعی از جزءنگری تا سیستمگرایی
سید مصطفی احمدزاده
- ۲۰..... قرآن موافق و مبلغ تکثرگرایی اجتماعی
علی اصغر احمدی
- ۲۱..... بازخوانی آراء تفسیر پژوهان در تحلیل مبانی تفسیر اجتماعی
داود اسماعیلی
- ۲۲..... تفسیر اجتماعی: اقتضانات، جریان‌ها و رویکردهای معاصر
سید محمدعلی ایازی
- ۲۴..... راهکارهای استعمارستیزی در تفاسیر اجتماعی با تأکید بر اندیشه امام خمینی و علامه مغنیه
مرجان باوقا، طاهره محسنی، عبدالله میر احمدی
- ۲۵..... مبانی تفسیر اجتماعی الکاشف
مرجان باوقا، مهرباب صادق نیا
- ۲۶..... مبانی و مؤلفه‌های گفتمان فهم و تفسیر عصری اجتماعی قرآن کریم
فروغ پارسا
- ۲۷..... چهار موج تفسیر اجتماعی در ایران
احمد پاکتچی
- ۲۹..... واکاوی ماهیت و مبانی خلافت اجتماعی با تأکید بر نظریه اجتماعی شهید صدر
علی تقفیان، محمدصادق ذوقی
- ۳۰..... تفسیر اجتماعی آیه الله طالقانی الهیات رهایی‌بخش
محمد مهدی جعفری
- ۳۱..... بررسی تطبیقی معنای «شعبه» و «فرع» در آثار لغوی و آیات قرآن

- سید مجتبی جلالی
- ۳۲..... بررسی دلایل قرآنی مخالفان مشارکت اجتماعی زنان در عرصه ریاست دولت.....
- سهیلا جلالی کندری
- مفهوم شناسی "امت" و "ملت" در اندیشه اجتماعی متفکران شیعه با تأکید بر آراء علامه
- محمدحسین طباطبایی..... ۳۳.....
- علیرضا جمشیدی، مریم زارع
- بازخوانی کارکرد تفسیر اجتماعی در ترسیم الگوی جامعه سازی دینی با تأکید بر آیه ۲۹
- سوره فتح..... ۳۴.....
- مجید چهری، فرزانه رحیمی ترکاشوند
- تفسیر اجتماعی قرآن کریم در پیدایی انقلاب اسلامی ایران..... ۳۵.....
- مجید چهری، الهام رضایی، افسانه محمدی
- بازخوانی خاستگاه و مؤلفه‌های اندیشه شهید صدر در تفسیر اجتماعی موضوعی..... ۳۶.....
- مجید چهری، زهره نریمانی
- کاربست معرفتی آیه میثاق در زندگی..... ۳۷.....
- سیده شیرین حجازی، فاطمه میرزایی، مریم گرموردی
- العلامة السيد محمد حسين الطباطبائي و الاتجاه الاجتماعي في الميزان في تفسير القرآن ۳۸
- فاطمه حسینی میرصفی
- تبیین مفهوم قلب اجتماعی آیت‌الله شاه‌آبادی (رضوان‌الله تعالی علیه) در آینه قرآن و
- روایات..... ۳۹.....
- حمزه خادم علی
- تبیین مدل اجتماعی اعتصام و مدل اجتماعی انفضاض با تأکید بر مفهوم قلب اجتماعی
- آیت‌الله شاه‌آبادی (رضوان‌الله تعالی علیه)..... ۴۰.....
- حمزه خادم علی
- فرآیند تفسیر اجتماعی قرآن: رویکردی هرمنوتیکی..... ۴۱.....

قاسم درزی

فرایند فهم؛ مطالعه تطبیقی تفسیر اجتماعی من وحی القرآن و تسنیم..... ۴۲

شیرین رجب‌زاده

تأثیر تفسیر اجتماعی در پیدایش و گسترش مطالعات میان‌رشته‌ای قرآن و علوم..... ۴۳

محمدعلی رضایی اصفهانی

ابزارهای مشترک اصلاحی - انقلابی انبیاء الهی (علیهم‌السلام)، جهت اصلاح امت خویش از

منظر قرآن کریم..... ۴۵

ریحانه رضوانی، سیده راضیه پورمحمدی

تفسیر اجتماعی و نگاه زنانه (بررسی موردی التفسیر البیانی للقرآن الکریم)..... ۴۶

کبری روشنفکر

آیات زنان چالشی در ترجمه‌های نوین قرآن کریم..... ۴۷

معصومه ربیعان، نفیسه علی‌پور

تفسیر معاصرانه من وحی القرآن از آموزه‌های تربیت اجتماعی قرآن کریم..... ۴۸

منیره سادات کامرانی، فاطمه غلامی کناری

قضا و قدر الهی و نقش انسان در جهان..... ۴۹

محمدباقر سعیدی روشن

تفاسیر اجتماعی و توسعه معنایی در آیات مربوط به سنت‌های جاهلی (بررسی موردی آیه

۱۰۳ سوره مائده)..... ۵۲

روح‌الله شهیدی، سمیه پاک‌دامن

مبانی قرآنی دفاع از مردم فلسطین در تفاسیر اجتماعی..... ۵۳

فاطمه صالحیان

بررسی دو رویکرد در تفاسیر اجتماعی با نگاهی به سوره مبارکه مجادله..... ۵۴

علی صبوحی طسوجی، طاهره چینی‌فروشان

- تاملی در مورد نوع مواجهه تفسیر اجتماعی قرآن در قبال گفتمان معاصر حقوق بشر
 بین‌المللی ۵۵
 محیا صفاری نیا
- بازتاب رفتار اجتماعی احترام به نظریات و عقاید دیگران در تفسیر «فی ظلال القرآن» سید قطب ۵۷
 عمران عباسپور، مهناز سلمان زاده، زینب احمد پور ترکمانی
- بایسته‌های تفسیر اجتماعی قرآن کریم از منظر آیت‌الله مهدوی کنی (ره) ۵۸
 محمد عترت دوست
- درآمدی بر قواعد خاص تفسیر اجتماعی با تأکید بر تفسیر مقام معظم رهبری (حفظه الله) ۵۹
 میثم عزیزان، علی‌اکبر فراتی
- الهیات اجتماعی از توحید تا جامعه توحیدی در اندیشه تفسیری رهبر معظم انقلاب ۶۰
 سید علی اصغر علوی
- بررسی جایگاه روایات تفسیری معصومین علیهم السلام در تفسیر اجتماعی قرآن کریم ۶۱
 نگین علیزاده
- کاربست تفسیر اجتماعی قرآن کریم در بسیج مردمی انقلاب اسلامی ۶۲
 مرتضی غرسبان روزبهانی
- اهداف، ویژگی‌ها و کارکردهای تفسیر اجتماعی قرآن کریم ۶۳
 زهرا غریب زاده
- تفسیر تقنینی قرآن کریم ۶۴
 مصطفی غفوری
- آیات الأحکام التدریجیه أفق تفسیری فقهی جدید ۶۵
 خالد غفوری الحسنی
- بازخوانی شاخصه‌های عقل‌گرایی در تفاسیر اجتماعی با محوریت تفسیر المنار ۶۶
 علی غضنفری، عبدالله میراحمدی، زهرا مدرسی راد
- ارزیابی جریان نو اعتزالی متأخر در فهم زبان دین (با تأکید بر مسائل اجتماعی زنان) ۶۷

فتحیه فتاحی زاده

جایگاه "الامیین" در قرآن کریم و نسبت آن با مردم سالاری ۶۸

محمد علی فتح‌اللهی

بررسی و تبیین شاخصه‌ها و کاستی‌های تفسیر اجتماعی - عصری المنار ۶۹

جعفر فیروزمندی بندپی

عبدالکریم خطیب و اندیشه‌های اصلاح‌طلبی دینی در تفسیر آیات قرآن ۷۰

محسن قاسم پور راوندی، فهیمه غلامی نژاد، خدیجه زینی وند نژاد

بررسی و نقد یک مطالعه رایانه‌ای-اماری در بعد شفاهی قرآن ۷۱

فرهاد قدوسی

نخستین گام‌ها برای عینی‌سازی تفسیر قرآن به قرآن: روش‌ها و راهکارهای جدید ۷۲

محمد قندهاری

واکاوی نقش تفسیر اجتماعی قرآن در پیروزی انقلاب اسلامی ۷۳

احمد لامعی گیو، زهرا خسروی

تفسیر اجتماعی قرآن کریم، سنت نبوی و آموزه‌های اهل بیت (ع) ۷۴

معصومه محسنی پور

روش‌شناسی تفسیر اجتماعی با تکیه بر تفسیر المنار ۷۵

روح‌الله محمدی، سمیه اکبری چمازدهی، سمیه آزاد دل

روش‌شناسی تفسیر اجتماعی «احسن الحدیث» ۷۷

مجتبی محمدی انویتی، مرتضی قاسمی حامد

روش‌شناسی تفسیر اجتماعی قرآن در آثار نو معتزلیان شبه‌قاره هند ۷۸

مرضیه محمص

نهضت اجتماعی سید جمال‌الدین اسدآبادی (با تکیه بر تفسیر اجتماعی قرآن کریم) ۷۹

سودابه مظفری، کاوه رحیمی

تفسیر اجتماعی؛ روش یا گرایش ۸۰

روح‌الله ناظمی

تفسیر اجتماعی و پیدایی انقلاب اسلامی از منظر مرحوم آیه الله مهدوی کنی (ره) ۸۱

عباس مصلاهی پور

بررسی نگاه مترقیانه اسلام در موضوع حکمیت میان زوجین با تکیه بر آیه ۳۵ سوره نساء ۸۲

حسین مهتدی، حسین فقیه، عذرا السادات لطیفی حسینی

چگونگی کاربست دلایل قرآنی در نقد نظریه پلورالیسم دینی در تفسیر تسنیم ۸۳

مehشید موسی پور، محمدرضا شاهرودی

بررسی دیدگاه آیت‌الله جوادی آملی نسبت به آزادی فردی و اجتماعی از منظر قرآن در

تفسیر تسنیم ۸۴

مehشید موسی پور، محمدرضا شاهرودی

مطالعه تأثیر اندیشه‌های قرآنی سید محمود طالقانی در پیدایی انقلاب اسلامی ایران ۸۵

زهره نبئی

پروبلماتیک تفسیر اجتماعی قرآن: مسئله، ایده، پرسش، روش، نظریه ۸۶

سید محمود نجاتی حسینی (خراسانی)

روش‌شناسی تفسیر اجتماعی المیزان ۸۷

کیانوش نریمان

مبانی و روش تفسیر اجتماعی بانو مجتهده امین در تفسیر مخزن العرفان ۸۸

مریم نساج

تلاش‌های تدبری، گونه‌ای از تفسیر اجتماعی ۸۹

شادی نفیسی، شکوه چینی فروشان، مهدیه دهقانی

شاخصه‌های تفسیر اجتماعی ۹۰

شادی نفیسی

مبانی قرآنی رویکرد شهید سید محمدباقر صدر به سیره معصومان علیهم‌السلام ۹۲

نصرت نیل ساز، زهره رحیمی

- نقش رویکرد انتقادی به پندارهای رایج درباره مفاهیم دینی در پیدایی انقلاب اسلامی با تأکید بر آرای تفسیری مقام معظم رهبری ۹۴
نصرت نیل ساز
- واکاوی رویکرد علامه طباطبایی به نظریه اصالت حس در تمدن غربی ۹۶
نصرت نیل ساز، محمدجواد رحمتیان
- منهج فهم و توجیه النص القرآنی فی التفسیر الاجتماعی عند المفسرین المعاصرین - تفسیر "من وحی القرآن" للسیّد محمد حسین فضل الله أنموذجاً ۹۸
علی زهیر هاشم الصراف
- گرایش فمینیستی در تفسیر اجتماعی قرآن کریم؛ با تکیه بر نظرات اصطلاح طلبانه فمینیست‌های اسلامی ۹۹
محمدصادق هدایت زاده
- کاربست اندیشه ورزی تاریخی در تبیین گرایش اجتماعی تفسیر المیزان ۱۰۰
محمدعلی زکی
- بررسی تطبیقی رویکرد اجتماعی شهید مطهری، سید قطب و ابن عاشور در تفسیر سوره ممتحنه ۱۰۲
محمدجواد جعفر ملک
- دراسة فی الفكر الاجتماعی للعلامة الطباطبائی فی تفسیر المیزان وإستخدامه فی حياة الإنسان المعاصر ۱۰۳
السيدة فاطمة حسینی میرصفی
- مبانی و شاخصه‌های تفسیر اجتماعی در «المیزان فی تفسیر القرآن» ۱۰۴
علی اسدی اصل، سیدابوالقاسم موسوی، مصطفی حسن زاده حقیقی
- ارث ناتمام زنان در کشاکش سنت و مدرنیته ۱۰۵
معصومه ریعان
- تقریب گرایی و شبهات عصری در آثار تفسیری محمد جواد مغنیه ۱۰۶
محسن قاسم پور، پروین شناسوند

- تفسیر در کشاکش کلام قدیم و علم جدید: مورد ستون‌های آسمان ۱۰۸
محمدعلی طباطبایی
آموزه صلح و کارکردهای آن در قرآن
- کریم..... ۱۰۹
اشرف بروجردی
نظریه «فقه الاجتماع» در نگاه تفسیری به آیات قرآن
- کریم..... ۱۱۱
حمیدرضا بصیری
ویژگی‌های اندیشه‌ی تفسیری آیت الله خامنه‌ای پیش از انقلاب؛ ولایت در طرح کلی
اندیشه‌های اسلامی در
- قرآن..... ۱۱۳
فاطمه حاجی اکبری
- تفسیر اجتماعی قرآن در شبه قاره هند..... ۱۱۴
سیدمحمدعلی نقوی
- قرآن کریم و بحران تاویل و پرسش از چگونگی شفاف سازی معنای مستور آیات... ۱۱۶
ادریس هانی

برگزارکنندگان:

مجرى: «انجمن ايراني مطالعات قرآني و فرهنگ اسلامي»

كارفرما: «معاونت قرآن و عترت وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامي»

ارشاد اسلامي»

جمهوری اسلامی ایران
وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
معاونت قرآن و عترت

درآمد

گرایش یا رویکر تفسیر اجتماعی به حق مهم‌ترین تحول در تاریخ تفسیر قرآن کریم است و در طی ۱۵ سده که از نزول قرآن می‌گذرد هرگز تفسیر با چنین تحولی مواجه نبوده است. در واقع پیش از این تفسیر قرآن به مثابه یک امر دانشی و یا گونه‌ای عبادت تلقی می‌گردیده است. دانش‌های مختلف اسلامی از عقاید و کلام و فقه گرفته تا عرفان و تاریخ و اخلاق همگی مبتنی بر تفسیر آیات قرآن بوده و نظریه پردازی در حوزه چگونگی تفسیر قرآن و بایستگی و اصول تفسیر نیز از همان سده‌های متقدم از سوی عالمان مسلمان مطرح بوده است ولی همواره تفسیر به مثابه دانش و نظر برای دانش‌مورد توجه قرار می‌گرفت. در این میان در آستانه سده ۱۴ هجری نظریه بدیعی در باره تفسیر قرآن مطرح می‌شود که به ضرورت تفسیر و فهم قرآن برای حل مسائل و مشکلات اجتماعی مردم اصرار دارد. این نظریه بر آن است که قرآن به مثابه کتاب مقدس مسلمانان که تمدن عظیم اسلامی را بنا کرده باید در قلب مسلمانان و شریان‌های وجودی آنها جاری و ساری باشد. آموزه‌های حیات بخش و انسان ساز قرآن همان طور که موفق شد جامعه بدوی عرب عصر نزول را متحول کند و فرهنگ و تمدن بی سابقه‌ای در بخش‌های مختلف آسیا و اروپای قرون میانه ایجاد کند امروز و هر روز هم قادر است اقتدار و بزرگی مسلمانان را ضمانت و تدارک نماید. باید قرآن وارد زندگی روزمره مسلمانان شود و آیات و آموزه‌های آن دستمایه همه حرکت‌ها و افعال مسلمانان شود.

مبدع و بنیانگذار این نظریه کسی نیست جز سید جمال الدین اسدآبادی (۱۸۳۸/۱۲۵۴ - ۱۸۹۷/۱۳۱۴) که در برخی متون به سید جمال الدین افغانی نیز مشهور هست.

در واقع اسدآبادی که در آستانه سده بیستم میلادی و ۱۴ قمری از دنیا رفت در دورانی می‌زیست که مسلمانان از لحاظ شرایط اقتصادی و اجتماعی و سیاسی در ضعف و زبونی بسر می‌بردند. استعمار از سویی منابع و ذخایر سرزمین‌های مسلمانان را به تاراج می‌برد و از سوی دیگر فقر و جهل و خرافه پرستی را در ایشان تقویت می‌کرد. در همان حال، اقتدار و هیمنه پیشرفت‌های علمی غرب؛ باعث احساس ذلت و فرودستی در میان مسلمانان شده و اعتماد به نفس و قدرت اراده آنها را از بین برده بود. استبداد و ساز و کارهای نظام‌های مستبد و پادشاهی نیز هیچ‌گونه توسعه اجتماعی در سرزمین‌های مسلمانان ایجاد نکرده بودند. پادشاه و سلطان،

حاکم علی الاطلاق بودند و جنگ و صلح و حیات و ممات مردم که در عرف جاری و مکاتبات و مراسلات از آنها به رعیت تعبیر می شد صرفاً در دست قدرت سلطان بود. بدتر از همه و دردناک تر از این همه، ترویج و تبلیغ این امر بود که آموزه های دینی یعنی اسلام و قرآن باعث همه این عقب افتادگی و ذلت برای مسلمانان بوده است. در ترسیم اوضاع جهان آن روز گفته شده؛ در یک طرف غرب و مدرنیسم و پیشرفت های تکنولوژی و آزادی و عدالت و رفاه برای مردم قرار داشت و در طرف دیگر اسلام و عقب ماندگی و استبداد و خفقان و فقر و بیماری و جهل. در واقع مردم مسلمان در طی سده نوزدهم و بیستم در مصر و شام و تونس و الجزایر و مراکش و نیز هند درگیر استعمار دولتهای اروپایی و در نتیجه فقر و فلاکت ناشی از آن بودند.^۱ در ایران و عثمانی که به ظاهر حکومت های مستقل وجود داشت و در استعمار اروپاییان نبودند، مردم بشدت درگیر فساد و استبداد بودند و اوضاع اقتصادی و اجتماعی نابسامانی داشتند. در واقع هیچ یک از سازو کارها و مظاهر مدنیت مدرن در ایران و عثمانی شکل نگرفته بود. هیچ قانون و مرکز قانون گذاری برای فیصله امور اجتماعی مردم به جز ساختارهای سنتی و قدیمی که عموماً تحت سلطه کارگزاران حکومتی بودند وجود نداشت.^۲ در بسیاری موارد استبداد دینی به حمایت از استبداد سیاسی می پرداخت و اقتدار شاه را تقویت می کرد. در واقع برخی از عالمان دینی که در ساختار قدرت قرار داشتند و از امکانات مادی و معنوی خاصی استفاده می کردند در مواضع مختلف به تأیید و تقویت شاه و لزوم فرمانبرداری بی قید و شرط از شاه فتوا می دادند. سید جمال الدین حسینی اسدآبادی به عنوان شخصیتی که

۱. برای اطلاع از استعمار در سرزمین های اسلامی بنگرید به: حمید عنایت، اندیشه سیاسی در کشورهای اسلامی، رئیس نیا، رحیم، ایران و عثمانی در آستانه قرن بیستم، تبریز: ستوده، ۱۳۷۴، دورسون، داوود، دین و سیاست در دولت عثمانی، ترجمه داوود رضایی و منصوره حسینی (تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، تهران، ۱۳۸۱). پی ام هولت و آن لمپتون، تاریخ اسلام، پژوهش دانشگاه کمبریج، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۸۲.

۲. برای اطلاع از اوضاع سیاسی دوران ناصرالدین شاه قاجار بنگرید به: کسروی، احمد، تاریخ مشروطه ایران (تهران: امیر کبیر، چاپ سوم، ۱۳۳۰، شمیم، علی اصغر، ایران در دوره سلطنت قاجار (تهران: نشر زریاب، ۱۳۷۹). حائری، عبدالهادی، تشیع و مشروطیت در ایران و نقش ایرانیان مقیم در عراق (تهران: امیر کبیر، ۱۳۸۱). آجودانی، ماشاءالله، مشروطه ایرانی (تهران: نشر اختران، چاپ چهارم، ۱۳۸۴).

در سنت‌های آموزشی اسلامی تعلیم دیده بود، نمی‌توانست نسبت به مشکلات جهان اسلام بی‌تفاوت باشد و از آن مهم‌تر نمی‌توانست نسبت به تضعیف جایگاه قرآن و ادعای ناکارآمدی دین در رابطه با پیشرفت جوامع بی‌تفاوت باشد. در واقع سید جمال با هدف اصلاح جامعه مسلمانان و دستیابی به توسعه و عظمت از دست رفته جایگاه اسلام و برای بازیابی توان هموردی با قدرت‌های بزرگ، گفتمان فهم و تفسیر عصری و اجتماعی قرآن را مطرح کرد. از نگاه سید جمال، تنها راهکار مسلمانان در مواجهه با مشکلات و مسایل اجتماعی در هر عصر و زمانه ای، بازگشت به قرآن و رجوع به قرآن برای دریافت پاسخ و راه حل مناسب از قرآن است.

سید جمال می‌گوید: تا زمانی که قرآن میان مسلمانان قرائت می‌شود و رهبر واقعی آن‌هاست؛ این کتاب از موجودیت آن‌ها حمایت و از جوامع اسلامی دفاع می‌کند و متجاوزین به حقوق مسلمانان را منکوب می‌سازد.

قرآن کتاب هدایت و قابل فهم برای همه اعصار است و شفای درد گمراهی و درمان مرض نادانی است.

سید جمال الدین اسدآبادی، قرآن را مدینه فاضله و صراط مستقیم سعادت بشری می‌دانست و می‌گفت: راه علاج و نجات به این است که هر فردی از افراد مسلمانان بر طبق قرآن مجید طابق النعل بالنعل عمل نماید.^۱

گفتمان فهم و تفسیر اجتماعی سید جمال الدین اسدآبادی چند شاخصه مهم دارد که در ذیل بدان اشاره می‌گردد:

توجه به کارکرد آیات قرآن در حل مسایل اجتماعی

مبارزه با استعمار و استبداد، آزادی خواهی، عدالت جویی، اتحاد جهان اسلام و امور دیگر، همگی مسایلی بودند که سید جمال از لابلای آیات قرآن بدنبال راه حلی برای آنها می‌گشت و به طور خاص تلاش می‌کرد از آیات قرآن در تشویق و ترغیب مردم به مبارزه و اهمیت مشارکت مردم در تغییرات اجتماعی کمک بگیرد. آیه ۱۱ سوره رعد است که میفرماید: إِنَّ اللَّهَ لَا

۱. مدرسی، مرتضی، سید جمال الدین و اندیشه‌های او، چاپ چهارم، تهران، چاپخانه سپهر، ۱۳۵۳، ص ۲۶۳-۲۶۰ و

يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ در مقالات سید خیلی کاربرد دارد و دریافت و تفسیر سید از این آیه آن است که خداوند امور هیچ قوم و مردمی را تغییر نمی دهد مگر این که خود آنها تغییر کنند یعنی خودشان برای این تغییر و اصلاح امور خودشان تلاش کنند. باید دانست پیش از سید جمال هیچگاه چنین تفسیری از این آیه دیده نشده است. سید در کشورهای درگیر استعمار مثل هند و مصر و مغرب و سوریه و نیز کشورهای مسلمان استبداد زده ایران و عثمانی با همین راهکار و با همین نوع تفسیر از آیات قرآنی مردم را به انقلاب و قیام و حرکت و مبارزه تشویق می کند و باین ترتیب یک حرکت اصلاح دینی در تمام جهان اسلام برای رهایی از استعمار شکل می گیرد. در واقع رهبر همه حرکت ها و گفتمان های اصلاحی در جهان اسلام در شمار شاگردان بی واسطه و یا با واسطه سید جمال بوده اند.

عقل گرایی و خرافه زدایی از دین

سید جمال الدین در مواجهه با شبهه ناکارآمدی دین، شاخصه عقلگرایی را جهت تفسیر قرآن مطرح می کند و معتقد است مهم ترین آموزه قرآن و نیز مهم ترین وسیله برای فهم قرآن عقل است. با اعتقاد وی باید آموزه های دینی را از خرافات و اوهامی که عموماً گریبان گیر ادیان می شود خالی نمود. چنان که می گوید: دین اسلام یگانه دینی است که ذم اعتقاد بلا دلیل و اتباع ظنون را می کند و سرزنش پیروی از روی کوری را می نماید و مطالبه برهان در امور را به متدینین نشان می دهد و در هر جا خطاب عقل می کند.^۱ وی در خطابه های خود تأکید کرده که؛ برای مطابقت با وضعیت علمی دنیای مدرن باید اعتقادات را به محک عقل سنجید و کلام خدا را در جهت آزادی سیاسی و بی نیازی اقتصادی و حقوق حقه انسانی آنها فهمید. مسلمانی که بدینسان از بند خرافات و تعصب های ناروا رها می شود و به حقایق دینی خود آگاهی می یابد و امکانات جدید آنرا در می یابد، نه فقط تعدی غیر انسانی را به شخصیت خود نمی پذیرد، بلکه عملاً با اتحاد با برادران دیگر مسلمان خود شائق می شود و از این رهگذر اسلام را به عالی ترین درجه قدرت می رساند.^۲ در واقع سید تلاش می کرد

^۱. اسدآبادی، حقیقت مذهب نیچری و بیان حال نیچریان، بمبئی، حاج محمد کازرونی، ۱۲۹۸ قمری، ص ۷۶.

^۲. ر. ک. به: کریم مجتهدی، سید جمال الدین و تفکر جدید، نشر تاریخ ایران، تهران، ۱۳۶۳، ص ۱۹.

با پیراستن دین اسلام از خرافات نشان دهد آموزه های قرآنی با عقلانیت و علم مدرن سازگاری دارد.

کاربست دانش های نوین در تفسیر و فهم قرآن

منازعه علم و دین و یا تضاد و تناقض آموزه های دینی با یافته های جدید علوم یکی از مسایل اجتماعی عصر سید جمال بود . سید جمال معتقد است آموزه های قرآن با علوم جدید و یافته های آن هیچ منافاتی ندارد. سید با این استدلال ، به سوی کاربرد دانش های نوین در فهم و تفسیر قرآن تمایل پیدا می کند . به همین دلیل است که شاگردان سید ، در مصر و سوریه و جاهای دیگر گرایش تفسیر علمی قرآن را پدید می آورند و در توجیه و تأیید برخی یافته های علوم از آیات قرآن استفاده می کنند.

باین ترتیب گفتمان تفسیر عصری اجتماعی قرآن کریم از سوی سید جمال الدین اسدآبادی رقم می خورد و تفسیر قرآن وارد مرحله جدیدی از حیات خودش می شود. شاگردان اسدآبادی، گفتمان تفسیری او را ادامه دادند و آن را به الگوواره غالب در مطالعات تفسیری تبدیل کردند. در واقع شعار بازگشت به قرآن و گفتمان تفسیر عصری و اجتماعی سید جمال حرکتی در جهت اصلاح و نوسازی اندیشه دینی در جهان اسلام بود که هم در بعد نظری و هم در بعد علمی منجر به تحولات عمده ای گردید. در بعد نظری شاهد پیدایی گرایش های تفسیری مثل تفسیر اجتماعی و تفسیر علمی و تفسیر ادبی نوین هستیم و در بعد عملی نیز منجر به حرکت های اصلاحی و انقلابی که در کل جهان اسلام ایجاد شد.

انجمن ایرانی مطالعات قرآنی و فرهنگ اسلامی ، با توجه به پیشینه این گرایش تفسیری و نقش ویژه آن در حرکت تجدید و نواندیشی اسلامی ، برگزاری همایش تفسیر اجتماعی در جهان اسلام را با هدف تبیین ابعاد و ویژگی های این گرایش تفسیری وجهه همت خود قرار داده است. بحمدالله این مهم با حمایت معاونت قرآن و عترت وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی محقق شد و دانشگاه ها و مراکز پژوهشی مختلف و بیش از همه پژوهشکده مطالعات قرآنی در پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی با همایش همکاری داشتند. اعضای کمیته علمی همایش از میان اساتید مطرح و شاخص ایران و جهان مورد انتخاب قرار گرفتند و کمیته علمی کار خود را آغاز نمود.

آقای دکتر قاسم درزی، استادیار دانشگاه شهید بهشتی، دبیری اجرایی این همایش را بعهده داشتند که با همکاری سرکارخانم زهرا نبی و آقای سید مجید نبوی، امور اجرایی مختلف را سامان دادند و همایش بحمدلله موفق به دریافت مجوز از پایگاه استنادی جهان اسلام (ISC) گردید. دبیرخانه همایش از حدود مهرماه کار خود را آغاز کرد و در مدت کوتاهی پس از اعلام فراخوان، بیش از ۱۲۰ مقاله کامل و چکیده به دبیرخانه همایش ارسال شد که برخی از آنها پذیرفته شدند.

کمیته علمی علاوه بر مقالات دریافتی از استادان مختلف دانشگاه‌های ایران و جهان اسلام نیز با توجه به تخصص‌های ایشان جهت ارائه سخنرانی دعوت نمود. برنامه همایش با حضور بیش از ۳۰ نفر از استادان دانشگاه‌های مختلف در روزهای ۱۸ و ۱۹ اسفند ۱۴۰۰ شمسی مطابق ۹ و ۱۰ مارس ۲۰۲۲ و در قالب ۶ نشست با عناوین ذیل برگزار گردید.

- تفسیر اجتماعی قرآن کریم: مبانی، اهداف، کارکردها
 - تفاسیر اجتماعی قرآن کریم: جریان‌های اصلاح دینی در جهان اسلام
 - تفاسیر اجتماعی قرآن کریم: دانش‌ها و روش‌های نوین
 - تفاسیر اجتماعی قرآن کریم: مسائل و شبهات عصری
 - نقش تفسیر اجتماعی قرآن کریم در پیدایی انقلاب اسلامی ایران
 - تفسیر اجتماعی قرآن کریم: مسایل زنان
- امید است برگزاری این همایش و نیز مجموعه حاضر در توسعه فهم عمومی از آموزه‌های قرآنی و ارتقای دانش و بینش قرآنی جامعه دانشگاهی تأثیرگذار باشد.

فروغ پارسا

دبیر علمی همایش

اسفند ۱۴۰۰

مبانی تفسیر اجتماعی از جزءنگری تا سیستم‌گرایی

سید مصطفی احمدزاده^۱

چکیده

در دهه‌های اخیر، فیلسوفان، مفسران اجتماعی و قرآن‌پژوهان در آثار فلسفی، تفسیری و تک‌نگاشت‌های خود درباره مبانی تفسیر اجتماعی سخن گفته‌اند. بررسی این مبانی نشان می‌دهد که مفسران اجتماعی هنگام بحث از هر مبنا، بیشتر بر همان مبنا متمرکز شده‌اند و کمتر به ارتباط میان مبانی پرداخته‌اند. از سوی دیگر، به انواع مبانی و تفاوت مبانی با یکدیگر و به دنبال آن، تقدم و تأخر مبانی چندان توجهی نداشته‌اند و به همین خاطر از تأثیر و تأثر مبانی بر یکدیگر تقریباً سخنی به میان نیامده است. بر این موارد باید افزود که نگاه‌های جزءنگرانه به مبانی، سبب شده از دستاوردهای نگاه کل‌نگرانه و سیستمی به مبانی، غفلت شود. در این مقاله سعی شده است ضمن گزارش کوتاهی از مبانی تفسیر اجتماعی، نقص‌های نگاه جزءنگرانه به مبانی تفسیر اجتماعی همراه با مثال‌های تفسیری برجسته و دستاوردها و فواید نگاه سیستمی به مبانی تفسیر اجتماعی همراه با مثال‌های قرآنی نشان داده شود. سؤال اصلی این است که نگاه سیستمی به مبانی تفسیر اجتماعی، چه تأثیری در تکمیل مبانی تفسیر اجتماعی و به دنبال آن برداشت‌های مفسران اجتماعی دارد؟ هدف از این پژوهش نیز، نقد نگاه جزءنگرانه به مبانی تفسیر اجتماعی و تبیین نگاه سیستمی به مبانی تفسیر اجتماعی است.

واژگان کلیدی:

تفسیر اجتماعی، مبانی تفسیر اجتماعی، نگاه جزءنگرانه به مبانی تفسیر، نگاه سیستمی به مبانی تفسیر.

قرآن موافق و مبلغ تکثرگرایی اجتماعی

علی اصغر احمدی^۱

چکیده

تکثرگرایی (pluralism) در مقابل وحدت‌گرایی (monism) نظریه‌ای است که موافق کثرت در نظریه‌ها در حوزه‌های مختلف است. تکثرگرایی فرهنگی در یک اجتماع و تکثرگرایی اجتماعی در دنیا معنا پیدا می‌کند. اگر فهم صحیحی از تکثرگرایی اجتماعی ایجاد شود، دنیا دیگر شاهد جنگ‌های سرد و گرم نخواهد بود و جوامع انسانی دیگر خشونت‌های نژادپرستانه و ناسیونالیستی را تجربه نخواهد کرد. در این مقاله با تبیین دقیق چستی و انواع تکثرگرایی - بر اساس منابع غربی - مسئله شناسایی می‌شود. سپس تکثرگرایی اجتماعی از منظر قرآن بررسی می‌شود. نویسندگان این پژوهش معتقدند، قرآن موافق تکثرگرایی اجتماعی و مبلغ آن است. آیات ۱۳ حجرات، ۱۸ فتح، ۶۴ آل‌عمران، ۷۰ اسراء و آیات دیگری که در متن مقاله خواهند آمد، از جمله ادله این مقاله هستند. این پژوهش با روش کتابخانه‌ای و توصیفی-تحلیلی نوشته شده است.

واژگان کلیدی:

قرآن، تکثرگرایی اجتماعی، تکثرگرایی فرهنگی، چند فرهنگی.

۱. دانشجوی دکتری فلسفه و کلام اسلامی در دانشگاه ادیان و مذاهب قم، پژوهشگر گروه پژوهشی پویافکر
aa.ahmadi@urd.ac.ir

بازخوانی آراء تفسیر پژوهان در تحلیل مبانی تفسیر اجتماعی

داود اسماعیلی^۱

چکیده

جریان تفسیر اجتماعی واکنشی جدی در برابر شرایط جدید و رخدادهای نوین و پاسخی به پرسش‌های نوپدید جهان معاصر به شمار می‌آید؛ از این رو مفسران قرآن تلاش نموده تا با این نگرش از آن به‌عنوان جریان تفسیری فعال در راستای احیای آموزه‌های دینی و قرآنی بهره‌گیرند؛ بایسته است تفسیر اجتماعی قرآن را بازتاب دو گونه از تحول سلبی و ایجابی دانست که مفسر اجتماعی تلاش دارد از سوئی شبهات و اشکالات وارد بر دین و قرآن را نفی و از سویی دیگر با زبان و ادبیاتی جدید حقایق قرآنی را در پیشگاه مخاطب عرضه نماید. در جریان تفسیر اجتماعی افزون بر مبانی عام تفسیری مبانی دیگری نیز درخور تأمل است. به دیگر سخن این مفسر است که با رویکرد جامعه‌شناختی و پیش‌فرض‌های برآمده از آن و با مبانی متفاوت از دیگر نگرش‌های تفسیری به تفسیر و پیام‌گیری از آیات قرآن می‌پردازد. در این پژوهش با عنایت به روش تحلیل محتوا پس از تبیین مفهوم «تفسیر اجتماعی» تلاش گردیده بر اساس آثار تفسیری مفسران قرآن، دیدگاه‌های تفسیر پژوهان درباره مبانی اختصاصی این جریان بررسی و نقد گردد.

واژگان کلیدی:

قرآن، تفسیر اجتماعی، مبانی تفسیر، عقل‌گرایی، زبان قرآن.

۱. استادیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه اصفهان. d.esmaely@yahoo.com

تفسیر اجتماعی: اقتضائات، جریان‌ها و رویکردهای معاصر

سید محمدعلی ایازی^۱

چکیده

تفسیر اجتماعی یکی از گرایش‌های تفسیری است که در این سده اخیر شکل گرفت. ویژگی مهم این گرایش در توفیق جمع میان مسائل اسلام و قضایای انسان معاصر است. مفهوم این گرایش آن است که قرآن برای نسل حاضر چه سخنی برای گفتن دارد. این معنا مبتنی بر خودآگاهی خاصی ایجاد شده بود که بر اساس آن نهضت بیداری جهان اسلام، با طرح بازگشت به قرآن مطرح شد و از سوی مصلحانی نواندیش از این منطقه آغاز گردید. این تفکر در سراسر جهان اسلام در قرن چهاردهم با فراز و نشیب و تندی و کندی و اختلاف شرایط به وجود آمد؛ نخستین بستر این جریان، مواجهه با فرهنگ غرب و خودآگاهی و درک و احساس عقب‌ماندگی مسلمانان پس از تماس با آنان بود و این خود تحولی در اندیشه جامعه انسانی و دگرگونی در جامعه علمی مسلمانان گشت که به دنبال آن دانش تفسیر را دست‌خوش تحول کرد و تغییراتی را در حوزه فهم و رویکرد پذیرا گردید. این صداها به گوش ایرانیان رسید و نوشته‌هایی از این دست به‌ویژه سخنان شخصیتی آشنا چون سید جمال‌الدین اسدآبادی و شاگردش محمد عبده در تفسیر المنار در میان خوانندگان این جریان دست‌به‌دست می‌شد. این تحولات دارای ابعاد گوناگونی بوده، که یکی از مظاهر آن در حوزه معنایی و روابط با جامعه، نسبت دین و علم، نسبت دین با عقل، نسبت دین با عدالت بود. عوامل بسیاری در این تحول تأثیرگذار بوده است. در مرحله نخست تحولات عصر ارتباطات به دانش و بینش این نواندیشان اثر گذاشت و عقل و بینش اجتماعی در نگرش این عالمان دینی منزلت دیگری یافت. مباحث علوم اجتماعی و گسترش آن در میان مسلمانان به گرایشی به نام تفسیر اجتماعی دامن زد. چنانکه طرح اشکالات مفسران و فقیهانی را به تکاپو واداشت که نسبت به دین و احکام فقهی تجدیدنظر کنند. اما امروز مسائل دیگری مطرح شده است، که مناسب با

اقتضائات روز است، مانند قلمرو دین و انتظار بشر، ناگفته‌های قرآن، تحولات جوامع و زیست جهانی، گسترش اینترنت، شبکه‌های اجتماعی و حضور مردم در عرصه‌های مختلف اجتماعی، دین و مردم، حقوق بشر، نگاه به زنان و دگراندیشان که هرکدام از این مسائل نوعی پاسخ به مسائل روز و عصری کردن دین است.

واژگان کلیدی:

تفسیر اجتماعی، چالش‌های حقوقی، تحولات تفسیری، حقوق دگراندیشان، آزادی بیان. حقوق زنان.

راهکارهای استعمارستیزی در تفاسیر اجتماعی با تأکید بر اندیشه امام خمینی و علامه مغنیه

مرجان باوفا^۱

طاهره محسنی^۲

عبدالله میر احمدی^۳

چکیده

استعمارستیزی از مهم‌ترین مسئله‌ها و دغدغه‌های مشترک اندیشمندان و مصلحان دینی به شمار می‌آید؛ زیرا استعمار با گردنکشی، نظام‌های اقتصادی، سیاسی و اجتماعی مستضعفان را استثمار می‌کند. محرومان جامعه نیز در طول تاریخ تلاش کرده‌اند تا از یوغ آن‌ها بیرون بیایند. در این میان، یکی از ویژگی‌های مشترک تفاسیر اجتماعی و قرآن‌پژوهان معاصر، پرداختن به مسئله‌های اجتماعی و تلاش برای حل آن‌هاست. امام خمینی و علامه مغنیه دو اندیشمند دینی معاصر هستند که بسیار دغدغه ظلم‌ستیزی دارند. آن‌ها در سخنرانی‌ها و نگاشته‌های فراوانی به این امر اشاره داشتند. برای شناخت راهکارهای استعمارستیزی، لازم است تمام مباحث این دو اندیشمند که به استعمار و استکبار اشاره شده با هم مقایسه شود تا بتوان شیوه‌های مناسبی برای مبارزه با سلطه‌طلبان به دست آورد. بر این اساس در نوشتار حاضر، به گونه توصیفی-تحلیلی تمام مطالب استعمارستیزی آن دو دانشمند دینی مورد تحلیل و ارزیابی قرار گرفت و مشخص شد؛ امام خمینی و علامه مغنیه به‌طور مشترک راهکارهای مختلفی برای مبارزه با استعمار بیان کردند. از جمله راهکارهای فردی، پایبندی به اصول اسلامی، خودباوری، آزادی‌خواهی و همچنین شجاعت و رزوی را می‌توان نام برد. افزون بر این شیوه‌ها، دو اندیشمند دینی به تعدادی راهکار اجتماعی برای استعمارستیزی تأکید دارند که از آن جمله بصیرت‌افزایی، بسیج همگانی، تصمیم و اراده جمعی و نیز جهاد و مبارزه را می‌توان اشاره کرد.

واژگان کلیدی:

تفسیر اجتماعی، امام خمینی، مغنیه، استعمارستیزی، استکبارستیزی.

۱. دانش‌آموخته سطح ۴، رشته تفسیر تطبیقی، حوزه رفیعه‌المصطفی (س)، (نویسنده مسئول) تهران

bavafa111@yahoo.com

t.mohseni@isu.ac.ir

۲. استادیار و عضو هیئت‌علمی دانشگاه امام صادق (ع) پردیس خاوران، ایران، تهران

mirahmadi_a@khu.ac.ir

۳. استادیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه خوارزمی، ایران، تهران

مبانی تفسیر اجتماعی الکاشف

مرجان باوفا^۱

مهراب صادق‌نیا^۲

چکیده

اصول پذیرفته شده مفسران در تفسیر آن‌ها تأثیر به‌سزایی دارد. مغنیه یکی از مفسران معاصر تفسیر اجتماعی است. او در تفسیر الکاشف، با رویکرد اجتماعی سعی کرد؛ مخاطب عصر خود را قانع کند. برای شناخت مبانی اجتماعی تفسیر الکاشف، باید در فحوای کلام مغنیه، این مبانی مشخص گردد. براین اساس در نوشتار حاضر، به‌گونه توصیفی-تحلیلی تمام تفاسیر ذیل آیات مورد تحلیل و ارزیابی قرار گرفت و مشخص شد؛ مغنیه در مبانی نظری به فطری بودن امر اجتماع باور راسخ داشت. او مصلحت فرد و جامعه را کامل‌کننده یکدیگر می‌دانست و تأثیر رفتار فرد بر حیات اجتماعی را با شاهد مثال‌های مختلفی در تفسیر خود بیان می‌نمود. مغنیه در مبانی کاربردی، بر وجود احکام و آموزه‌های اجتماعی در قرآن تأکید می‌کرد و به سنت‌های مختلفی اشاره می‌نمود. او جامعه انسانی را به‌طور کامل بر پایه مصلحت و رشد انسانی می‌دانست و عصری بودن قرآن را از طریق توسعه‌پذیری معنا و مفاهیم واژگان قرآن و تطبیق و تعیین مصادیق جدید اثبات می‌کرد.

واژگان کلیدی:

مبانی نظری، مبانی کاربردی، تفسیر اجتماعی، الکاشف، مغنیه.

۱. سطح ۴ تفسیر تطبیقی، حوزه علمیه رفیعه المصطفی (س)، ایران، تهران. bavafa111@yahoo.com

۲. استادیار دانشگاه ادیان، گروه علمی ادیان ابراهیمی، ایران، تهران. MehRabsadeghniam@gmail.com

مبانی و مؤلفه‌های گفتمان فهم و تفسیر عصری اجتماعی قرآن کریم

فروغ پارسا^۱

چکیده

سید جمال‌الدین اسدآبادی (۱۸۳۸/۱۲۵۴ - ۱۸۹۷/۱۳۱۴) طلایه‌دار و پیشگام حرکت و جنبش احیای اندیشه‌های دینی در طی حیات سیاسی اجتماعی خود موفق شد تحول بی‌بدیلی در جهان اسلام ایجاد کند که این تحول بیش از هر چیز مبتنی بر آموزه‌های قرآن است. در واقع همه حرکت‌هایی که در سرزمین‌های اسلامی برای مبارزه با استبداد و استعمار شکل گرفت و به نتیجه رسید بر اساس گفتمان فهم و تفسیر عصری اجتماعی قرآن کریم است که در آستانه سده ۱۴ هجری از سوی سید جمال‌الدین اسدآبادی طرح شد. این گفتمان در آثار و فعالیت‌های قرآنی شاگردان وی بکار گرفته شد و به تدریج الگو واره غالب در مطالعات تفسیری معاصر گردید. این جستار با تحلیل گفتمان فهم و تفسیر عصری اجتماعی قرآن، مدرنیسم و پیامدهای فلسفی و معرفتی آن، استبداد و استعمار و بیماری کشورهای اسلامی و شخصیت علمی سید جمال‌الدین اسدآبادی را در شمار بافت تاریخی پیدایی این گفتمان دانسته و از سوی دیگر جنبش‌ها و حرکت‌های اصلاحی در جهان اسلام و پیدایی رویکردهای نوین در تفسیر قرآن را نتیجه گفتمان فهم و تفسیر عصری اجتماعی شناخته است. در واقع نشان داده که گفتمان و بافت تاریخی بر یکدیگر تأثیر و تأثر داشته‌اند. بررسی‌های تاریخی و مطالعه آثار اسدآبادی نشان می‌دهد؛ بازگشت به قرآن برای حل مسائل و مشکلات عصری مسلمانان، عقل‌گرایی و کاربست دانش‌های نوین در تفسیر آموزه‌های قرآنی، خرافه زدایی از ساحت دین و توجه به کارکرد آموزه‌های اجتماعی قرآن کریم از مهم‌ترین شاخصه‌های این گفتمان هستند.

واژگان کلیدی:

قرآن کریم، تفسیر عصری اجتماعی، سید جمال‌الدین اسدآبادی، تحلیل گفتمان.

۱. دانشیار پژوهشکده مطالعات قرآنی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

چهار موج تفسیر اجتماعی در ایران

احمد پاکتچی^۱

چکیده

در قرآن کریم آیات پرشماری وجود دارد که درباره جامعه انسانی و مسائل اجتماعی انسان‌ها سخن می‌گوید و به‌طور طبیعی، مانند دیگر آیات، مفسران کهن به شرح و تفسیر آن‌ها نیز اهتمام داشته‌اند. اما آنچه به‌عنوان تفسیر اجتماعی می‌شناسیم، در جهان اسلام پدیده‌ای نسبتاً نوپدید است. در واقع، نوشتن تفسیرهایی اعم از ترتیبی یا موضوعی که پرداختن به مسائل و معضلات اجتماعی در آن‌ها وجه غالب باشد، محصول یک و نیم‌قرن اخیر و جریان‌های اصلاح دینی در جهان اسلام بوده است. باوجود این که در مقایسه با کل تاریخ تفسیر، این دوره چندان بلند نیست، بااین‌همه، اهمیت تفسیر اجتماعی این دوره را در مرکز توجه‌ها قرار داده است. از همین رو، لازم است روند فرازوفروود این‌گونه از تفسیر کاویده و یک تفکیک و گونه‌شناسی از جریان‌ها و موج‌های پدید آمده در آن صورت پذیرد. اگر در این‌باره بر سرزمین ایران متمرکز باشیم، باید یادآور شویم که تفسیر اجتماعی در این یک و نیم سده، چهار موج به خود دیده است که البته، هر یک از آن‌ها خود جای تقسیمات جزئی‌تری هم دارد. موج اول در آستانه مشروطیت پدید آمده و در جریان نهضت مشروطه نیز اثر نهاده است. محور بحث از تفسیر اجتماعی در این موج، آیات منتخب از قرآن کریم است و هدف اصلی در آن، محافظت از همبستگی، تقویت‌های پیوندها در جامعه اسلامی و تنظیم مناسبات آن با جوامع دیگر بوده است. موج دوم که از دهه ۱۳۲۰ دیده می‌شود و در حدود ۱۳۴۰ ش به اوج رسیده است، در بردارنده گونه‌ای از تفسیر اجتماعی است که به‌جای آیات منتخب، بر کلیت قرآن تأکید دارد و بر آن است تا با رویکردی نظریه محور، قرآن را با کلیت خود به‌مثابه یک تعلیم اجتماعی مطرح سازد.

موج سوم، که از دهه ۱۳۴۰ ش آغاز می‌شود، همچنان بر آیات منتخب تکیه دارد و با محوریت دادن به امر سیاست و انقلاب، به دنبال ارائه الگویی از قرآن برای تغییرات بنیادین در ساختار

سیاسی - اجتماعی است. دقیقاً همین موج است که در فراهم آوردن زمینه‌ها برای انقلاب اسلامی ایران مؤثر بوده است. اما موج چهارم، که از دهه ۱۳۶۰ به بعد شاهد آن هستیم، به دنبال رسیدن به الگویی برای مدیریت اجتماعی، رسیدن به یک نظام اندیشه جامعه‌شناختی یا ترکیبی از آن از خلال رویکردی نظام‌مند و کلیت‌نگر به قرآن کریم است.

واژگان کلیدی:

تفسیر اجتماعی قرآن، موج‌های تفسیر اجتماعی، انقلاب اسلامی.

واکاوی ماهیت و مبانی خلافت اجتماعی با تأکید بر نظریه اجتماعی شهید صدر

علی ثقفیان^۱

محمدصادق ذوقی^۲

چکیده

خلافت و جانشینی یکی از مفاهیم پراهمیت در مفاهیم دینی بالانحصار آموزه‌های قرآن کریم می‌باشد. قرآن کریم به شکل‌های گوناگون و در آیات متعددی این مسئله را مورد بررسی و قرار داده است، اما در برخی موارد به‌طور واضح به بیان آموزه‌های خود پیرامون خلافت انسان بر زمین می‌پردازد که در یکی از مهم‌ترین موارد آن می‌توان به آیه ۳۰ سوره مبارکه بقره «وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَأَنكِهَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً» اشاره کرد. این آیه و آیاتی با محتوای مشابه در طول تاریخ اسلامی به‌طور گسترده از منظر علمای شیعه و سنی بررسی شده و بحث‌های فراوانی پیرامون آن شکل گرفته است. اما در بسیاری از این مباحث توجه به جنبه‌ها و ظرفیت‌های اجتماعی موجود در این آیه کمتر بازتاب یافته است. از جمله علمایی که در قرن اخیر تلاش کرده است تا به بحث پیرامون جنبه‌های اجتماعی قرآن کریم مبتنی بر این آیه بپردازد، شهید محمدباقر صدر است. ایشان با استفاده از روش خاص خود در فهم قرآن کریم با تکیه بر این آیه تلاش کرده است تا ضمن نقد نظام سرمایه‌داری، تصویری جامع از نظام اجتماعی قرآن کریم ارائه دهد.

واژگان کلیدی:

خلافت، شهادت، محمدباقر صدر، سنن تاریخی، نظام اجتماعی

۱. a.saghafiyani@ut.ac.ir

zoghims.313@gmail.com

۱. دانشجوی دکتری قرآن و حدیث دانشگاه تهران

۲. دانشجوی دکتری فقه و حقوق دانشگاه تهران

تفسیر اجتماعی آیه الله طالقانی الهیات رهایی بخش

محمد مهدی جعفری^۱

چکیده

نخستین مفسر قرآن شخص رسول خدا (ص) بود که در پاسخ یاران و افراد معاصر خویش، برخی از مبهمات قرآن را توضیح می‌دادند و از روی برخی از مطالب مبهم آیات پرده برمی‌گرفت و به تبیین و روشن‌گری می‌پرداختند. پس از رسول خدا (ص)، تنی چند از اصحاب، امر تفسیر و تأویل قرآن را به عهده داشتند که اکنون به تفسیر مأثور شهرت گرفته است. لیکن، باگذشت زمان و دور شدن از روزگار رسول خدا (ص)، و اصحاب نخستین، حکومت‌ها قرآن را وسیله اثبات حقانیت خود قرار دادند و با تطمیع کسانی، احادیثی در تفسیر جعل کردند و به رسول خدا و اصحاب آن حضرت نسبت دادند و بدین وسیله تفسیر را از مسیر درست و اصلی خود به کوره‌های مغرضانه منحرف کردند. سرانجام تفسیر در طول تاریخ مسلمانان، به مباحث لفظی و آرایه‌های ادبی و داستان‌های سرگرم‌کننده تبدیل شد و هدف و مقصد اصلی قرآن که آزاد کردن انسان‌ها از قیدوبند پرستش طاغوت‌ها و تعالی اخلاق افراد و رفتار آگاهانه و حرکت همبسته اجتماع به سوی تکامل بود، به فراموشی و غفلت سپرده شد و به مباحثی ایستاد درآمد. در روزگار کنونی، برخی از مسلمانان، از غوغای جهانواران و کشورگشایان و توسعه‌طلبان اروپایی بیدار شده و به خود آمدند و با درک این واقعیت که چنان تفسیرها و برداشت‌هایی از کتاب و سنت، علت اصلی عقب‌ماندگی و انحطاط ملل مسلمان شده است، به قرآن بازگشتند ببینند چه درمانی برای دردهای عقب‌ماندگی در خود دارد و چه آیاتی ملت‌های مسلمان را از قیدها و بندها رهایی می‌بخشید. این حرکت از سید جمال‌الدین، به صورت شفاهی و پراکنده، آغاز شد و به وسیله شاگرد وفادارش شیخ محمد عبده به صورت وسیعی و عمیقی ادامه یافت و شاگردان تفسیر قرآن عبده و کسانی که در سال‌های بعد تحت تأثیر مکتب تفسیر اجتماعی وی قرار گرفتند، در کشورهای اسلامی و از جمله ایران، منتشر شد که نمونه برجسته آن در ایران اثر ماندگار آیه الله طالقانی است که نمونه‌هایی از تفسیر رهایی‌بخش آن زنده‌یاد به عرض خواهد رسید.

واژگان کلیدی:

تفسیر اجتماعی، پرتوی از قرآن، انقلاب اسلامی.

۱. استاد بازنشسته قرآن و حدیث دانشگاه شیراز

بررسی تطبیقی معنای «شعبه» و «فرع» در آثار لغوی و آیات قرآن

سید مجتبی جلالی^۱

چکیده

واژگان قرآنی به‌رغم تفاوت ظاهری در ساختار، دارای یک معنای متداول در میان عامه مردم هستند و بیشتر نیز همان کاربرد را در همان معنا خواهند داشت. از جمله این موارد دو کلمه «شعبه» و «فرع» هستند که با وجود ترادف ظاهری، اما تفاوت‌هایی نیز با هم دارند. این پژوهش به‌صورت تحلیلی و توصیفی انجام شده و از نتایج آن می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد؛ شعبه به معنای جدا شدن، اصلاح کردن و فاسد کردن است که دارای معانی گوناگون نظیر؛ یک بخش از شیء، کناره، روش و حالت است. منظور از شعب در وادی گاه جهت اجتماع و گاه افتراق است که به معنای افتراق و جدایی می‌آید، نیز در مورد شخصی که از دنیا رفته به کار می‌رود و در مواردی به معنای شاخه و ناحیه آمده است. اما فرع در ریشه لغوی در معنای بالاترین قسمت شیء مورد استفاده قرار می‌گیرد، از این‌رو، به شریف‌ترین افراد یک قوم گفته می‌شود. فرع از هر شیء بالاترین قسمت آن است که از اصل متفرع گشته، لذا فرع مقابل اصلی است که امور بر آن مبتنی هستند. نیز در حوزه احکام شرعی نیز فروعی بر اساس مسلمات اصلی قابل استخراج و استنباط هستند و گاهی به معنای حرکت آمده است.

واژگان کلیدی:

شعبه، فرع، آثار لغوی، آیات قرآن

بررسی دلایل قرآنی مخالفان مشارکت اجتماعی زنان در عرصه ریاست دولت

سهیلا جلالی کندری^۱

چکیده

در این مقاله جواز یا عدم جواز حاکمیت محدود زن، یعنی؛ حاکمیتی در چهارچوب قانون و پاسخگو بررسی می‌شود. بسیاری از فقها حضور زنان را در عرصه ریاست دولت نمی‌پذیرند و از جمله به آیاتی استناد می‌کنند. آنان معتقدند مردان بر زنان فضیلت تکوینی از حیث قدرت تعقل و تدبیر دارند و به همین دلیل قوأم و حاکم بر زنان هستند. آیه درجه نیز تصریح کرده مردان بر زنان برتری دارند و مقتضای عقل آن است که انسان‌های برتر متصدی امور جامعه شوند. آیه ۱۸ زخرف درصدد بیان طبیعت زن است که موجودی علاقه‌مند به زیور بوده و کمال خود را در آن می‌جوید و در مخاصمه نیز دستخوش احساس شده و نمی‌تواند سخن خود را مدلل و اثبات کند. به‌علاوه تصدی ریاست دولت بی‌شک موجب ارتباط با نامحرم است در آیه ۳۳ احزاب ممنوع شده است. در مقابل اندیشمندانی با توجه به جوّ نزول قرآن، سیاق آیات و نگاهی دوباره به معنای واژگان کلیدی، این دلایل را نقد می‌کنند و معتقدند آیه قوأمیت شوهر را متکفل امور همسر خود معرفی می‌کند و به همین سبب، درجه‌ای از برتری بر وی دارد. تأمل در سیاق آیه ۱۸ زخرف نیز نشان می‌دهد خداوند از فرهنگ و جریان فکری نادرست جاهلی نسبت به دختران پرده برمی‌دارد و گرنه روشن است که نه تمام زنان خود را به زیور برمی‌آرایند و نه همه آنان در مخاصمه ناستوارند. آیه ۳۳ احزاب نیز به معنای خانه‌نشینی و انزوا نیست؛ بلکه متضمن آدابی برای آمدوشد در جامعه است. ذکر این آداب و وجوب رعایت پوشش مناسب بر این اساس استوار است که حضور زن در جامعه و تعامل با نامحرم مجاز است.

واژگان کلیدی:

ریاست دولت زن، قوأمیت، درجه، خانه‌نشینی، حجاب.

۱. دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات، دانشگاه الزهرا (س)، تهران، ایران

مفهوم شناسی "امت" و "ملت" در اندیشه اجتماعی متفکران شیعه با تأکید بر آراء علامه محمدحسین طباطبایی

علیرضا جمشیدی

مریم زارع^۱

چکیده

مقاله حاضر درصدد بررسی مفهوم شناسی دو واژه "امت" و "ملت" و تعیین قلمرو این واژگان در میان آراء متفکران اجتماعی شیعه است. مسئله اصلی تحقیق حاضر ناشی از این سؤال است که متفکران اجتماعی شیعی به‌طور عام و علامه محمدحسین طباطبایی به‌طور خاص در مواجهه با دو واژه امت و ملت در خلال تفاسیرشان از آیات قرآن کریم چگونه عمل کرده‌اند؛ در قرآن کریم از واژه "امه" در قالب: امه واحده - امه رسولا - امه معدوده - امه مقتصد - امه مسلمه استفاده شده است و نوعاً به معنای زیست جمعی از افراد انسانی یا غیرانسانی اطلاق شده که در یک ویژگی چون زمان، مکان، نوع یا صنف مشترک و همسان باشند. این ویژگی می‌تواند اختیاری یا غیر اختیاری باشد. همچنین واژه "ملت" کلمه‌ای عربی به معنی راه و روش که ۱۷ بار در قرآن کریم به یک معنی واحد به‌کاررفته است. امروزه کاربرد این واژگان در جوامع اسلامی دچار تحولاتی شده است که ضرورت دارد مورد بازاندیشی قرار گیرند. مقاله حاضر در گردآوری داده‌هایش از ابزار فیش‌برداری‌های کتابخانه‌ای بهره می‌برد و داده‌های گردآوری شده را به روش توصیفی-تحلیلی مورد تأمل قرار می‌دهد.

واژگان کلیدی:

امت، ملت، اندیشه اجتماعی، متفکران شیعه، علامه سید محمدحسین طباطبایی.

بازخوانی کارکرد تفسیر اجتماعی در ترسیم الگوی جامعه سازی دینی با تأکید بر آیه ۲۹ سوره فتح

مجید چهری^۱

فرزانه رحیمی ترکشوند^۲

چکیده

بشریت برای تنظیم روابط فردی و اجتماعی نیازمند الگوست. از نظرگاه تفسیر اجتماعی، نشانه‌های متعدد در قرآن کریم بیانگر هدف نهائی و مشترک همه انبیاء در تشکیل جامعه دینی و برقراری حکومت الهی است؛ در پاسخ به نیاز بشر به بیان قواعد و مؤلفه‌های جامعه سازی، جامعه نبوی به‌عنوان آخرین مدل جامعه دینی با راهبری مستقیم قرآن کریم تشکیل شده است. با نظر به این الگو، آیه ۲۹ سوره فتح ترسیمی نوین از مراحل جامعه سازی دینی ارائه می‌دهد، که فهم مبانی، بایسته‌ها و مراحل آن نیازمند بررسی با رویکرد تفسیر اجتماعی است. این پژوهش درصدد است با روش توصیفی و تحلیلی، کارکرد جریان تفسیر اجتماعی در ارائه الگوی جامعه سازی دینی بر اساس جامعه نبوی با تأکید بر آیه ۲۹ سوره فتح را بازخوانی نماید. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد رویکرد تفسیر اجتماعی می‌تواند با تبیین کارکردهای اجتماعی دین، ترسیم و تصویر نویی از مبانی و مؤلفه‌ها و راه‌کارهای جامعه سازی دینی بر اساس جامعه نبوی مانند ترسیم مراحل شکل‌گیری و رشد گام‌به‌گام، ترسیم بایسته‌های رفتاری مؤمنین، تبیین اصل معیت با رهبر جامعه دینی و... به دست دهد.

واژگان کلیدی:

تفسیر اجتماعی، جامعه سازی دینی، جامعه نبوی، آیه ۲۹ سوره فتح.

۱. استادیار و عضو هیئت علمی دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، دانشکده علوم قرآنی کرمانشاه (نویسنده

pm.1364@yahoo.com

مستول)

rahimif97@yahoo.com

۲. کارشناسی ارشد تفسیر و علوم قرآن، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم

تفسیر اجتماعی قرآن کریم در پیدایی انقلاب اسلامی ایران

مجید چهری^۱
الهام رضایی^۲
افسانه محمدی^۳

چکیده

کوشش‌های اندیشمندان اسلامی در خارج کردن پرچم مبارزه و اصلاح از انحصار تکفیرگرایان و جریان سلبی، زمینه را فراهم کرد تا ویژگی‌های منحصر به فرد اسلام در بُعد اجتماعی، فرهنگ مبارزه، جهاد و نیز پاسخ‌گویی این دین الهی به نیازها در بُعد اقتصادی، علمی و حقوقی برجسته گردد و دیدگاه‌های جدیدی مدنظر اندیشمندان و مفسران قرار گیرد. به نظر مفسر امام خمینی رحمه الله علیه قرآن جز برای ساختن این مثلث "انسان، امت و دولت با تمام ابعاد الهی و ربانی نازل نشده است نظر ایشان این است که اگر حتی مطالعه‌ای سطحی از قرآن داشته باشیم آیات بسیاری ما را به جنگ و جهاد و فدا کردن جان و مال در راه خدا فرامی‌خواند و چه آیات بسیاری ما را به نبرد و به طاغوت و قیام علیه آن دعوت می‌کند و نیز ما را به تهیه نیرو برای مقابله با آن دعوت می‌کند و از کسالت و سستی و غفلت بر حذر می‌دارد و به آگاهی و بیداری فرامی‌خواند ایشان منطق قرآن را به پا خاستن مستضعفان در برابر ستمگران و منطق جهاد و عطا و گذشت و جان فدا کردن می‌داند امام می‌فرماید دشمنان ما قرآن را مطالعه کرده و به خوبی دریافته‌اند که راز توانایی قوت وحدت و پیروزی ما قرآن است و این کتابی است که اگر مسلمین آن را به خوبی فراگیرند و به آن عمل کنند به دشمنان اجازه نخواهند داد که سلطه‌شان را بر مسلمین گسترش دهند. این گونه بود که امام خمینی و اشخاصی چون شهید مطهری و شهید بهشتی با تبیین مفاهیم اجتماعی قرآن، راه را برای انقلاب اسلامی و آگاهی مردم از دستورات اجتماعی قرآن باز کردند.

واژگان کلیدی:

تفسیر اجتماعی، انقلاب اسلامی، مفاهیم اجتماعی قرآن.

chehri@chmail.ir.

۱. هیئت علمی دانشکده علوم قرآنی شهید اشرفی اصفهانی واحد کرمانشاه

۲. کارشناسی ارشد علوم قرآنی دانشکده علوم قرآنی کرمانشاه

a.mohammadi1695@gmail.com

۳. کارشناسی ارشد علوم قرآنی دانشکده علوم قرآنی کرمانشاه

بازخوانی خاستگاه و مؤلفه‌های اندیشه شهید صدر در تفسیر اجتماعی موضوعی

مجید چهری^۱

زهره نریمانی^۲

چکیده

شهید سید محمدباقر صدر ره از مصلحان شاخص دینی و اجتماعی در دوره معاصر به شمار می‌رود. وی با جامعیت مثال‌زدنی در تسلط به دانش و معرفت دینی، با نگاهی نو به بیان و نهادینه‌سازی کارکردهای اجتماعی دین با مدل موضوعی توجهی ویژه داشته و آثار متعددی در این حوزه ارائه نموده است. بررسی‌ها نشان می‌دهد وی کوشیده است از پنجره رویکردی نو به کارکردهای اجتماعی قرآن کریم، ترسیمی جدید از تفسیر اجتماعی موضوعی به دست دهد. مسئله‌ای که تاکنون مورد کنکاش و پژوهش قرار نگرفته این است که پژوهش حاضر می‌کوشد با نگاه توصیفی و تحلیلی و بر اساس روش مطالعه هم‌زمانی، بسترهای شکل‌گیری و مؤلفه‌های اندیشه شهید صدر را در این حوزه مورد بازخوانی قرار دهد. نتایج پژوهش نشان می‌دهد شرایط فرهنگی و اجتماعی و خفقان سیاسی موجود در جامعه عراق، و از طرفی شکل‌گیری و پیروزی انقلاب اسلامی، خاستگاه اصلی اندیشه شهید صدر در تفسیر اجتماعی موضوعی بوده، و نیز پرداختن به مبانی و ویژگی‌های تحول‌آفرین تربیتی قرآن کریم، ایجاد پایگاه انقلابی و جریان‌سازی انقلاب در جامعه مخاطبان قرآن کریم، از مؤلفه‌های اصلی اندیشه وی در تفسیر اجتماعی موضوعی به شمار می‌رود.

واژگان کلیدی:

شهید صدر، قرآن کریم، تفسیر اجتماعی موضوعی، مطالعه هم‌زمانی، ایجاد انقلاب.

۱. استادیار و عضو هیئت علمی دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، دانشکده علوم قرآنی کرمانشاه

pm.1364@yahoo.com

۲. استادیار و عضو هیئت علمی دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، دانشکده علوم قرآنی کرمانشاه،

Zohrehnarimani92@yahoo.com

کاربست معرفتی آیه میثاق در زندگی

سیده شیرین حجازی^۱

فاطمه میرزایی^۲

مریم گرمودی^۳

چکیده

درک و فهم آیات قرآن کریم جهت به‌کارگیری جنبه‌های هدایتی آیات، مهم‌ترین علت نزول قرآن کریم است که تفسیر و تدوین کتب تفسیری نیز در همین راستا صورت می‌گیرد. ایجاد امید به همراه آرامش در زندگی فردی و اجتماعی یکی از اهداف مهم هدایتی قرآن کریم است که ذیل برخی آیات، مفسران به آن اشاره کرده‌اند. یکی از آیات قرآن کریم که کمتر به جنبه هدایتی آن پرداخته شده است، آیه ۱۷۲ سوره اعراف است که به آیه میثاق شهرت دارد. این آیه به عهد و میثاقی که خداوند در عالم ذر از انسان گرفته است، اشاره دارد. این جستار با تبیین عالم ذر و بررسی ماهیت انسان در این عالم، به تحلیل کاربرد هدایتی آیه میثاق پرداخته است. از آثار معرفت نسبت به آیه میثاق، درک ربط انسان به حق و تطابق مبادی میل انسان با جلوات اسماء الهی است که این درک و تطابق، تلاش انسان در زندگی را بر اساس شوق به‌سوی اصل وجود قرار می‌دهد، تضادها و تزاخم‌های دنیا باعث سرخوردگی او نمی‌گردد و زندگی فردی و اجتماعی او بر مبنای آرامش، نشاط و شوق قرار می‌گیرد.

واژگان کلیدی:

آیه میثاق، عالم ذر، کارکرد معرفتی، زندگی انسان.

۱. دکتری علوم قرآن و حدیث، عضو گروه پژوهشی مطالعات میان‌رشته‌ای علوم قرآن و حدیث دانشگاه الزهراء (نویسنده مسئول)
sshhejazi@gmail.com

۲. کارشناس ارشد علوم قرآن. پژوهشگر حوزه معرفت دینی
fatememirzaii6969@gmail.com

۳. کارشناس ارشد علوم قرآن و حدیث
Mgarmoodi1367@gmail.com

العلامة السيد محمد حسين الطباطبائي و الإتجاه الإجتماعي في الميزان في تفسير القرآن

فاطمه حسيني ميرصفي¹

چكيده

إن الإتجاه الإجتماعي يعتبر إحدى الإتجاهات الهامة والمؤثرة في علم التفسير في العصر الحاضر، والنقطة الهامة في هذا الإتجاه، هو التغيير الذي طرأ على نظرة علماء التفسير إلى القرآن الكريم واهتمامهم بالبعد الإجتماعي للقرآن بدل مجرد الرؤية الفرديّة والأخرويّة، وعلى هذا الأساس نراهم يسعون وراء إيجاد حلول للمشاكل الماديّة والمعنويّة في المجتمع من خلال تفسير القرآن الكريم، وقد قام علماء التفسير المعاصرون عبر فهمهم ونظرتهم الخاصّة لمتطلبات العصر الذي كانوا يعيشون فيه، ببيان الدلالات القرآنيّة والإجابة على تساؤلات واستفهامات المخاطبين. منهم العلامة السيد محمد حسين الطباطبائي، ونحن في هذه المقالة سنتناول دراسة عن العلامة و الإتجاه الاجتماعي وفقاً لتفسير الميزان.

واژگان کلیدی:

الإتجاه، الإتجاه الاجتماعي، تفسير الميزان.

1. أستاذة مساعدة في جامعة آزاد الإسلامية، قسم علوم القرآن و الحديث، مكتب يادگار امام الخميني (ره)-
مدينة الري، طهران، إيران
mirsafy@yahoo.com

تبیین مفهوم قلب اجتماعی آیت‌الله شاه‌آبادی (رضوان‌الله تعالی علیه) در آینه قرآن و روایات

حمزه خادم علی^۱

چکیده

قرآن و روایات به‌عنوان مفسر کتاب الهی، تنها نسخه نجات‌بخش بشرند که باید در زندگی انسان جریان یابند. جریان قرآن در زندگی انسان نیازمند زمینه مناسب برای دریافت معارف قرآن است. قرآن قلب را جایگاه نزول خود معرفی می‌کند. قلب در منظومه معارف اسلامی، از جایگاه بسیار والا و رفیعی برخوردار است. تأکید فراوان بر قلب در آیات قرآن و همچنین روایات معصومین، توجه اندیشمندان اسلامی را در طول تاریخ به خود معطوف داشته است. هرچند ادیبان، فیلسوفان و مفسران فراوانی پیرامون قلب سخن‌ها گفته‌اند و عرفا قلب را کانون مباحث عرفان اسلامی قرار داده‌اند، اما در کلیت خود، توجه شایسته‌ای به ابعاد اجتماعی قلب نداشته‌اند. آیت‌الله شاه‌آبادی (رضوان‌الله تعالی علیه) با درک عمیق و تشخیص خلأ موجود، بر ابعاد اجتماعی قلب تأکید کرده و ذیل آیه ۱۰۳ از سوره مبارکه آل‌عمران، تبیینی بدیع از مفهوم قلب اجتماعی ارائه کرده‌اند. ایشان تشکیل قلب اجتماعی را شرط نزول قرآن بر قلب جامعه انسانی می‌دانند. قلب در نگاه ایشان کانون فطرت انسانی و تجلی‌گاه آن است. از منظر ایشان، فطرت پیوند وثیقی با گرایش‌های عمیق انسانی دارد، به طوری که عشق را صفت ذاتیه فطرت معرفی می‌کنند. قلب‌های اعضای جامعه به‌عنوان کانون محبت‌ها و نفرت‌های درونی یا همان حب و بغض‌ها، از طریق به اشتراک‌گذاری علائق فطری خود، در جریان تعاملات روزمره به یکدیگر می‌پیوندند، و از طریق تشکیل عرش اخوت انسانی ظرفیت حضور و نقش‌آفرینی در سطح اجتماعی را به دست می‌آورند. این ظرفیت جدید، محصول پیوند میان قلوب و شکل‌گیری قلب اجتماعی است. این مقاله به دنبال ارائه تبیینی از دیدگاه ایشان، پیرامون مفهوم قلب اجتماعی می‌باشد.

واژگان کلیدی:

قرآن، جامعه، قلب، محبت، اخوت، قلب اجتماعی، آیت‌الله شاه‌آبادی.

۱. دانش‌آموخته حوزه علمیه قم و کارشناسی ارشد رشته فلسفه علوم اجتماعی

تبیین مدل اجتماعی اعتصام و مدل اجتماعی انفضاض با تأکید بر مفهوم قلب اجتماعی آیت‌الله شاه‌آبادی (رضوان‌الله تعالی علیه)

حمزه خادم علی^۱

چکیده

قلب، کانون محبت‌ها و نفرت‌های درونی یا همان حب و بغض‌هاست. حب و بغض‌ها، بزرگ‌ترین نقش‌آفرینان زندگی فردی و اجتماعی ما هستند. قلب اجتماعی کانون پیوند علایق وجودی انسان‌ها می‌باشد. قلب اجتماعی، روابط، ساختارها و نظامات اجتماعی متناسب با خود را در پی دارد. نقش‌آفرینی گرایش‌ها، در سطح اجتماعی می‌تواند، منجر به تولید مدل اجتماعی مطلوب و پیش‌برنده‌ای در جهت سعادت بشر گردد و یا آنکه برعکس، همچون زنجیری به مانعی سرسخت پیش روی سعادت انسان، بدل شود. آیت‌الله شاه‌آبادی (رضوان‌الله تعالی علیه) ذیل آیه ۱۰۳ از سوره مبارکه آل‌عمران تبیینی بدیع از مفهوم قلب اجتماعی ارائه کرده‌اند و به بحث پیرامون مدل اجتماعی پرداخته‌اند؛ که می‌توان از آن به دو مدل اجتماعی اعتصام و مدل اجتماعی انفضاض دست یافت. مدل اجتماعی اعتصام با همگرایی گرایش‌ها اصیل انسان، زمینه را برای شکل‌گیری ارتباطات طولی و عرضی در جامعه اسلامی را فراهم می‌آورد. در مقابل مدل اجتماعی انفضاض، نتیجه‌ای جز تضاد گرایش‌ها انسانی و در نتیجه انقطاع روابط طولی و عرضی را به همراه می‌آورد و جامعه انسانی و اعضای آن را با مخاطرات و بحران‌های بی‌پایان مواجه می‌سازد. این مقاله به دنبال ارائه تبیینی از این دو مدل اجتماعی و برخی آثار و پیامدهای اجتماعی آن با تأکید بر مفهوم قلب اجتماعی است.

واژگان کلیدی:

قلب، محبت، اخوت، قلب اجتماعی، آیت‌الله شاه‌آبادی، مدل اعتصام، مدل انفضاض.

۱. دانش‌آموخته حوزه علمیه قم و کارشناسی ارشد رشته فلسفه علوم اجتماعی hamzehkhademali@chmail.ir

فرآیند تفسیر اجتماعی قرآن: رویکردی هرمنوتیکی

قاسم درزی^۱

چکیده

«تفسیر اجتماعی قرآن» به دنبال کاربردی سازی مفاهیم قرآن و کاربست آن برای حل مسائل اجتماعی در دوران معاصر است. ضرورت چنین رویکردی به قرآن هر روز بیشتر از گذشته نمایان می‌شود. به شکل خاص مرتبط با چنین فرآیندی می‌توان به برخی قرآن‌پژوهان همچون فضل الرحمن و ابوزید اشاره کرد. فضل الرحمن از تفسیر دو حرکتی قرآن سخن می‌گوید. از دیدگاه او برای تفسیر قرآن باید دو گام اساسی برداشت: ۱- از زمان حاضر به گذشته و صدر اسلام؛ ۲- از صدر اسلام به زمان حاضر. او نظریه دو حرکتی را (Double Movement Theory) نظریه‌ای برای تفسیر قرآن مطابق شرایط روز در نظر می‌گیرد و از این جهت بنا دارد فرآیندی برای تفسیر کاربردی قرآن معرفی نماید. ابوزید از تمایز این دو حرکت به تمایز «معنا» از «مغزی» یاد می‌کند. در نگاه ابوزید نیز «مغزی» به معنای عصری از آیات قرآن تعلق دارد. آنچه مرتبط با فرآیند تفسیر اجتماعی مورد نظر ما است گرچه شباهتی با نظریه دو حرکتی فضل الرحمن و تمایز «معنا» از «مغزی» ابوزید دارد لیکن در جزئیات متفاوت و با تفصیل بیشتری است. فرآیند تفسیر اجتماعی در نگاه ما مبتنی بر گام‌های زیر می‌باشد: ۱- زمینه مند سازی (Contextualization) آیات قرآن متناسب با بافت تاریخی دوران نزول؛ ۲- استخراج مقصود آیه (مناط) متناسب با بافت آن؛ ۳- بافت‌زدایی (Decontextualization) از آیه و استخراج گزاره تعمیم‌یافته که وابستگی‌ای به بافت دوران نزول ندارد؛ ۴- باز زمینه مندسازی (Recontextualization) آیه متناسب با شرایط عصر کنونی؛ ۵- مفهوم‌سازی (Conceptualization) متناسب با شرایط عصری. به عنوان مثال مرتبط با این فرآیند می‌توان به آیه ۳ سوره نساء پرداخت. این فرآیند نشان می‌دهد که رویکرد عصری به این آیه به سازمانی برای سرپرستی یتیمان دلالت دارد و پیام اصلی آیه برای دوره معاصر نیز ایجاد یک سازمان منسجم و اثربخش برای سرپرستی یتیمان می‌باشد.

واژگان کلیدی:

فرآیند؛ تفسیر اجتماعی؛ زمینه مند سازی؛ تفسیر دو حرکتی؛ بافت‌زدایی؛ مفهوم‌سازی.

فرایند فهم؛ مطالعه تطبیقی تفسیر اجتماعی من وحی القرآن و تسنیم

شیرین رجب‌زاده^۱

چکیده

محمدحسین فضل‌الله (۱۳۱۴-۱۳۸۹ش) از مراجع تقلید شیعه عراق، صاحب تفسیر من وحی القرآن هم‌عصر عبدالله جوادی آملی) متولد ۱۳۱۲ ش (از مراجع تقلید شیعه ایران، صاحب تفسیر تسنیم است که تاکنون ۵۶ جلد آن به چاپ رسیده است. این مقاله با رویکرد توصیفی - تحلیلی در پی پاسخ به این سؤال است که روش تفسیری و فهم آیات از منظر علامه فضل‌الله در تفسیر من وحی القرآن و علامه جوادی آملی در تفسیر تسنیم چگونه است؟ بررسی تطبیقی این دو اثر نشان داد روش تفسیری هر دو مؤلف وجوه اشتراک و اختلافی دارند که در قالب گزاره‌هایی در مقاله تشریح شده است. روش تفسیری هر دو مؤلف روش تفسیری اجتماعی و ترتیبی با رویکرد مؤلف - متن محور، قرآن به قرآن با استفاده از روایات و استدلال‌های عقلی است. بارزترین شاخصه تفسیر من وحی القرآن رویکرد اجتماعی - اجتهادی آن است که با اسلوب نوآورانه به مفاهیم و آموزه‌های قرآنی نگرسته است. فضل‌الله برای تبیین رویکرد اجتماعی - اجتهادی خود، از اصطلاحات کلیدی چون ایحاء، استیحاء و الحَرکیه استفاده کرده است. تفسیر تسنیم با رویکرد اجتماعی از سیاق، قرینه‌ها و نظیره‌های آیه برای تفسیر استفاده می‌کند. فرایند فهم و تفسیر هر دو مفسر طی مراحل ده‌گانه، به شرحی که در مقاله آمده است تبیین گردیده است. هر دو مفسر می‌کوشند تا به تفسیری روزآمد و متناسب با مسائل اجتماعی و تربیتی عصر حاضر دست یابند.

واژگان کلیدی:

علامه فضل‌الله، علامه جوادی آملی، تفسیر من وحی القرآن تفسیر تسنیم روش تفسیری.

۱. دکترای الهیات و معارف اسلامی - علوم قرآن و حدیث و مدرس دانشگاه. sh.rajabzade@yahoo.com

تأثیر تفسیر اجتماعی در پیدایش و گسترش مطالعات میان‌رشته‌ای قرآن و علوم

محمدعلی رضایی اصفهانی^۱

چکیده

در حدود ۱۳۰ سال قبل در مصر سید جمال‌الدین اسدآبادی خطبه آتشین «العود الی القرآن» را ایراد کرد و راهکار نجات مسلمانان از عقب‌ماندگی و استعمار غرب را بازگشت به قرآن اعلام کرد یعنی حاکمیت قرآن در زندگی اجتماعی، سیاسی و ... مسلمانان که موجب پیشرفت آنها می‌شود. این نظریه در مرحله اول سرمایه تفسیری محمد عبده (در تفسیر عمّ جزء و دروس تفسیری) شد که توسط رشید رضا (در تفسیر المنار) و سید قطب (در تفسیر فی ظلال القرآن) گردید و در مرحله دوم رویکرد تفسیر اجتماعی به کشورهای دیگر مثل ایران (تفسیر پرتوی از قرآن، تفسیر نمونه و ...) و در پاکستان (تفسیر تفهیم القرآن مودودی) و در لبنان (تفسیر الکاشف مغنیه و من وحی القرآن) علامه فضل‌الله و ... شد. تفسیر اجتماعی قرآن به مباحث اجتماعی، سیاسی، علمی و ... در آیات قرآن توجه ویژه داشت از این رو در مرحله سوم زمینه‌ساز رشد تفسیر علمی (در حوزه علوم طبیعی) شد که گاهی به شکل معتدل در تفسیر نمونه پدیدار گشت و گاهی به صورت افراطی در تفسیر الجواهر طنطاوی و تفسیر القرآن هو الهدی و الفرقان سر سید احمدخان هندی خود را نشان داد و صدها تفسیر تکنگاری موضوعی در مصر، ایران، هند، عراق، سوریه و ... پا به عرصه نهاد که هنوز هم در قالب کتب، مجلات، سایت‌ها و ... ادامه دارد. در مرحله چهارم در دهه‌های اخیر تفسیرهای علمی در حوزه علوم انسانی رشد کرد که نمونه‌های آن را در تفسیرهای تخصصی مثل التفسیر التربوی للقرآن (سه جلد از انور الباز) و تفسیر موضوعی میان‌رشته‌ای قرآن و تربیت (شش جلد از نگارنده) و صدها تکنگاری تفسیری در حوزه اقتصاد - سیاست، حقوق، مدیریت و ... می‌بینیم.

در مرحله پنجم رشته‌ها و گرایش‌های قرآن و علوم در جامعه المصطفی العالمیه و حوزه علمیه قم و مشهد و ... شکل گرفت. مثلاً رشته قرآن و علوم با ده گرایش (تربیت، سیاست، حقوق،

مدیریت، اقتصاد، علوم اجتماعی، روان‌شناسی، تاریخ، نجوم، بهداشت و سلامت) در سال ۱۳۸۴ به تصویب شورای گسترش وزارت علوم رسید و سطح سه و چهار همین رشته گرایش‌ها در حوزه در حوزه علمیه قم در سال ۱۳۹۷ به تصویب رسید و اکنون سال‌هاست این رشته و گرایش‌ها شروع شده و ده‌ها فارغ‌التحصیل و پایان‌نامه‌های میان‌رشته‌ای قرآن و علوم را به جهان عرضه کرده است. آری این برکات با نظریه عود الی القرآن سید جمال‌الدین اسدآبادی و تفسیر اجتماعی (به معنای اعم) شروع شد و به رشد شاخه‌های علوم اجتماعی در دامن قرآن منتهی شد و می‌رود تا دانش‌های قرآن بنیان را تولید کند و تحولی نوین در علوم انسانی ایجاد کند. یعنی علوم انسانی مبانی، اصول، اهداف و حتی برخی روش‌های خود را بر اساس قرآن بازتولید کند و بشریت را به سعادت رهنمون شود. یادآوری این نکته ضروری است که شروع جریان از مصر و شکوفایی آن در ایران مرهون آموزه‌های مکتب اهل بیت (ع) و انقلاب اسلامی ایران است که در این زمینه رهنمودهای امام خمینی (قدس) در رویکرد سیاسی و اجتماعی به آیات قرآن و نیز راهبری امام خامنه‌ای (مدظله) در مورد تحول علوم انسانی بر اساس قرآن نقش اساسی داشته و دارد.

واژگان کلیدی:

قرآن، تفسیر، تفسیر اجتماعی، تفسیر علمی، تفسیر میان‌رشته‌ای قرآن و علوم، تحول در علوم انسانی.

ابزارهای مشترک اصلاحی - انقلابی انبیاء الهی (علیهم‌السلام)، جهت اصلاح امت خویش از منظر قرآن کریم

ریحانه رضوانی^۱

سیده راضیه پورمحمدی^۲

چکیده

از مهم‌ترین اهداف حرکت و نهضت پیامبران، اصلاح‌گری شمرده می‌شود؛ بنابراین بزرگ‌ترین مصلحان جهان که پیامبران هستند، طریقه صحیح زندگی را به انسان می‌آموزند؛ لذا از دیدگاه اسلام و قرآن اصلاح‌طلب باید در خط انبیا و با تمسک به تعالیم آنان و کتاب الهی به اصلاح جامعه بپردازد. از طرفی همواره در مسیر حرکت انبیاء الهی، موانعی وجود داشته است که سد راه انبیاء می‌شدند، تحقق هدف انبیاء عبارت بود از مقابله با چنین موانعی. پژوهش حاضر با رویکرد توصیفی - تحلیلی به بیان حرکت اصلاحی - انقلابی انبیاء پرداخته و نتایج حاصل از پژوهش این است که بخشی از برنامه‌های اصلاح انبیا را در موارد زیر می‌توان بیان کرد: ۱. روشننگری و نصیحت (انذار و تبشیر) که در مرحله نخست، از عمده وظایف پیامبران است؛ ۲. تذکر و یادآوری یاد خدا، نعمت‌های الهی و سرگذشت امت‌ها، توجه دادن به مرگ و معاد، کرامت انسان و به عرض اعمال؛ ۳. بیان مطالب استدلالی و برهانی، با لطافت خاص به‌طوری‌که عواطف انسانی را تحریک کنند و بیانشان در قلب بنشیند و در انسان‌ها تغییرات ریشه‌ای و عمیق ایجاد نمایند؛ ۴. استفاده از شیوه مجادله و مناظرات علمی برای روشننگری افکار و ارائه راه‌های صحیح؛ ۵. کناره‌گیری و برائت از بی‌ایمانان.

واژگان کلیدی:

انبیاء، موسی (ع)، انقلاب، اصلاح، ابزار، امت.

r_rezvani67@yahoo.com

۱. ارشد، رشته علوم قرآن حدیث، دانشگاه قم،

raz_sae@yahoo.com

۲. دانشجوی دکتری، رشته علوم قرآن و حدیث، دانشگاه اراک،

تفسیر اجتماعی و نگاه زنانه (بررسی موردی التفسیر البیانی للقرآن الکریم)

کبری روشنفکر^۱

چکیده

تفسیر اجتماعی یکی از شاخه‌های اساسی علم تفسیر در دوران معاصر است که در آن از منظر پدیده‌ها و حوادث اجتماعی به آیات نگریسته می‌شود و آیاتی که به مسائل اجتماعی پرداخته‌اند، تحلیل می‌شوند. مفسر دارای این گرایش، معتقد است که قرآن، مسائل اجتماعی و آنچه مربوط به زندگی اجتماعی انسان است را از منظر الهی ارائه داده و رابطه بین فردی و اجتماعی انسان‌ها و رابطه بین انسان و خدا را بحث و تحلیل کرده است. مفسران اجتماعی غالباً به مسائل تربیتی نیز پرداخته‌اند. این جلوه از تفسیر بین صاحب‌نظران به نام تفسیر ادبی- اجتماعی نیز معروف است که با واقعیات جهان مناسب تطابق بیشتری می‌یابد. تلاش خانم عایشه عبدالرحمن، ملقب به بنت الشاطی در این زمینه قابل بررسی می‌باشد. قرآن‌پژوهان معاصر، خانم بنت الشاطی را بیشتر در حوزه قرآن‌شناسی به روش تفسیر ادبی او می‌شناسند چرا که یکی از مهم‌ترین آثار وی تفسیر بیانی نام دارد. هدف از نوشتن این مقاله، معرفی شخصیت بنت الشاطی به‌عنوان مفسر آگاه به زمان و زن اندیشمند جهان عرب و قرآن‌پژوه معاصر مصری است که آرای قرآن‌شناختی او در چند دهه اخیر همواره مورد توجه و مرجع بسیاری از دانشمندان و محققان حوزه قرآن‌شناسی بوده است. در این مقاله به روش تحلیل محتوا شاخص‌های مطرح در تفسیر اجتماعی در آثار ایشان مورد بررسی قرار می‌گیرد. نتایج تحقیق حاکی از توجه مفسر به اصالت قرآن در فهم مسائل زندگی انسان با استفاده از ابزار زبان‌شناسی نوین و با تأکید بر وجوه ادبی کتاب الهی بوده مهم‌ترین دغدغه‌های انسانی مطرح در تفسیر و مطالعات قرآنی ایشان شامل مسائل تربیتی و اخلاقی چون مسئولیت‌پذیری و امانت‌داری در زندگی دنیوی است.

واژگان کلیدی:

قرآن کریم، تفسیر اجتماعی، بنت الشاطی.

آیات زنان چالشی در ترجمه‌های نوین قرآن کریم

معصومه ریعان^۱

نفیسه علی‌پور^۲

چکیده

امروز تاب‌آوری زنان در مقابل تفاسیر یکسره مردسالارانه از آیات زنان در قرآن به پایان رسیده و مقوله زنان همچون مفاهیم حقوق بشر، دموکراسی، آزادی، محیط‌زیست و ... به چالشی نوین برای تبیین این آیات نزد مفسران و بیش از آن نزد مترجمان قرآن گردیده است. تفاسیر اجتماعی معاصر با تغییر رویکرد و روش‌شناسی متفاوت در فهم آیات زنان تلاش نموده‌اند به این بحث مدرن و نوظهور، پاسخی عصری داده و با گسست از سنت‌های پیشین تفسیری، فهم آیات زنان را با دریافت‌های انسان معاصر و حقوق بشری نهادینه نمایند. در میان آیات قرآن کریم، آیه ۳۴ سوره نساء با پنج کلیدواژه: "قوأم"، "فضّل"، "قانت"، "نشوز" و "ضرب"، از دشوارترین آیات برای تفاسیر معاصر و به تبع آن برای مترجمان قرآن است. از آنجا که پیش‌تر از تفاسیر، متن آیات و سپس ترجمه آن‌ها، خواننده قرآن را درگیر فهم می‌نماید و باب القرآن زبان‌های بیگانه با زبان قرآن، ترجمه آن است و مترجمان با استنباط تفسیری از آیات، واژگان نزدیک به زبان مبدأ را برای زبان مقصد معادل‌یابی می‌کنند و از طرف دیگر پیشینه تفسیری کلاسیک این آیه تحقیرآمیز و برخلاف حقوق انسانی در دوران معاصر می‌نماید، ترجمه این آیه نیز به یکی از چالش‌برانگیزترین و غامض‌ترین متن‌های قرآن برای مترجمان تبدیل شده است. ما در این نوشتار، ابتدا تفاسیر کلاسیک و معاصر این آیه را گونه‌شناسی نموده و سپس رویکرد مترجمان زبان‌های فارسی، انگلیسی و فرانسه را در ترجمه واژگان کلیدی آن به هر یک از گونه مفسران، مورد بحث و تبیین قرار می‌دهیم.

واژگان کلیدی: آیه ۳۴ سوره نساء، "تفسیر"، "ترجمه"، "قوأمون"، "فضّل"، "قانتات"، "نشوز"، "اضربوهن".

M.rayaan@basu.ac.ir

۱. استادیار دانشگاه بوعلی سینا همدان (نویسنده مسئول)

Nafiseh.alipour@etu.unilim.fr

۲. دانشجوی دکتری دانشگاه Limoges فرانسه؛

تفسیر معاصرانه من وحی القرآن از آموزه‌های تربیت اجتماعی قرآن کریم

منیره سادات کامرانی^۱

فاطمه غلامی کناری^۲

چکیده

تفسیر من وحی القرآن الکریم از جامع‌ترین تفاسیر ترتیبی است که به روش استیحایی به دنبال راه‌حل مشکلات روز جامعه از آیات قرآن کریم برآمده است. علامه فضل‌الله با بیان دلالت‌های اشاره‌ای در کلام وحی درصدد دمیدن روح همیشه زنده و جاری قرآن در کالبد جامعه اسلامی برای رهایی از دردها و چالش‌های بنیادی آن است. همو در تفسیر تربیتی-اجتماعی خویش با بهره‌گیری از روشی پویا و کارآمد می‌کوشد با ورود در فضای معنایی آیات اجتماعی آن به‌عنوان کتاب نهضت و دعوت دینی آن را بفهمد و با استمداد از چنین نگرش جامعه‌گرایانه فضای جامعه اسلامی را فضای زندگی برمدار جامعه قرآنی قرار دهد. تحقیق حاضر به شیوه توصیفی-تحلیلی درصدد بیان ابعاد مختلف تربیت اجتماعی از نگاه تفسیر مذکور است. برادری مؤمنین نسبت به یکدیگر، نحوه مواجهه و معاشرت با مؤمنین، حضور آراسته در جامعه و نحوه مشارکت زنان در مجالس از آموزه‌های تربیت اجتماعی کلام‌الله است. علامه فضل‌الله با بیان چنین آموزه‌های الهی به رفع مشکلات اجتماعی و ارائه تفسیری عصری و کارآمد مبادرت نموده است.

واژگان کلیدی:

تفسیر من وحی القرآن، تفسیر اجتماعی و عصری، تربیت اجتماعی، علامه فضل‌الله.

۱. دانش‌آموخته دکتری علوم قرآن و حدیث دانشگاه فردوسی مشهد، مدرس حوزه و دانشگاه، (نویسنده مسئول)

monire.kamrani@gmail.com

fqkenari@gmail.com

۲. دانشجوی ارشد علوم قرآن و حدیث دانشکده‌گان فارابی دانشگاه تهران؛

قضا و قدر الهی و نقش انسان در جهان

محمدباقر سعیدی روشن^۱

چکیده

قضا و قدر الهی چیست، و نسبت آن با فاعلیت خدا چگونه است؟ نسبت قضا و قدر خدا با نظم و قانون جهان چیست؟ آیا قضا و قدر رقیب نظام علی معلولی و اسباب جهان است یا نظام قانونمند جهان خود فراگیرترین نمود قضا و قدر الهی است که جریان فاعلیت خدا را رقم می‌زند؟ اگر همه چیز از پیش تعیین یافته و به قضا و قدر الهی است، نقش انسان چه می‌شود؟ آیا او هیچ‌کاره است و سرنوشت مرقوم محتوم دارد؟ یا انسان خود مهم‌ترین بازیگر صحنه عالم است که نقشی بی‌همتا در تحول خود، جامعه و جهان دارد؟ بر اساس تحلیل عقل فعل هر فاعل ارادی (مقابل فاعل طبیعی) ناشی از علم، خواست/ اراده و قضا (ایجاب و تحمّم) و قدر (اندازه و تعین) است. علم و اراده و قضا و قدر از مبادی فعل خدا و از مسائل اساسی الهیات قرآن است که یک‌رشته معارف عمیق متافیزیکی را در پیوند، خدا، جهان و انسان بازمی‌نماید. فهم صحیح قضا و قدر یا ایجاب و تعین وجود هر پدیده از سوی واجب تعالی، و نقش انسان در عالم اثری بسزا در بینش و کنش یک انسان موحد دارد. مسئله قضا و قدر الهی، و نقش انسان در جهان از جمله مسائل کلیدی معارف قرآن است.

۱. برخی آیات قرآن به وجود پیشین و بی‌صورت اشیاء در علم ذاتی خدا، و تعین و تشخیص هر چیز در مقام ظهور را بیان می‌کند: «وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ» (حجر، ۲۱)

۲. برخی آیات پیدایش هر شیئی در جهان را منوط به قضای الهی می‌کند. «بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ» (بقره، ۱۱۷)

۳. آیاتی بر شیوه قانونمند و سنت‌تغییرناپذیر آفرینش و فعل خدا تأکید دارد. «فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَحْوِيلًا» (فاطر، ۴۳)

۴. آیات متعددی نقش و تأثیر اراده و عمل انسان را در ترسیم سرنوشت خود و جامعه بیان می‌کند: «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَ مَنْ أَسَاءَ فَعَلِيَهَا وَ مَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ» (فصلت، ۴۶)؛ (انفال، ۵۳)

۵. برخی آیات میان فعل انسان و سنن الهی پیوند می‌زند و دگرگونی‌های حیات فردی یا اجتماعی انسان، و نیک‌بختی و بدبختی جامعه‌ها را به تحول درونی و عملکرد انسان مربوط می‌داند: «إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ»؛ (رعد، ۱۱) «وَ مَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا» (طلاق، ۳)؛ «ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ» (روم، ۴۱)

۶. قرآن گاه با یادکرد انحراف فکری و رفتاری یک جامعه، به‌مثابه اصل کلی، هر فسادی را، مقدمه سقوط و بدبختی، و هر فعل نیک، را دارای پیامد رحمت خدا می‌شمرد: «وَ قَضَيْنَا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي الْكِتَابِ لَتُفْسِدُنَّ فِي الْأَرْضِ ... إِنْ أَحْسَنْتُمْ أُحْسِنْتُمْ لَأَنْفُسِكُمْ وَ إِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا» (اسراء، ۴-۸).

۷. و قرآن قانون کلی تغییرپذیری، یک قضا و قدر به‌وسیله قضا و قدر دیگر را مطرح و زندگی و سرنوشت انسان را تحول‌پذیر دانست: «يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَ يَثْبُتُ وَ عِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ» (رعد، ۳۹) این پژوهش بررسی حقیقت قضا و قدر خدا در آفرینش، و نقش انسان در سرنوشت خود و جامعه را در نظر دارد. رویکرد این مطالعه بازخوانی دیدگاه قرآن است. روش این تحقیق تحلیل عقلی متن است. بر پایه این پژوهش، قضا و قدر از مبادی فعل خداست که فاعلیت خدا را برمدار نظام اسباب تفسیری می‌کند. براین اساس خداوند علت موجه همه پدیده‌هاست، و تشخیص وجودی آفریده‌ها از مسیر علل تعیین بخش، تقدیر خداست. پدیده‌های جهان ذاتشان ممکن التحقق است و ضرورت خود را از ناحیه علت تامه دریافت می‌نمایند. سلسله این علل به واجب بالذات ختم می‌شود. پس واجب تعالی علت موجه همه علت‌ها و معلول‌هاست. ایجاب وجود هر پدیده با فراهم کردن علت تامه آن «قضاء الهی» آن است. همچنان که تعیین حدود وجودی هر پدیده با فراهم کردن علل ناقصه بدیل پذیر، «تقدیر» آن است. بدین رو قضا و قدر الهی رقیب اسباب عالم نیست، بلکه بر اساس فاعلیت مستقل الهی و نظام قانونمند جهان، هر عاملی به‌تناسب رتبه وجودی خود، نمودی از قانون علیت و مظهری از مظاهر قضا

و قدر خداست. در نظام قانونمند جهان، رابطه علت تامه با معلول خود، نسبت «ضرورت» است، اما در علل مرکب، نسبت هر یک از علل با معلول خود، «امکان» است. پس خدای متعال در جریان آفرینش و تدبیر، دو گونه قضای حتمی و غیرحتمی (مشروط) دارد. قضای فراگیر، یا سنت الهی، قوانین پایدار حاکم بر تمام آفرینش و تغییرناپذیر است. بر اساس این پژوهش معلوم می‌شود قضا و قدر خدا در منظومه معرفتی قرآن منافاتی با نقش انسان در جهان و اراده او در سرنوشت خود ندارد. آفرینش الهی بر نظام قانونمند اسباب، اقتضا دارد که هر پدیده از راه علت مناسب خود به وجود آید. براین اساس، اراده انسان نیز جزء اخیر علت تامه فعل ارادی انسان و مصداقی از قضا و قدر خداست. همچنان که طبیعی بودن نقش علل طبیعی مانند رویش یک گیاه، یا سیستم گوارش در بدن انسان، مصداق قضا و قدر خداست، ارادی بودن فعل فاعل ذی‌شعور و ارادی، مثل انسان نیز مصداق قضا و قدر خداست. قضای الهی در فعل ارادی انسان، این است که اراده انسان علت تامه این سنخ فعل است. در منطوق معرفتی قرآن رابطه میان جهان و انسان، ارتباطی دوسویه و تأثیر و تأثر متقابل است. از سویی همه بودهای جهان ظرف حیات و تکاپوی بی‌پایان انسان است. از سوی دیگر بُرد وجودی انسان با برخورداری از قوه شعور، اراده و مسئولیت‌پذیری، و خلافت الهی، فراتر از همه موجودات است. قدرت استخدام انسان فراتر از ابزارهای مادی و فیزیکی، شامل عناصر فرا طبیعی است، از همین رو شعاع عمل انسان نیز، از حیطة وجود شخصی او عبور می‌کند و جهان مشهود و نامشهود را متأثر می‌سازد.

واژگان کلیدی:

قضا و قدر الهی، نقش فاعلیت انسان، اراده انسان.

تفاسیر اجتماعی و توسعه معنایی در آیات مربوط به سنت‌های جاهلی (بررسی موردی آیه ۱۰۳ سوره مائده)

روح‌الله شهیدی^۱

سمیه پاک‌دامن^۲

چکیده

رویکرد اجتماعی در تفسیر، با داعیه پیش دید نهادن هدایت قرآن و جاری کردن آن در شئون مختلف زندگی مسلمانان، پای به عرصه فهم قرآن نهاده است و در این راه جامعیت، جاودانگی و جهان‌شمولی کلام الهی را مفروض می‌گیرد. اما یکی از مواردی که می‌تواند تفاسیر اجتماعی را به چالش بکشد آیاتی است که محتوای آن سنتی مربوط به عرب جاهلی است که ظاهراً هیچ‌گونه مصداقی در عصر حاضر و هیچ کاربردی برای بشر امروز ندارد. زیرا حصار از زمان و مکان و همچنین خاص بودن مخاطب، آن را در بر گرفته است. مسئله اصلی پژوهش این‌گونه مطرح می‌شود که تفاسیر اجتماعی چگونه و با چه روشی به تبیین و توضیح آیات حاوی سنن جاهلی در جهت رویکردشان پرداخته و آن‌ها را با مسائل روز و نیازهای بشر معاصر تطبیق داده‌اند؟ پژوهش حاضر با روش توصیفی - تحلیلی و مطالعه موردی آیه ۱۰۳ سوره مائده، که محتوای آن یکی از سنن منسوخ جاهلی است، بر آن است که نشان دهد تفاسیر اجتماعی با این دست آیات چگونه تعامل کرده‌اند و با چه ضوابط و راهکارهایی در راه توسعه معنایی آن‌ها گام برداشته‌اند. دستاورد این جستار نشان می‌دهد که مفسران در این حوزه پای از دایره زمان و مکان و مخاطب اولیه فراتر نهاده و با استفاده از قواعدی مانند تنقیح مناط و الغای خصوصیت به پیامی فراتر از نص آیه دست پیدا کرده‌اند.

واژگان کلیدی:

تفاسیر اجتماعی، توسعه معنایی، سنت‌های جاهلی، آیه ۱۰۳ سوره مائده.

shahidi@ut.ac.ir

۱. استادیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه تهران، پردیس فارابی

۲. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشگاه قرآن و حدیث، پردیس تهران (نویسنده مسئول)

pakdaman@gmail.com

مبانی قرآنی دفاع از مردم فلسطین در تفاسیر اجتماعی

فاطمه صالحیان^۱

چکیده

خوی نژادپرستی و تجاوزگرانه صهیونیست‌های سیاسی حضور مردم فلسطین را در سرزمین خودشان نفی می‌کند. آنان با سوءاستفاده‌های تاریخی از کتاب مقدس، خود را پیوسته قوم برگزیده و مالکیت فلسطین را حق همیشگی و الهی خود می‌دانند. اورشلیم بنایی است که کوچک‌ترین ارتباطی به یهود ندارد و در هنگام فتح آن توسط مسلمانان هیچ یهودی در آن حضور نداشته است. نام این شهر بعد از فتح توسط مسلمانان به بیت‌المقدس تغییر یافته است. مردم مظلوم فلسطین مورد ظلم ستمگران صهیونیستی واقع گشته و از خانه و کاشانه خود بیرون رانده شده و می‌شوند. پیرو این موضوع، در این مقاله به دنبال بررسی آیاتی از قرآن کریم که بیان‌کننده لزوم دفاع از مظلوم هستند و تفاسیر اجتماعی مربوط به آن‌ها هستیم. لذا پس از بررسی لغوی ریشه ظلم و نصر به آیات نورانی قرآن کریم و تفاسیر اجتماعی آن مراجعه کرده و دریافتیم که اگر به ملتی ظلم و ستمی شده و حق مظلومی ضایع گردد، اذن جهاد به مظلومان داده می‌شود و باید در برابر ظالمان مقاومت کنند. نیز از برخی دیگر از آیات قرآن کریم درمی‌یابیم اگر در سرزمینی مظلومی مورد ستم واقع شده باشد، چه آن مظلوم مسلمان باشد چه غیرمسلمان، اگر درخواست کمک کند، بر مسلمین یاری مظلومان واجب می‌شود.

واژگان کلیدی:

تفسیر اجتماعی، ظلم ستیزی، استکبار ستیزی، دفاع از مستضعفان.

بررسی دو رویکرد در تفاسیر اجتماعی با نگاهی به سوره مبارکه مجادله

علی صبوحی طسوجی^۱

طاهره چینی‌فروشان^۲

چکیده

اندیشمندان جهان اسلام در چند قرن اخیر، در مواجهه با بحران‌ها و مشکلات جوامع اسلامی و شبهات، بازگشت به قرآن را راه‌حل عبور از بحران‌ها و درمان مشکلات و پاسخ به شبهات می‌دانند و از این رو تفاسیر اجتماعی به طرح گسترده مباحث اجتماعی قرآن پرداختند. دو رویکرد عمده در تفاسیر اجتماعی وجود دارد. یک رویکرد آن‌که برای حل مشکلات و معضلات اجتماعی و اصلاح جامعه به آیات و حیانی قرآن مراجعه شود و توجه ویژه‌ای به بعد اجتماعی اسلام در تفسیر قرآن برای پاسخگویی به نیازها و مقتضیات زمان گردد و رویکرد دوم آن‌که مفسر، علم اجتماعی و اصول و روابط پایه‌های اجتماعی و نظام سازی اجتماعی را از قرآن به دست بیاورد. از آنجاکه سوره مبارکه مجادله، سوره‌ای است کاملاً اجتماعی، این مقاله درصدد است رویکرد برخی مفسران اجتماعی را در این سوره بررسی نموده و مشخص نماید سخن کدام یک به رویکرد دوم، نظام سازی اجتماعی نزدیک‌تر است و همچنین با توجه به این سوره بررسی کند چه عواملی در رسیدن به نظام سازی اجتماعی مؤثر خواهد بود. به نظر می‌رسد نگاه منسجم و هدفمند به سوره و توجه به جایگاه و موضع هر آیه در سوره در نزدیک شدن به رویکرد دوم نقش تأثیرگذاری دارد، با نگاه منسجم و هدفمند در سوره مبارکه مجادله می‌توان به نظامی برای مقابله جریان محاده کنندگان در جامعه اسلامی پی برد. سوره مجادله ابتدا تعریفی برای حدود و محاده کنندگان دارد. سپس ابزار محاده کنندگان را معرفی می‌کند، روش مقابله با ابزار آن‌ها را به مؤمنان جامعه اسلامی می‌آموزد. محاده کنندگان را جریان شناسی می‌کند و در مقابل آن‌ها جریان سازی می‌نماید. با شناخت این نظام، مقابله با جریان محاده در جامعه اسلامی از طریق شناخت این جریان و شناخت وظایف مؤمنان میسر خواهد شد.

واژگان کلیدی:

تفاسیر اجتماعی، نظام سازی اجتماعی، نگاه منسجم و هدفمند، سوره مجادله.

۱. پژوهشگر تدبر در قرآن کریم موسسه تدبر در کلام وحی

t.chinifroushan@gmail.com

۲. دکتری علوم قرآن و حدیث دانشگاه مذاهب اسلامی

تاملی در مورد نوع مواجهه تفسیر اجتماعی قرآن در قبال گفتمان معاصر حقوق بشر بین‌المللی

محیا صفاری نیا^۱

چکیده

در جهان کنونی یکی از گفتمان‌های غالب در جامعه بشری، گفتمان حقوق بشر بین‌المللی است. این گفتمان که عمدتاً بعد از جنگ جهانی دوم برجستگی یافته و رشد و نمو پیدا کرده است، امروزه جهانشمول معرفی می‌شود به‌گونه‌ای که ورای همه فرهنگ‌ها و ویژگی‌های متفاوت ملت‌های گوناگون، همه افراد و گروه‌ها و عموم عرصه‌های زندگی آحاد بشر را در برمی‌گیرد و منحصر به منطقه خاص یا گروه یا عرصه خاصی از زندگی تلقی نمی‌شود. این گفتمان روزبه‌روز در حال گسترش و اثرگذاری است و چالش‌های جدی و عمیقی را فراروی کشورهای مختلف از جمله نظام‌های اجتماعی و حقوقی مبتنی بر دین قرار داده است. برای پاسخ دهی مناسب در قبال چالش یاد شده، متفکران دینی و حاکمان کشورهای اسلامی راه‌های متنوعی را پیموده‌اند. مفسران قرآن کریم از جمله جریان‌های اثرگذار و محوری تفکر اسلامی هستند. همین امر بررسی نوع مواجهه آن‌ها در قبال گفتمان حقوق بشر را از اهمیت قابل توجهی برخوردار می‌سازد. مفسران قرآن با رویکردهای تفسیری متفاوت شناخته می‌شوند. تفسیر اجتماعی از جمله فعال‌ترین روش‌های تفسیری در حوزه مواجهه با پرسش‌های زمانه از جمله موارد مطرح از سوی گفتمان حقوق بشر است. در هر مطالعه مربوط به شناخت نوع مواجهه روش تفسیری مزبور در قبال گفتمان حقوق بشر، در درجه اول لازم است نگاهی به نظام پرسش‌های ذی‌ربط صورت گیرد، سپس وحدت یا تنوع طیف مفسران اجتماعی در قبال گفتمان حقوق بشر معاصر واکاوی شود تا معلوم گردد که مجریان روش تفسیر اجتماعی آیا برخورد یکدست و منسجمی در خصوص مباحث گفتمان حقوق بشر داشته و دارند یا بین آن‌ها تنوع و تکثری را می‌توان شناسایی کرد و اگر قرار باشد تنوع مزبور در قالب یک

طبقه‌بندی معرفی نمود به چه مواردی می‌توان اشاره کرد و احیاناً ویژگی‌های مشترک یا اختصاصی هر مورد چیست؟

شناسایی ولو اجمالی صورت‌مسئله‌های یاد شده، این امکان را فراهم خواهد ساخت تا بتوان برای حصول دستاوردهای علمی و عملی مناسب در آینده، برخی پیشنهادها و راهکارها را مطرح نمود. گفتار حاضر تلاش دارد در هر سه ساحت مذکور (نظام پرسش‌ها، واکاوی وحدت یا تنوع ویژگی‌های مفسران اجتماعی و ارائه برخی توصیه‌های نظری و کاربردی برای فعالیت‌های آتی در حوزه مواجهه تفسیر اجتماعی با گفتمان معاصر حقوق بشر بین‌المللی) نکاتی را تقدیم دارد. تأکید بر این مهم که موفقیت تفسیر اجتماعی در مواجهه با گفتمان معاصر حقوق بشر می‌تواند پیامدهای مهم ملی و جهانی در برداشته باشد، سخن پایانی این گفتار اجمالی خواهد بود.

واژگان کلیدی:

تفسیر اجتماعی، حقوق بشر، جامعه دینی، حکومت دینی، مجامع بین‌المللی.

بازتاب رفتار اجتماعی احترام به نظریات و عقاید دیگران در تفسیر «فی ظلال القرآن» سید قطب

عمران عباسپور^۱

مهناز سلمان زاده^۲

زینب احمد پور ترکمانی^۳

چکیده

رفتار اجتماعی به رفتاری گفته می‌شود که متضمن کنش متقابل دو یا چند انسان باشد. انسان درون اجتماع زندگی می‌کند و به‌ناچار رفتارهایی که از او سر می‌زند، بخشی از آن‌ها در ارتباط با تعاملات اجتماعی است. اسلام به‌عنوان دینی که هدفش تعالی بخشیدن به دنیا و آخرت انسان است از توجه به رفتارهای اجتماعی انسان غافل نمانده است. به‌طوری‌که در برخی از آیات قرآن کریم، التزام به اصول روابط اجتماعی و پرهیز از آداب نکوهیده در تعامل با همگان ضروری توصیف شده است. سید ابراهیم حسین شاذلی قطب معروف به سید قطب صاحب تفسیر «فی ظلال القرآن» یکی از اندیشمندان اسلامی می‌باشد. وی در زمانی می‌زیسته که مشکلات اجتماعی موجب اختلافات مسلمانان با یکدیگر شده بود و تمام سرمایه‌های اجتماعی در اختیار چپاولگران قرار گرفته بود. سید قطب عقیده داشت با توجه به معارف اصیل اسلامی که در قرآن کریم بیان شده است می‌توان این اختلافات اجتماعی را از بین برد و مقدمات تعالی جامعه اسلامی را فراهم کرد. ایشان ذیل آیاتی به تجزیه و تحلیل رفتارهای اجتماعی پرداخته است. وی به دلیل بازنگری در تأثیر برخی از مفاهیم اسلامی بر رفتارهای اجتماعی و تحولات سیاسی مشهور است. در پژوهش حاضر، دیدگاه‌های او در زمینه احترام به نظریات و عقاید دیگران، مورد بررسی قرار گرفته است.

واژگان کلیدی:

قرآن، رفتار اجتماعی، تفسیر اجتماعی، عقیده، فی ظلال القرآن، سید قطب.

e.abbaspur@gmail.com

۱. استادیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه تبریز

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد رشته تفسیر و علوم قرآن دانشگاه تبریز (نویسنده مسئول)

m.salmanzadeh1988@gmail.com

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد رشته تفسیر و علوم قرآن دانشگاه تبریز Zeinabahmadpoor@yahoo.com

بایسته‌های تفسیر اجتماعی قرآن کریم از منظر آیت‌الله مهدوی کنی (ره)

محمد عترت دوست^۱

چکیده

در طول تاریخ اسلام، تفاسیر مختلفی با گرایش‌ها و روش‌های متنوع در رابطه با قرآن کریم نگاشته شده است. همه این تفاسیر به دنبال توضیح مفاهیم عمیق این کتاب آسمانی و تبیین معارف حیات‌بخش آن برای مردم عصر و جامعه خود جهت استفاده کاربردی و هدایت‌پذیری بوده‌اند. در این میان، پس از پیروزی انقلاب اسلامی در ایران، شاهد فعالیت‌های عالمان و اندیشمندانی هستیم که به‌منظور تفسیر معارف قرآن کریم با رویکرد اصلاح‌طلبی و اجتماعی، سبک جدیدی از مباحث تفسیری را ایجاد کرده‌اند. از جمله شخصیت‌های علمی و قرآنی سده اخیر که نقش بسیار مهمی در جریان‌ات سیاسی - اجتماعی انقلاب اسلامی ایران داشته و اقدامات ارزشمندی در زمینه تحولات علمی و فرهنگی جامعه انجام داده است، آیه‌الله محمدرضا مهدوی کنی (ره) می‌باشد که به دلیل اشتغالات سیاسی و اجتماعی، متأسفانه کمتر به‌عنوان یک اندیشمند و مفسر قرآن شناخته‌شده و جامعه علمی کشور کمتر با آراء و اندیشه‌های قرآنی ایشان آشنا هستند. به همین خاطر در این مقاله پژوهشی تلاش شده تا پس از معرفی اجمالی این عالم دینی، برخی از ویژگی‌های سبک تفسیری ایشان و به‌ویژه ملاحظات خاصی که در ارائه یک تفسیر اجتماعی از معارف قرآن کریم دارند، بیان شود. یافته‌های تحقیق بیانگر آن است که؛ مسئله محوری، طرح موضوعات اهم و ضروری، توجه به سنت‌های تفسیری، تفسیر ترتیبی با رویکرد موضوعی، توجه ویژه به ترجمه صحیح و نقش اعرابی واژگان، نگاه عبرت‌گیرانه از تاریخ اسلام، تفسیر اجتماعی با رویکرد کاربردی، تفسیر با هدف آموزش روش صحیح تفسیر، و تفسیر با هدف اعتلای حکومت اسلامی، بخشی از ملاحظات این اندیشمند قرآنی در بیان مباحث تفسیری با گرایش اجتماعی بوده است.

واژگان کلیدی:

آیه‌الله مهدوی کنی (ره)، تفسیر قرآن کریم، تفسیر اجتماعی، روش تفسیری، اصلاح‌طلبی.

درآمدی بر قواعد خاص تفسیر اجتماعی با تأکید بر تفسیر مقام معظم رهبری (حفظه الله)

میثم عزیزان^۱

علی اکبر فراتی^۲

چکیده

هر روش تفسیری، اصطلاحات چهارگانه‌ی مبانی، قواعد، منابع و گرایش را در برمی‌گیرد. هر روش، از مبانی، آغاز و بر اساس قواعد و قوانینی تفسیری که خطا در فهم را کاهش داده، به بهره‌گیری از منابع پرداخته تا تفسیری روشمند ارائه دهد. در این رویکرد روش‌های تفسیر در سه دسته عقلی، نقلی و جامع تقسیم‌شده و تفسیر اجتماعی، گرایشی از روش تفسیر عقلی است. گرایش، صبغه‌ها و رنگ‌های مختلف تفسیر قرآن است که با عناوینی چون تفسیر کلامی، تفسیر اجتماعی و... از آن‌ها یاد می‌شود. گرایش اجتماعی به دنبال استفاده از آموزه‌های قرآن در متن زندگی اجتماعی و تحول از فردگرایی تفسیر به جمع‌گرایی است. استنباط اشتباه و پیام‌گیری غلط از آیات، از چالش‌های پیش روی تفاسیر اجتماعی است که نیاز به شناخت قواعد و قانون‌های تفسیر را ضروری می‌سازد. این قواعد به دو قسم عام و خاص تقسیم می‌شوند. قواعد عام، قوانینی هستند که، در تمام روش‌های تفسیر کاربرد دارند. قواعد خاص، قوانینی‌اند که هر روش و گرایش تفسیری به خود اختصاص داده و موجب حرکت درست مفسر در مرز روش و گرایش تفسیری‌اش می‌گردند. در این پژوهش برخی از قواعد خاص که عبارت‌اند: عصر محوری، مخاطب محوری، تطبیق محوری، سیاست محوری، با نگاهی به تفسیر مقام معظم رهبری (حفظه اله)، تحقیق‌شده و بیانگر روش قانونمند معظم له (حفظه اله) در تفسیر اجتماعی است.

واژگان کلیدی:

تفسیر اجتماعی، روش تفسیر، قواعد تفسیر، اقسام قواعد تفسیر، تفسیر مقام معظم رهبری (حفظه اله).

m.azizan590@gmail.com

a.forati@ut.ac.ir

۱. دکتری علوم قرآن و حدیث دانشگاه قم

۲. استادیار دانشگاه تهران

الهیات اجتماعی از توحید تا جامعه توحیدی در اندیشه تفسیری رهبر معظم انقلاب

سید علی اصغر علوی^۱

چکیده

زاینده‌گی و فزاینده‌گی انقلاب اسلامی مرهون اندیشه‌ای است که همواره آن را سیراب نموده و قرآن مهم‌ترین منبعی است که اندیشه رهبران این انقلاب را اشراق نموده است. اینجاست که توجه به اندیشه رهبر معظم انقلاب که ریشه در ادبیات ناب قرآنی دارد ضرورت می‌یابد. این اندیشه تولید یک الهیات و تفکر الهیاتی می‌کند؛ الهیاتی که می‌توان از آن با عنوان الهیات اجتماعی نام برد و از توحید که حرف اصلی دین و رکن رکن قرآن است آغاز می‌شود و تا امتداد جامعه توحیدی کشیده می‌شود و بسط می‌یابد. انقلاب اسلامی یک نمونه و ثمره آن است. این تحقیق درصدد است این الهیات اجتماعی از توحید تا جامعه توحیدی را با استفاده از روش اسنادی کتابخانه‌ای و توصیفی تحلیلی در اندیشه تفسیری رهبر معظم انقلاب بررسی نماید. از مهم‌ترین دستاوردهای این مقاله فهم دقیق‌تر و درک عمیق‌تری از قرآن، انقلاب اسلامی و نسبت این دو خواهد بود.

واژگان کلیدی:

الهیات اجتماعی، توحید، جامعه توحیدی، قرآن، سید علی خامنه‌ای، رهبر انقلاب، انقلاب اسلامی.

بررسی جایگاه روایات تفسیری معصومین علیهم‌السلام در تفسیر اجتماعی قرآن کریم

نگین علیزاده^۱

چکیده

تفسیر اجتماعی یکی از رویکردهای نوین تفسیر اجتهادی قرآن کریم است؛ که مفسر برای نیل به هدف غایی جامعه می‌کوشد با بهره‌گیری از عقل، پدیده‌های عصری را بر آیات قرآن منطبق، مشکلات را حل و موانع را رفع کرده، راهکارهای عملی سازنده را ارائه و شبهات را پاسخ دهد. علیرغم فواید فراوان این رویکرد تفسیری، ممکن است آسیب‌هایی فراروی مفسر وجود داشته باشد که از جمله آن‌ها عقل‌گرایی افراطی و کنار گذاشتن مطلق روایات و درنهایت دچار تفسیر به رأی شدن است. تحقیق حاضر به روش تبیینی-تحلیلی، با تأکید بر جایگاه والای عقل در تفسیر اجتماعی، به این سؤال پاسخ داده است که جایگاه روایات تفسیری معصومین علیهم‌السلام در تفسیر اجتماعی قرآن کریم، کجاست؟ یافته‌ها حاکی از آن است که نیل به سعادت جمعی، نتیجه عبور از گذرگاه مشترک حجت باطنی و حجت ظاهری است. با توجه به تأکید قرآن کریم بر نقش تبیینی و تعلیمی پیامبر اکرم ص و اهل‌بیت ع، و با توجه به ویژگی ذو وجوه بودن برخی از آیات قرآن کریم و لزوم در امان ماندن از لغزش‌های احتمالی عقل، رجوع به روایات تفسیری معتبر نه به‌عنوان منبع بلکه به‌عنوان شاهد و مؤیدی در کنار عقل در این رویکرد تفسیری ضروری می‌نماید.

واژگان کلیدی:

تفسیر اجتماعی قرآن، عقل‌گرایی، روایات تفسیری، روایات معصومین ع در تفسیر اجتماعی قرآن.

کاربست تفسیر اجتماعی قرآن کریم در بسیج مردمی انقلاب اسلامی

مرتضی غرسبان روزبهانی^۱

چکیده

انقلاب اسلامی ایران در شرایطی به پیروزی رسید که حکومت وقت تا بن دندان مسلح و مورد حمایت قدرت‌های غرب و شرق بود. عوامل مختلفی در پیروزی انقلاب اسلامی نقش داشتند که مثلث سه‌گانه مردم، رهبری و ایدئولوژی، به‌عنوان عوامل اصلی تحقق انقلاب اسلامی مطرح می‌باشند. در جریان نهضت انقلابی، رهبر کبیر انقلاب و جامعه روحانیت با بهره‌گیری از آموزه‌های دینی و ظرفیت‌های مکتب اسلام، به روشن‌گری و بصیرت‌افزایی مردم پرداختند و حاصل آن، تهییج مردم و مشارکت و بسیج آن‌ها در تحقق انقلاب اسلامی بود. یکی از مهم‌ترین ظرفیت‌های مکتب اسلام، قرآن کریم و به‌ویژه آیات اجتماعی بود که رهبر نهضت و علما و روحانیون با بهره‌گیری از تفسیر اجتماعی قرآن، انقلابی مردمی را رقم زدند. این تحقیق به دنبال یافتن نقش و کاربست تفسیر اجتماعی قرآن کریم در بسیج مردمی انقلاب اسلامی می‌باشد. با بررسی سیر تاریخی نهضت امام خمینی (ره) می‌توان دریافت که تفسیر اجتماعی قرآن کریم، در بینش و باور، گرایش، و در نهایت کنش و رفتار مردم در جهت حرکت انقلابی، اثرگذار بوده است. روش گردآوری اطلاعات در این تحقیق، کتابخانه‌ای بوده و روش بررسی داده‌ها، توصیفی-تحلیلی می‌باشد که با بررسی تفسیر اجتماعی قرآن کریم، به کاربست آن در بسیج مردمی انقلاب اسلامی پرداخته است.

واژگان کلیدی:

تفسیر اجتماعی، قرآن کریم، مردم، بسیج مردمی، انقلاب.

۱. دانش‌آموخته سطح ۳ حوزه علمیه قم و دانشجوی دکتری دانشگاه شهید بهشتی (ره)

اهداف، ویژگی‌ها و کارکردهای تفسیر اجتماعی قرآن کریم

زهرا غریب زاده^۱

چکیده

از جمله گرایش‌های تفسیری، تفسیر «اجتماعی» است که حاصل رویکرد مفسران دوران جدید است. آن‌ها اهتمام خود را برای حل مسائل اجتماعی، پرداختن به تفسیر آیات می‌دانند. این دسته از مفسران به سبک و روش نوینی به تفسیر رو کرده، معتقدند که در سایه تحولات جدید و بروز مشکلات اجتماعی، بهترین راه‌حل، مراجعه به تفسیر قرآن است و باید تفسیر آیات را نه با دیدگاه کلامی، فلسفی و ادبی، بلکه با نگرش اجتماعی تحلیل و مورد مطالعه و تفسیر جدی قرارداد. توجه به مسائل اجتماعی در تفسیر از دیرباز مورد توجه مفسران بوده است، اما در دوران معاصر این گرایش تفسیری رنگی نو به خود گرفته و با پرداختن به مسائل اجتماعی، درخشیده است. از این رو گرایش اجتماعی در تفسیر را می‌توان حاصل رویکرد مفسران دوران جدید دانست. در نوشتار حاضر ابتدا پیشینه و چیستی تفسیر اجتماعی و سپس مبانی و ویژگی‌های تفسیر اجتماعی و اهداف آن را بیان می‌کنیم. یکی از ویژگی‌های این گونه تفاسیر پیروی نکردن از شیوه تفسیری سلف است که تنها متکی به روایات، آیات و لغت می‌باشند، این گرایش بر اساس یافته‌هایی از قرآن به مباحث مورد نیاز جامعه خود پرداخته تا مشکلات اجتماعی عصر خود را حل کند، یا دین را به شکل جدیدی متناسب با زمان مطرح نماید. مطالب تفسیری این نوع گرایش و اندیشه، برگرفته از قرآن با شیوه‌ای جذاب است تا مردم و جوانان را به سوی قرآن جذب نموده و دانش‌های موجود و نیز سنت‌های اجتماعی را منطبق با قرآن نماید. این نوشتار به صورت کتابخانه‌ای گردآوری شده و درصدد بیان مبانی، اهداف و کارکردهای تفسیر اجتماعی قرآن کریم است.

واژگان کلیدی:

قرآن، اهداف، تفسیر اجتماعی، کارکردها، ویژگی‌ها.

تفسیر تقنینی قرآن کریم

مصطفی غفوری^۱

چکیده

قرآن کریم به‌عنوان آخرین کتاب تشریح آسمانی هدایت بشر به زندگی سعادت‌مند شامل معارف مختلف اعتقادی، اخلاقی و تشریحی است، که به بخش تشریحات یا در ضمن تفاسیر اشاره شده و یا به‌صورت موضوعی همچون مباحث اجتماعی، اقتصادی و... پرداخته‌اند، اما همچنان جای نگاه کلان به کل تشریحات خالی است. مناسب است با تنظیم رهنمودها و تقنین فرامین آن بر اساس تجربیات قانون‌گذاری راهگشای انسان در دوران معاصر شود، و به‌عنوان منشوری جامع و قانونی مقدس در سیاق مرسوم تقنینی به جهانیان عرضه شود. از این حیث قرآن به‌عنوان میثاق و قانون اساسی می‌تواند زمینه همگرایی بیشتر مسلمانان را فراهم آورده و به‌عنوان مانیفست اسلام، فهم اجمالی و متقنی از آموزه‌هایش را به علاقه‌مندان ارائه دهد، که سبب زدودن بسیاری از شبهات و گام فعال و غیرمنفعله در مبارزه با موج اسلام‌هراسی غرب خواهد بود. هم‌چنانکه از اهداف مذکور در منشور حقوق بشر سازمان ملل، بومی‌سازی و یا تصویب این منشور به‌عنوان قانون اساسی یا سند بالادستی در کشورهای عضو و امضاکننده این منشور بود، که از این طریق به دنبال اشاعه قانونی فراگیر در سراسر جهان بودند. از این‌رو هرچند کشورهای اسلامی نیز منفعله‌اند حقوق بشر اسلامی برگرفته از منشور سازمان ملل منتشر کردند، اما از آنجاکه حرکتی شتابان بوده و مطالعات دقیق و عمیق قرآنی در این خصوص صورت نگرفت به بایگانی رفت.

این مقاله که تلاشی در جهت کشف آیات تشریحی و حقوق اساسی و دسته‌بندی آن می‌باشد با روش تحلیلی کشفی با ارائه نمونه‌هایی از این عرصه خواهد بود.

واژگان کلیدی:

قرآن کریم، تفسیر تشریحی، تفسیر اجتماعی، تفسیر حقوقی، تفسیر قانونی، تفسیر تقنینی، حقوق بشر.

آیات الأحكام التديريه أفق تفسيري فقهي جديد

خالد غفوري الحسني¹

چكیده

المتعارف فی تصوراتنا الإسلامیة أن الأحكام علی قسمین إلهیة وولائیة، والأولی یركون الملاك فی تشریعها قائماً فی متعلقها، إماً وجود مصلحة فی الإتیان بها فیؤمر بها أو وجود مفسدة فی فعلها فیؤمر بتركها، والتصور الشائع هو أن التشریعات الصادرة من قبل الله تعالی هی من السنخ الأول، ومصادیقها البارزة ما ورد فی الكتاب من الأحكام، والمعبر عنها بأیات الأحكام، فیما اشتملت السنه الشریفه علی كلاً السنخین من الأحكام: سنخ یمثل أحكاماً إلهیة و سنخ آخر یعد من الأحكام الولائیة التی یركون الملاك فی تشریعها تعیین مواقف عملیه وإجرائیه للنبي | أو الإمام x أو ولی الأمر لكیفیة تنفيذ الأحكام أو لكیفیة تدبیر شؤون المجتمع وإدارة الأمور العامه وتنظیم السلوك الاجتماعی العام. بید أن التأمل الدقیق یكشف لنا عن وجود طائفة من آیات الكتاب تتعلق بإدارة الشؤون العامه أيضاً وعدم انحصارها بالسنخ الأول فحسب، وهذا ما یفتح لنا باباً ذا بركة فی مجال التأسيس لأدبیات فقه النظام، ویمكن تصنیفها الی أكثر من صنف، ویمكن تسمیه هذه الطائفة بصورة عامه بـ (آیات الأحكام التديريه أو الإداریه) تمييزاً لها عن آیات التی تتضمن الأحكام التشریعیة. وقد اعتمدنا المنهج التفسیری الأصولی الاجتهادی.

واژگان کلیدی:

آیات الأحكام، آیات الأحكام التشریعیة، آیات الأحكام التديريه، الأحكام الإلهیة، الأحكام الولائیة.

1. هیئت علمی مجتمع عالی بنت الهدی-جامعة المصطفى العالمیه و مدیرمسئول فصلنامه الاستنباط
m_qafory2005@yahoo.com

بازخوانی شاخصه‌های عقل‌گرایی در تفاسیر اجتماعی با محوریت تفسیر المنار

علی غضنفری^۱

عبدالله میراحمدی^۲

زهرا مدرسی راد^۳

چکیده

بررسی جایگاه عقل در خوانش جدید از دین، یکی از مباحث مهم تفسیر پژوهی معاصر به‌شمار می‌آید. در این میان، تفاسیر اجتماعی به‌عنوان برجسته‌ترین جریان تفسیری معاصر با مؤلفه‌هایی چند سعی در شناساندن چهره‌ای پویا از اسلام دارند؛ مانند اکتفا به قرآن و پرهیز از روایات تفسیری، اذعان به سازگاری قرآن با حقایق علمی، مبارزه با تقلید‌گرایی، ضرورت گشودن باب اجتهاد و تلاش برای تحقق تقریب ادیان و مذاهب. به‌طورکلی، باور به پویایی اسلام و لزوم ارائه فهم جدید از قرآن و سنت به‌منظور هماهنگ کردن برداشت‌های قرآنی با مقتضیات عصر نوین و تلاش برای سازگار نمودن پاره‌ای از گزاره‌های قرآنی با تحولات اجتماعی نوپدید، مفسر را به نواندیشی در مباحث دینی سوق می‌دهد. افزون بر این، ضرورت نگاه اجتهادی برای استنتاج قرآن به‌منظور یافتن چارچوبی اصلاحی متناسب با زندگی در عصر حاضر موجب می‌شود تا مفسر عقل را به‌مثابه ابزاری برای هماهنگ کردن احکام و معارف دینی با مقتضیات زمان به کار برد. این پژوهش درصدد است به شیوه توصیفی تحلیلی، به بازخوانی شاخصه‌های عقل‌گرایی در تفاسیر اجتماعی با محوریت تفسیر المنار بپردازد.

واژگان کلیدی:

تفاسیر اجتماعی، عبده، رشید رضا، تفسیر المنار، عقل‌گرایی.

۱. استادیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه علوم و معارف قرآن دانشکده علوم و فنون قرآن تهران

Ali@qazanfari.net

mirahmadi_a@khu.ac.ir

۲. استادیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه خوارزمی

modaresi114@gmail.com

۳. دانش‌آموخته سطح ۴ موسسه آموزشی رفیعه المصطفی (نویسنده مسئول)

ارزیابی جریان نو اعتزالی متأخر در فهم زبان دین (با تأکید بر مسائل اجتماعی زنان)

فتحیه فتاحی‌زاده^۱

چکیده

جریان نو اعتزالی متأخر با روشنفکرانی تجددخواه از قبیل محمدآرکون-عابدالجابری و نصر حامد ابوزید در تداوم و احیاناً در تعارض با جریان نو اعتزالی متقدم شکل گرفت. مسیر تجددگرایی در جهت رفع تعارض آموزه‌های دینی با مدرنیته طراحی شده است. بنابراین، در راستای عصری سازی دین تلاش می‌کند و نسبت به چالش‌های میان سنت و مدرنیته، مدرنیته را در اولویت قرار می‌دهد. در این جریان فکری، دین باید در انطباق با تجدد و مدرنیته، فهم شود. لذا احکام اجتماعی اسلام، وابسته به شرایط فکری فرهنگی بوده و بایستی با مقتضیات عصری و اجتماعی سازگاری برقرار کنند. تاریخ‌مندی متون دینی با این تفسیر که آموزه‌های دینی متأثر از فرهنگ زمانه شکل گرفته است، نیز عرفی دانستن احکام اجتماعی اسلام سبب شده، بخش عمده‌ای از این احکام را سیال و غیرثابت معرفی کنند. با این توجیه که تحولات فکری و فرهنگی در اعصار بعدی نسبت به عصر نزول، بسترساز این تحول بوده است. فهم دین به‌ویژه فهم احکام اجتماعی اسلام، مبتنی بر فهم مفسر خواهد بود. در نگاه روشنفکر تجددخواه، بجای تمرکز بر مراد گوینده متن، به مفسر متن اولویت داده می‌شود و فهم مفسر، تعیین‌کننده خواهد بود. براین اساس، احکامی که حکایت از تمایز و تفاوت زن و مرد است باید به تساوی زن و مرد خاتمه یابد.

چالش‌هایی که تفکر نو اعتزالی متأخر با آن مواجه است:

الف) غفلت از جاودانگی آموزه‌های دینی

ب) گشودن باب تکثر قرائت‌های بی‌ضابطه از متن

ج) بی‌توجهی نسبت به تمایزهای تکوینی زن و مرد که ظاهراً با نماد دفاع از حقوق زنان شکل گرفته، اما در عمل زن را از حقوق مسلم خویش محروم می‌سازد.

جایگاه "الامیین" در قرآن کریم و نسبت آن با مردم‌سالاری

محمدعلی فتح‌اللهی^۱

چکیده

اسلام توانست در عوام مردم، قدرت قضاوت ایجاد کند. نظریه قدرت اسلامی در پی آن است که قدرت قضاوت در مردم وجود داشته باشد و از بین نرود. ویژگی اسلام آن است که به عوام جامعه موضوعیت می‌دهد. امام صادق علیه‌السلام مسئولیت تشخیص علمای صالح از فاسد را به عهده عوام مسلمین می‌گذارند که علمای صالح را برای تقلید انتخاب کنند. چنین بار مسئولیتی به سیاسی شدن عامه مردم منجر می‌شود و مردم‌سالاری دینی را زمینه‌سازی می‌کند. برعکس عوام یهود که قانون‌گذاری را تابع اهواء و امانی می‌پنداشتند نمی‌توانستند قلب‌های مؤمن نسبت به آن قوانین را داشته باشند و مردم‌سالاری موضوعیت پیدا کند. شاید تعبیر امّی بودن پیامبر اسلام هم اشاره به این معنی داشته باشد که به توده‌های مردم هویت دادند و آن‌ها را حاملان دین قرار دادند. آن‌ها به واسطه پیامبر اسلام توانستند قدرت قضاوت و شخصیت پیدا کنند. تعبیر الامیین به معنی غیر اهل کتاب در قرآن کریم که ایرانی‌ها هم از آن‌ها محسوب شده‌اند نسبتی با قیام‌الله و تشکیل جامعه مبتنی بر ایمان دینی دارد. هویت، فردیت و تشخیص و مدینه هم که همان حکومت قانون الهی است، از قیام برای قانونمندی به وجود می‌آید و جوهر جوامع در قیام کردن آن‌ها است. این قیام‌الله به عهده عموم جامعه گذاشته شده است که مبنای مردم‌سالاری دینی است.

بررسی و تبیین شاخصه‌ها و کاستی‌های تفسیر اجتماعی - عصری المنار

جعفر فیروزمندی بندپی^۱

چکیده

تفاسیر اجتماعی و عصری از جمله تفاسیر مهمی هستند که در قرن ۱۴ هجری با رویکردهای خاصی به رشته تحریر درآمده‌اند. تفسیر المنار تفسیر القرآن الحکیم مشهور به المنار، از مهم‌ترین تفاسیر عصری قرآن در سده چهاردهم هجری است که آرای جدید و در خور تحقیق، عرضه کرده است. المنار به سبب نوع نگرش و نگارش، و عصر تحریر از مشخصه‌ها و ویژگی‌هایی خاص خود برخوردار است. شناخت این ویژگی‌ها کیفیت استفاده از المنار را غنا داده و با مراجعه بدان بهتر می‌توان این تفسیر را ارزیابی نمود و از آن بهره‌مند گشت. این ویژگی‌ها شامل: پرداختن به مباحث اجتماعی به صورت گسترده، بیان و نثر گویا، عقل‌گرایی بسیار در تفسیر و فهم قرآن، استفاده از روش تفسیر قرآن به قرآن، تکیه بر سیاق در فهم قرآن و نقد آراء، اختصار در پرداختن علوم ادبیات عرب، پرداختن به مباحث فقهی با رویکردی متفاوت، پرداختن و اهمیت بسیار برای تاریخ، استفاده نکردن از آراء تفسیری دیگران جز در موارد محدود، دوری گزیدن از طرح مباحث اختلافی در تفسیر، کم‌توجهی به روایات تفسیری، دیدگاه متفاوت با اهل سنت درباره منقولات صحابه است. المنار به دلیل آغازگر بودن راه نوینی در گرایش تفسیری، و نیز به دلیل برخوردار بودن از منش و روش‌های متفاوت در تفسیر، از کاستی‌های عمده‌ای برخوردار است که شناخت آن‌ها لازم به نظر می‌رسد. کاستی‌ها شامل: کم‌توجهی به روایات، افراط در عقل‌گرایی و پرداختن به مباحث اجتماعی، تعصب‌ورزی در سلفی‌گری و افراط در نوگرایی تجربی و ناقص بودن تفسیر است.

واژگان کلیدی:

المنار، تفسیر عصری، تفسیر اجتماعی، شاخصه‌ها، کاستی‌ها.

۱. گروه زبان و ادبیات عرب، کرمانشاه، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمانشاه، ایران j.firoozmandi@gmail.com

عبدالکریم خطیب و اندیشه‌های اصلاح‌طلبی دینی در تفسیر آیات قرآن

محسن قاسم پور راوندی^۱

فهیمه غلامی نژاد^۲

خدیدجه زینی وند نژاد^۳

چکیده

عبدالکریم خطیب از جمله مهم‌ترین مفسران اجتماعی معاصر محسوب می‌شود که از حوزه جغرافیایی مصر بر خواسته و با هدف ارائه اصول کلی حاکم بر نظام اجتماعی اسلام، با شیوه‌ای نظری تشریحی و تحلیلی، آیات قرآنی را پردازش نموده است. در این جستار با روش توصیفی - تحلیلی و با استفاده از انسجام موضوعی و به‌کارگیری سیاق درون‌متنی، متن تفسیر القرآنی للقرآن پیرامون موضوع اصلاح‌طلبی دینی مورد واکاوی قرار می‌گیرد. این مقاله در چهار بخش به بررسی روش تفسیری خطیب در التفسیر القرآنی للقرآن در موضوع اصلاح‌طلبی دینی به‌عنوان یکی از ظرفیت‌ها و راهکارهای دگرگونی روحی و مادی جامعه اسلامی پرداخته است. مهم‌ترین یافته‌های این پژوهش از رهگذر استخراج مبانی گرایش به اصلاح‌طلبی دینی در اندیشه خطیب این است که وی متأثر از مکتب تفسیری "عبده" و به سبب گوناگونی پژوهش‌های قرآنی، مصادیق اصلاح‌طلبی دینی را در حوزه فردی، اجتماعی و دینی بسیار توسعه بخشیده است.

واژگان کلیدی:

تفسیر اجتماعی قرآن کریم، تفسیر القرآنی للقرآن، عبدالکریم خطیب، اصلاح‌طلبی دینی.

۱. استاد گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران. m.qasempour@atu.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث، دانشگاه کاشان (نویسنده مسئول). fahimeh.gholaminejad@grad.kashanu.ac.ir

۳. دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران. zeinivand.khadije@gmail.com

بررسی و نقد یک مطالعه رایانه‌ای-آماري در بعد شفاهي قرآن

فرهاد قدوسی^۱

چکیده

ثابت شده است که روش‌های رایانه‌ای-آماري ابزار بسیار مفید و توانمند برای تجزیه و تحلیل متون هستند. ویژگی‌های سبکی، دستوری و واژگانی را می‌توان با سهولت نسبی با استفاده از رایانه شناسایی و مقایسه کرد. به‌رغم این توانایی بالقوه تاکنون تجزیه و تحلیل آماري قرآن تنها در سه زمینه کلی انجام شده است. زمینه اول تلاش‌های مجزایی مانند جستجوی رشاد خلیفه برای پیدا کردن نظم‌های عددی (مثلاً مضرب ۱۹) در دفعاتی کلمات و حروف در قرآن آمده‌اند، بوده است. زمینه دوم استفاده از این‌گونه تحلیل‌ها برای بررسی ترتیب نزول زمانی نزول سوره و آیات قرآن است که گسترده‌ترین و پیچیده‌ترین کار در این زمینه مقاله آقای بهنام صادقی تحت عنوان "گناه‌شماری قرآن-برنامه پژوهشی سبک سنجی" است. زمینه سوم بررسی جنبه‌های شفاهي قرآن است که مهم‌ترین کار در این زمینه کتاب آقای اندروگ. بنیستر تحت عنوان "مطالعه شفاهي-فرمولی قرآن" است. اینجا مقصودمان از شفاهي تلاوت از حافظه و یا انتقال سینه‌به‌سینه (شفاهي) قرآن نیست. بلکه مقصود از "شفاهي" در تقابل با نوشتاری اشاره به حالتی دارد که یک متن در وهله اول در آن حالت شکل‌گرفته، که بعضاً نتایج مهمی برای اینکه یک متن چگونه باید فهمیده شود دارد.

در این ارائه با بررسی و نقد کار آقای بنیستر به بعد شفاهي قرآن خواهیم پرداخت و نظری به پاسخ‌هایی که به دو سؤال اینکه چرا بعضی مطالب در قرآن بیشتر از یک‌بار تکرار می‌شود؟ و چرا وقتی که مطلبی تکرار می‌شود دقیقاً عین هم تکرار نمی‌شود؟ خواهیم داشت. هم‌زمان از بررسی این مثال خاص سعی می‌شود نتایجی در پاسخ به سؤال روش‌شناختی که تحلیل‌های رایانه‌ای-آماري چگونه باید بر قرآن اعمال شوند که مفید باشند؟ استخراج کنیم.

واژگان کلیدی:

روش رایانه‌ای-آماري، نظم عددی قرآن، مطالعه شفاهي قرآن.

نخستین گام‌ها برای عینی سازی تفسیر قرآن به قرآن: روش‌ها و راهکارهای جدید

محمد قندهاری^۱

چکیده

تفسیر قرآن به قرآن به‌عنوان یکی از کارآمدترین روش‌های تفسیری در قرن حاضر مطرح شده و مورد پذیرش قرآن‌پژوهان قرار گرفته است. در ارزیابی کارآمدی این روش، همواره گفته شده که با استفاده از تفسیر قرآن به قرآن اختلافات در فهم آیات برطرف شده و با کمک خود قرآن، همه خوانندگان می‌توانند به یک برداشت واحد برسند. اما گذر زمان و تألیف تفاسیر زیادی با این روش، نشان داده که ذهنیت‌های مفسر، تأثیر زیادی در انتخاب آیات مشابه و نحوه استفاده از آن آیات در تفسیر آیه دارد. این ذهنی بودن فرآیند تفسیر قرآن به قرآن، عده‌ای را در سالیان اخیر به فکر انداخته که به توسعه روش‌ها، متدها یا ابزارهایی برای عینی‌تر و سیستمی‌تر کردن این فرآیند بپردازند. در این ارائه با برخی از این راهکارهای دیجیتال و ابزارهای مدرن آشنا می‌شویم و می‌بینیم که آن‌ها چه طور به مفسر مدد می‌رسانند.

واژگان کلیدی:

عینی سازی تفسیر قرآن، تفسیر اجتماعی، تفسیر سیستمی قرآن.

۱. دانش‌آموخته دکتری دانشگاه تهران

ghandehari@gmail.com

واکاوی نقش تفسیر اجتماعی قرآن در پیروزی انقلاب اسلامی

احمد لامعی گیو^۱

زهرا خسروی^۲

چکیده

اوضاع سیاسی - اجتماعی قرون اخیر و تحولات غرب، باعث شکل‌گیری پویش و نهضتی در بین مسلمانان برای ایجاد تحول و البته با تمسک به آموزه‌های اسلام شد. از این رو، قرآن به‌عنوان منبع اصیل این تعالیم، کانون توجه اندیشمندان و مصلحان اجتماعی قرار گرفت. در ایران نیز در جهت گرایش به این تفکر قدم‌هایی مؤثر برداشته شد که مقدمات پیروزی انقلاب مردم ایران علیه رژیم پهلوی و استقرار حکومت دینی را فراهم کرد. این پژوهش بر آن است تا با واکاوی رویکرد تفسیری رهبران فکری که در انقلاب اسلامی ایران جریان ساز بودند، نقش اندیشه «بازگشت به قرآن» را در عرصه اجتماعی و اصلاح حکومت ایران را با روش توصیفی تحلیلی مورد واری و مطالعه قرار دهد. نتایج پژوهش بیانگر است که مباحث اجتماعی که علامه در تفسیر المیزان مطرح کردند، علاوه بر بسترسازی فکری - فرهنگی برای انقلاب، موجب پرورش شاگردان روشنفکر گردید که افزون بر ترویج اندیشه‌های استادشان در جامعه، به‌مثابه بازوان فکری فرهنگی سترگی برای حرکت امام خمینی (ره)، نیز بودند. آیت‌الله طالقانی، ضمن احیای بُعد سیاسی - اجتماعی مسجد با قرآن به صحنه آمد و بایبانی روشن و همه‌فهم در پرتویی از قرآن، مبانی اسلامی قیام و الگوی مبارز مسلمان را، برای جوانان ترسیم کرد و در نهایت استاد مطهری با ترویج ایدئولوژی انقلاب و همگام با مرحوم طالقانی انگیزه و مبنای نهضت اسلامی را به زبان قرآن، بازبینی نمود و مسیر جهاد فی سبیل الله را تبیین کرد و بدین ترتیب زمینه حکومتی بر پایه قرآن ایجاد شد که با رهبری امام خمینی (ره) به منصفه نور و ظهور رسید.

واژگان کلیدی:

قرآن، تفسیر اجتماعی، انقلاب اسلامی، المیزان، پرتویی از قرآن، آشنایی با قرآن.

۱. Ahmad. Lamei2@birjand.ac.ir

۱. دانشیار دانشگاه بیرجند

۲. z. khosravh@birjand.ac.ir

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد دانشگاه بیرجند

تفسیر اجتماعی قرآن کریم، سنت نبوی و آموزه‌های اهل بیت (ع)

معصومه محسنی پور^۱

چکیده

تفسیر اجتماعی از رویکردهای بسیار مهم تفسیری قرآن پژوهی است که در دوره معاصر پدیدار گشته و بسیاری از آثار تفسیری مطرح، با این رویکرد نگاشته شده است. از این جریان تفسیری در هریک از تفسیر پژوهش‌ها با عنوانی متفاوت یاد شده است. نویسنده در این نوشتار سعی نموده است تا با استفاده از قرآن کریم، سنت نبوی و گفتار و سیره اهل بیت (علیهم‌السلام) به تفسیر اجتماعی این سه منبع مهم اسلامی که به نوعی می‌تواند معرف اسلام ناب باشد را مورد بررسی و پژوهش قرار دهد. ابتدا پس از بیان مفاهیم کلیدی، ویژگی‌های تفسیر اجتماعی و درمان مشکلات اجتماعی بیان گردیده و سپس در ادامه به توجه نمودن به آیات قرآن را بر اساس زندگی عصر خود، اهمیت بررسی تفسیر اجتماعی مفسران، چپستی تفسیر اجتماعی، پرداخته شده است و در پایان نیز نمونه‌هایی از تفسیر اجتماعی شامل: رابطه شفاعت با قوانین اجتماعی، آثار اجتماعی تشریح قبله، لزوم دفاع در اجتماع، آموزه‌های تفسیری اهل بیت و تفسیر در سنت نبوی مورد بررسی قرار گرفته است. روش گردآوری مطالب به صورت کتابخانه‌ای و فیش‌برداری و به شیوه توصیفی و تحلیلی است.

واژگان کلیدی:

تفسیر اجتماعی، تفسیر نبوی، تفسیر اهل بیت.

روش‌شناسی تفسیر اجتماعی با تکیه بر تفسیر المنار

روح‌الله محمدی^۱

سمیه اکبری چمازدهی^۲

سمیه آزاد دل^۳

چکیده

تفسیر در سیر تطور از قرن نخست تاکنون به مرحله‌ی جدیدی رسیده است که در قرن چهاردهم نمود بیشتری پیدا کرده است و آن تفسیر اجتماعی است. تفسیر اجتماعی یکی از روش‌های تفسیری است که در آن به مسائل اجتماعی و عصری می‌پردازد و با توجه به گستردگی اندیشه‌های اجتماعی قرآن و اهمیت مسائل اجتماعی در زندگی بشر، ضرورت توجه به این شیوه تفسیری بیش‌ازپیش نمایان می‌شود. در میان تفاسیر موجود یکی از تفاسیر قرآن کریم که دارای رویکردی سیاسی، اجتماعی و تربیتی است، تفسیر المنار است. تفسیر المنار آغازگر گرایش اجتماعی در تفسیر به شمار می‌رود که از تفاسیر اجتماعی مهم اهل سنت در قرن چهاردهم است. رشید رضا از فعالان عرصه اجتماعی و فرهنگی و از پیشگامان نهضت اصلاح‌طلبی و بازگشت به قرآن بود. در این تفسیر کمتر به مباحث الفاظ، اعراب و نکته‌های بلاغی پرداخته شده است و مفسر اهتمام زیادی به روایات پیامبر و نقل از مفسران داشته است. او در تفسیرش سخت به صوفیه و افکارشان می‌تازد و همچنین در جاهای متعدّد به شیعه تهمت‌های فراوانی وارد می‌کند. از آنجاکه روش‌شناسی، از مسائل بنیادین مربوط به علم اجتماعی است و تأثیر به‌سزایی در چگونگی تبیین و فهم مسائل اجتماعی و فهم نظریه‌های اجتماعی و داوری درباره آن‌ها دارد. از این‌رو، این مقاله با رهیافتی توصیفی-تحلیلی و با تکیه بر متن تفسیر المنار بر آن است تا به بررسی روش‌شناسی تفسیر اجتماعی در المنار بپردازد. از این‌رو، ضمن مفهوم‌شناسی و چارچوب مفهومی مفاهیمی چون روش‌شناسی و

۱. استادیار دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، دانشکده علوم قرآنی شاهرود. r.mohammadi@quran.ac.ir

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث دانشگاه علوم قرآنی زابل، s8809683@gmail.com

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث دانشگاه شهید مدنی آذربایجان، so.azaddel@gmail.com

تفسیر اجتماعی، به مسائل دیگر چون زمینه شکل‌گیری تفسیر اجتماعی به معنای عام و المنار به‌طور خاص و بررسی مبادی و لوازم روشی مبادی لازم برای فهم درست از قرآن کریم در مسائل اجتماعی و عصری می‌پردازد. از این رهگذر می‌توان گفت، سبک تفسیری المنار هدایت‌جویانه است و با روشی عقل‌گرایانه از طریق ارائه‌ی نشانه‌های هدایتی قرآن، مسلمانان را با مفاهیم اجتماعی قرآن آشنا ساخته، راه رسیدن به سعادت دنیا و آخرت را می‌نمایاند.

واژگان کلیدی:

روش‌شناسی، تفسیر اجتماعی، رشید رضا، تفسیر المنار.

روش‌شناسی تفسیر اجتماعی «احسن الحدیث»

مجتبی محمدی انویق^۱

مرتضی قاسمی حامد^۲

چکیده

تفسیر احسن الحدیث سید علی‌اکبر قرشی، از تفاسیر اجتماعی مهم عصر حاضر است که تمامی آیات قرآن را شامل می‌شود و در ۱۲ جلد به چاپ رسیده است. از مهم‌ترین ویژگی‌های این تفسیر، ساده و قابل فهم بودن آن برای عموم، پرهیز از نقل اقوال مختلف، پرهیز از اجمال-گویی و اشارات و تلمیحات تخصصی و ادبی، و توجه به تناسب و ارتباط آیات با همدیگر است. مفسر در تفسیر احسن الحدیث، در سه مرحله به تفسیر قرآن می‌پردازد: الف) بیان کلیاتی درباره سوره؛ ب) تفسیر متن آیات؛ ج) بیان نکته‌ها. قرشی در تفسیر از روش‌های تفسیری قرآن به قرآن، قرآن به روایات، و اجتهادی و عقلی بهره برده است. وی همچنین، گرایش‌های گوناگونی از خود به نمایش گذاشته است که از جمله آن‌ها می‌توان گرایش‌های ادبی و بلاغی، تربیتی و اجتماعی، کلامی، فقهی، و علمی را نام برد. در این نوشتار به بررسی این روش‌ها و گرایش‌های تفسیری پرداخته شده است. از بررسی آن‌ها، این نتیجه حاصل می‌شود که تفسیر احسن الحدیث در زمره تفاسیر به سبک واعظانه قرار می‌گیرد که با هدف تربیتی و اجتماعی نوشته شده است. بر این اساس، این تفسیر را می‌توان از نوع تفاسیر اجتماعی جامع برشمرد که برای تحقق هدف خود، از روش‌ها و گرایش‌های تفسیری بسیاری استفاده کرده است.

واژگان کلیدی:

سید علی‌اکبر قرشی، احسن الحدیث، تفسیر اجتماعی، روش‌های تفسیری، گرایش‌های تفسیری.

mo.mohammadi@ilam.ac.ir

۱. استادیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه ایلام/

m.ghasemihamed@mazaheb.ac.ir

۲. استادیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه مذاهب اسلامی/

روش‌شناسی تفسیر اجتماعی قرآن در آثار نو معتزلیان شبه‌قاره هند

مرضیه محمص^۱

چکیده

جنبش مدرن اسلامی در طول زمان، تحولات بنیادینی را در زمینه تفسیر به وجود آورده است. استدلال آن‌ها این است که قرآن با دیدگاه‌های پیشرفته مدرن مخالفتی ندارد. روند مدرن در تفسیر قرآن به زمان شاه ولی‌الله دهلوی در هند بازمی‌گردد. او شرایط مسلمانان هند را با جنبش اصلاح‌گرانه اش تغییر داد. او تقلید را مذمت و از اجتهاد دفاع کرد و از کاربرد ایده‌های نوین در تفسیر قرآن استقبال می‌کرد. فضل الرحمن و دیگر اندیشوران گروه نو معتزلیان شبه‌قاره هند، دلیل عقب‌ماندگی جوامع اسلامی را تحجر فکری می‌دانند و معتقدند همین امر، منجر به ناتوانی جوامع مسلمان در پاسخگویی به چالش‌های دنیای مدرن است. با توجه به ضرورت روش‌شناسی نو معتزلیان شبه‌قاره هند، در این پژوهش، اصول اصلی دیدگاه‌های ایشان درباره تفسیر اجتماعی قرآن دسته‌بندی و تبیین می‌شود. این گروه از اندیشه وران به کمبودهایی که در آثار متقدم تفسیری مسلمانان وجود دارد، اشاره می‌کنند و معتقدند این تفاسیر نمی‌توانند نمای جامعی از مفاهیم خدا، انسان و اجتماع را بیان کنند. از این منظر بیشتر تفاسیر متقدم قرآن سعی دارند معنایی تحت‌اللفظی از قرآن ارائه نمایند و از پاسخ به مسائل واقعی اجتماع، شانه خالی می‌کنند، لذا بینش و معرفتی عمیق ایجاد نخواهد شد. می‌توان اذعان داشت مهم‌ترین اصل مورد استفاده در تفاسیر اجتماعی از دیدگاه نو معتزلیان شبه‌قاره هند، اجتهاد است. از این رهگذر با تفسیر نهایی قرآن مخالف می‌شود. آنان روند تفسیر را در طول زمان مستمر دانسته و اجتهاد را وسیله‌ای برای اجرای اصلاحات اجتماعی و پیاده شدن عدالت اجتماعی بر اساس قرآن می‌دانند.

واژگان کلیدی:

تفسیر اجتماعی، قرآن، نو معتزلیان، شبه‌قاره هند، هرمنوتیک، اجتهاد، عقلانیت.

۱. استادیار عضو هیئت علمی دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده الهیات و ادیان M_mohases@sbu.ac.ir

نهضت اجتماعی سید جمال‌الدین اسدآبادی (با تکیه بر تفسیر اجتماعی قرآن کریم)

سودابه مظفری^۱

کاوه رحیمی^۲

چکیده

امروزه تفسیر قرآن کریم از منظر اجتماعی و با تکیه بر تحولات و پیشرفت‌های جامعه بشری از جمله پدیده‌های مهم و نقش‌آفرین در حوزه مطالعات قرآنی و قرآن‌پژوهی به شمار می‌رود. هدف اصلی این‌گونه تفسیر ورود مؤثر قرآن و آموزه‌های اجتماعی و دینی آن در بطن زندگی عامه مردم است تا با تمسک به آیات الهی جامعه‌ای نوین و درعین‌حال بر پایه آموزه‌های قرآنی بنیان نهند. سید جمال‌الدین اسدآبادی همدانی از نمونه‌های بارز رهبران جامعه اسلامی و منادیان بیداری مسلمانان معاصر است که در راستای بازگشت مسلمانان به اسلام ناب محمدی و عطف آنان به پیام‌های قرآن و نیز به هدف اصلاح‌طلبی دینی و بدعت زدایی از جامعه اسلامی، قرآن کریم را سرلوحه هدف مقدس خود قرار داد و با توسل به قرآن و آموزه‌های آن، از یکسو قرآن و پیام‌های روشنی‌بخش آن را با زندگی مردم درآمیخت و از سوی دیگر جامعه را علیه ظلم و ستم و استعمار شورانید، چنان‌که سرآغاز همه سخنرانی‌ها و نامه‌های این پیشوای مجاهد، مزین به آیاتی از قرآن است که با محتوی و مضمون سخنان و پیام‌های همخوانی دارد. پژوهش حاضر درصدد بررسی تحلیلی نقش سید جمال‌الدین اسدآبادی در رواج و گسترش تفسیر اجتماعی قرآن در عصر معاصر به نگارش درخواهد آمد، و انتظار می‌رود به این نتیجه دست یابد که سیدجمال‌الدین اسدآبادی با تمسک به آیات قرآن و به‌ویژه افتتاح پیام‌ها و سخنرانی‌هایش با آیات قرآن متناسب با محتوای کلامش، موفق شده به نحو احسن هدف انقلابی خود را در احیای مبانی اسلامی و متمرکز ساختن تعالیم قرآنی در زندگی مردم و جهاد علیه استعمار انگلیس و رژیم ستم‌شاهی به بار بنشانند.

واژگان کلیدی: قرآن کریم، تفسیر اجتماعی، سیدجمال‌الدین اسدآبادی، آموزه‌های قرآن، بیدارسازی انقلابی.

soud42_moz@khu.ac.ir

۱. دانشیار زبان و ادبیات عربی، دانشگاه خوارزمی، تهران

۲. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات عربی، دانشگاه خوارزمی.

Rahmikaveh97@yahoo.com

تفسیر اجتماعی؛ روش یا گرایش

روح‌الله ناظمی^۱

چکیده

تفسیر اجتماعی به اذعان عموم تفسیرپژوهان، از مؤثرترین رخدادهای تفسیری در دوران معاصر است. تفسیر اجتماعی را باید یک روش تفسیری دانست یا یک گرایش/رویکرد تفسیری؟ و آیا پاسخ به این سؤال و تعیین «روش» یا «گرایش» بودن تفسیر اجتماعی، برون‌داد مشخص و مفیدی در مباحث دانش تفسیر پژوهی خواهد داشت؟ این مقاله در مقام پاسخ به این دو پرسش، نخست می‌کوشد تا دو فرا زبان (اصطلاح) مهم «روش» و «گرایش» را با استفاده از آخرین دیدگاه‌های مطرح در این موضوع مفهوم‌شناسی کند؛ آنگاه به تبیین معنای دقیق «تفسیر اجتماعی» بپردازد و تحولات رخ داده در مفهوم‌شناسی آن را نشان دهد و در فرجام، «روش» یا «گرایش/رویکرد» بودن آن را معین کند. این مقاله افزون بر این، نشان می‌دهد که پیمودن این مسیر و نشان دادن روش یا گرایش/رویکرد بودن تفسیر اجتماعی، الگویی کاربردی برای درک ماهیت صحیح ترکیب‌های پربسامد در دانش تفسیر پژوهی - همچون تفسیر اجتهادی، تفسیر قرآن به قرآن، تفسیر ادبی، تفسیر روایی/اثری، تفسیر علمی، تفسیر فقهی، تفسیر فلسفی و ... - به دست خواهد داد. این الگو کمک می‌کند تا تعابیر یادشده از این نظر (روش یا گرایش/رویکرد بودن) تعیین تکلیف شود؛ حال آنکه همچنان، بیشتر منابع تفسیر پژوهی در «روش» یا «گرایش/رویکرد» نامیدن آن‌ها یکسان عمل نکرده، موجبات سردرگمی دانشجویان و حتی پژوهشگران را فراهم می‌آورند. روش مورد استفاده در این مقاله، روش توصیفی - تحلیلی است.

واژگان کلیدی:

تفسیر اجتماعی - روش تفسیری - گرایش/رویکرد تفسیری - تفسیر پژوهی.

تفسیر اجتماعی و پیدایی انقلاب اسلامی از منظر مرحوم آیه الله مهدوی کنی (ره)

عباس مصلائی پور^۱

چکیده

قرآن کریم به‌عنوان آخرین کتاب آسمانی، تصدیق‌کننده کتاب‌های پیشین و مهیمن و حاکم بر آن‌ها، اصلی‌ترین منبع اسلامی و متنی که به تعبیر خود "تبیان برای هر چیزی" است، جایگاهی دارد که می‌تواند به‌عنوان منبعی الهام‌بخش در حل مسائل اجتماعی در نظر گرفته شود. نظر به اهمیت روش تفسیر اجتماعی قرآن کریم به‌مثابه گرایشی از تفسیر اجتهادی که در دوره معاصر مورد تأکید قرار گرفته، این مقاله با روش توصیفی و تحلیلی درصدد است ضمن بررسی و تحلیل اقوال مرحوم آیه الله مهدوی کنی به‌عنوان یکی از افراد شاخص در انقلاب اسلامی ایران و صاحب آثار تفسیری متعدد، جایگاه تفسیر اجتماعی را در پیدایی انقلاب اسلامی مورد کاوش قرار دهد. بر اساس یافته‌های تحقیق، مواردی همچون احیای معارف و آموزه‌های برآمده از قرآن کریم، اجرای احکام الهی، احیای حقوق انسان‌ها، حکومت مستضعفان، بازگشت به عزت و استقلال، رهایی مسلمانان از سلطه استعمار و استبداد، و در یک‌سخن، بازگشت به اسلام و قرآن در عرصه سیاست و اجتماع از مهم‌ترین آموزه‌های قرآنی و عوامل پیدایی انقلاب اسلامی از دید مرحوم آیه الله مهدوی کنی است.

واژگان کلیدی:

تفسیر اجتماعی، انقلاب اسلامی، آیه الله مهدوی کنی، بازگشت به قرآن کریم، تفسیر عصری.

بررسی نگاه مترقیانه اسلام در موضوع حکمیت میان زوجین با تکیه بر آیه ۳۵ سوره نساء

حسین مهتدی^۱

حسین فقیه^۲

عذرا السادات لطیفی حسینی^۳

چکیده

اسلام به خانواده به‌عنوان اولین و مهم‌ترین نهاد اجتماعی توجه ویژه‌ای داشته و در راستای حفظ این نهاد مقدس قوانین و تدابیری اندیشیده است که از جمله آن‌ها داوری یا حکمیت بین زوجین در هنگام بروز اختلاف و درگیری جهت حل مناقشات، برقراری آشتی و استوار ساختن روابط بین آن‌ها می‌باشد؛ در زمان بروز اختلاف بین خانواده، جامعه مسئولیت دارد و در این میان مسئولیت بستگان در رفع اختلاف خانوادگی بیشتر می‌باشد. از همین رو خداوند متعال در آیه ۳۵ سوره نساء ضمن مطرح کردن این مسئله، دستور می‌دهد که حکم را از میان خویشاوندان زن و شوهر انتخاب کرد؛ چرا که به‌واسطه رابطه خویشاوندی و عاطفی که با زوجین دارند، می‌توانند درصدد تحریک عواطف آن‌ها در مسیر درست برآیند. نگارندگان در این مقاله با شیوه توصیفی تحلیلی و با استفاده از تفاسیر اجتماعی ضمن تعریف حکمیت، به بررسی اوصاف و ویژگی‌های حکم و امتیازات این نوع داوری و نقش آن در جلوگیری از فروپاشی خانواده و کاهش آمار طلاق پرداخته‌اند؛ همچنین ضرورت وجود حکم را با توجه به آمار طلاق در جامعه کنونی تبیین می‌کنند. از دیگر یافته‌های این پژوهش این است که با توجه به احساسات و عواطفی که در محیط خانواده حکم فرماست در هنگام بروز اختلافات نمی‌توان فقط با مقیاس خشک و بی‌روح قانون در پی رفع اختلاف برآمد؛ بلکه می‌بایست در حد امکان از طریق عاطفی درصدد حل مشکلات بود.

واژگان کلیدی:

تفاسیر اجتماعی، حکم، طلاق، شقاق، خانواده.

mohtadi@pgu.ac.ir

۱. دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی دانشگاه خلیج فارس، بوشهر (نویسنده مسئول)

H.faghih@pgu.ac.ir

۲. استادیار گروه معارف دانشگاه خلیج فارس، بوشهر

h.sadat57@gmail.com

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد زبان و ادبیات عربی دانشگاه خلیج فارس بوشهر

چگونگی کاربست دلایل قرآنی در نقد نظریه پلورالیسم دینی در تفسیر تسنیم

مهشید موسی پور^۱

محمد رضا شاهرودی^۲

چکیده

تفسیر تسنیم از تفاسیر معاصر شیعی است که اندیشه‌های قرآنی را با نیازهای جامعه و تحولات اجتماعی تطبیق داده است و با رویکردی اجتماعی در جای‌جای تفسیر خود به موضوعات اجتماعی از قبیل آزادی‌های فردی و اجتماعی، بحث حکومت دینی، آثار اجتماعی ایمان و پاسخگویی به شبهات کلامی و... می‌پردازد در سال‌های اخیر پلورالیسم دینی به یکی از موضوعات کلامی تبدیل شده است. یکی از واقعیت‌های زندگی جهان انسانی در قرن حاضر، وجود ادیان متعدد الهی همچون مسیحیت و یهودیت و اسلام است. در اینجا این سؤال مطرح است که یک انسان متفکر نسبت به ادیان الهی چه موضعی باید داشته باشد؟ آیا همه آن‌ها را حق بدانند؛ یا هیچ‌کدام را حق ندانند؛ یا یکی از آن‌ها را حق بدانند و بقیه را باطل؟ طرفداران پلورالیسم دینی با حق دانستن همه ادیان در زمان واحد پیروان ادیان مختلف را اهل نجات می‌دانند. برخی از روشنفکران مسلمان از برخی آیات قرآن برای اثبات پلورالیسم دینی استفاده نموده‌اند؛ معتقدان به کثرت‌گرایی دینی آیاتی نظیر «انَّ الَّذِیْنَ ءَامَنُوا وَ الَّذِیْنَ هَادُوا وَ النَّصَارَى وَ الصَّابِئِیْنَ مَنْ ءَامَنَ بِاللّٰهِ وَ الْیَوْمِ الْآخِرِ وَ عَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ» (بقره/۶۲) و «انَّ الَّذِیْنَ ءَامَنُوا وَ الَّذِیْنَ هَادُوا وَ الصَّابِئِیْنَ وَ النَّصَارَى مَنْ ءَامَنَ بِاللّٰهِ وَ الْیَوْمِ الْآخِرِ...» (مائده / ۶۹) و همچنین آیات سوره «کافرون» و آیه «لَا اِكْرَاهَ فِی الدِّیْنِ» (بقره/۲۵۵) را دستاویز مدعای خویش قرار داده و قائل به حقانیت همه ادیان هستند. آیت‌الله جوادی آملی، مؤلف تفسیر تسنیم، مسئله پلورالیسم دینی را مردود دانسته و آن را رد می‌کند. این پژوهش بر آن است که شیوه نقد ایشان را بررسی و معیارهای قرآنی و عقلی مؤلف تسنیم را استخراج و تحلیل نماید.

واژگان کلیدی:

پلورالیسم دینی، تفسیر تسنیم، دلایل قرآنی.

mousapor@gmail.com

۱. دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران جنوب

mhshahroodi@ut.ac.ir

۲. دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه تهران

بررسی دیدگاه آیت‌الله جوادی آملی نسبت به آزادی فردی و اجتماعی از منظر قرآن در تفسیر تسنیم

مهشید موسی پور^۱

محمد رضا شاهرودی^۲

چکیده

متفکران، آزادی را اختیار در تصمیم‌گیری و عمل دانسته‌اند اما حیطه این اختیار مشخص نیست. در نگاه دینی انسان‌ها به تکالیف و احکامی مکلف هستند، آیا این تکالیف منجر به سلب آزادی انسان‌ها می‌گردد؟ نگاه قرآن در این خصوص چیست؟ آیا آزادی انسان به معنای رهایی انسان از هرگونه قیودات و تعهدات در مقام تصمیم‌گیری و عمل و بهره‌مندی از لذات جسمانی است؟ برخی از روشنفکران مسلمان آزادی را همان‌گونه که در غرب مطرح است پذیرفتند و آیات قرآن را با آن سازگار نشان دادند و در موارد ناسازگاری به توجیه و تأویل آن پرداختند و گروهی دیگر حقوق بشر غربی و دیدگاه‌های آنان را درباره آزادی نه یکسره پذیرفتند و نه به کلی منکر شدند. این پژوهش با جمع‌بندی نظرات آیت‌الله جوادی آملی در تفسیر تسنیم بر آن است که دیدگاه اجتماعی مفسر به مقوله آزادی با استفاده از آموزه‌های قرآنی در مؤلفه‌های آزادی فردی و اجتماعی در دین اسلام، آزادی عقیده و عمل و حدود آن را استخراج نماید. نکته قابل‌توجه در این دیدگاه آن است که مؤلف تسنیم، با برداشت از مفاهیم دینی، آزادی را در نگاه قرآن را نه تنها محدودیت ندانسته است بلکه در واقع تکالیف دینی را به‌نوعی رهایی از بندگی نفس و دیگران و شیطان بیان می‌دارد.

mousapor@gmail.com

۱. دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران جنوب

mhshahroodi@ut.ac.ir

۲. دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه تهران

مطالعه تأثیر اندیشه‌های قرآنی سید محمود طالقانی در پیدایی انقلاب اسلامی ایران

زهرا نبی^۱

چکیده

سید محمود طالقانی (۱۲۸۹-۱۳۵۹ ش) صاحب تفسیر پرتوی از قرآن و از روحانیان نواندیشی است که در دوران پهلوی فعالیت سیاسی و اجتماعی زیادی داشته است. طالقانی در شمار عالمانی است که در به ثمر رسیدن انقلاب ۱۳۵۷ ایران نقش مؤثری داشته و پس از انقلاب نیز عضو شورای انقلاب و مجلس خبرگان قانون اساسی و نیز نخستین امام‌جمعه تهران بوده است. در واقع "مسجد هدایت" از سال ۱۳۲۷ شمسی به بعد مرکز فعالیت‌های آیت‌الله طالقانی بود و ایشان در این مسجد جلسات تفسیر قرآن برگزار می‌کردند. در دهه چهل شمسی فعالیت‌های مسجد افزایش یافت و به حلقه اتصال میان کانون‌های سیاسی و مذهبی بیرون دانشگاه و دانشگاهیان متدین مبدل گشت. در این مسجد به دعوت آیت‌الله طالقانی شخصیت‌هایی چون آیت‌الله مطهری، شهید باهنر، محمدتقی شریعتی و بازرگان به سخنرانی می‌پرداختند و علیرغم کنترل ساواک، مسائل انقلابی هم مطرح می‌شد. مقابله با ظلم و ستم، عدالت‌خواهی، مبارزه با استبداد و استعمار و نیز مبارزه با تفکرات الحادی و مارکسیستی از مواردی بودند که طالقانی از خلال آموزه‌های قرآنی بدان‌ها می‌پرداخت و توجه مخاطبان را جلب می‌نمود. حلقه شاگردان و مخاطبان جلسات تفسیر سید محمود طالقانی و نیز تألیف کتاب تفسیری پرتوی از قرآن، تأثیر فراوانی در پیروزی انقلاب اسلامی ایران داشته است.

واژگان کلیدی:

آیه الله طالقانی، پرتوی از قرآن، پیدایش انقلاب اسلامی، تفسیر اجتماعی.

پروبلماتیک تفسیر اجتماعی قرآن: مسئله، ایده، پرسش، روش، نظریه

سید محمود نجاتی حسینی (خراسانی)^۱

چکیده

"تفسیر"، به‌عنوان یک فعالیت دانش پژوهانه، به‌هنگامی که با متن مقدس "قرآن" مواجهه داده می‌شود به شکل یک فرم ادبی - شناختی - عقیدتی درآمده و به شرح و تبیین و تأویل و معنا کاوی و توضیح آیات قرآنی اختصاص می‌یابد. چنین مواجهه دانش پژوهانه و دین پژوهانه‌ای ذیل عنوان "دانش تفسیر قرآن" تثبیت شده است. از آغازین زمان ظهور "قرآن" در تمدن اسلامی (سده ۱ هـ / ۷ م) تا دوران معاصر و به‌موازات پیدایی ادبیات حجیم و متنوع "تفاسیر قرآنی" ما با نوعی "جریانات تفسیری" مواجهیم که از تکثر نگرش و جهت‌گیری شناختی - عقیدتی به "تفسیر قرآن" حکایت می‌کند. فارغ از تیپولوژی متنوع این جریانات تفسیری (از جمله: نقلی، ادبی، عرفانی، فقهی، کلامی، فلسفی، علمی) آنچه برای قرآن‌پژوهی مدرن و ایضاً مقاله حاضر محل تأمل و بحث است، تمایز ماهوی جریانات تفسیری "سنتی و مدرن" است؛ به‌ویژه شناخت ماهیت تئوریک و متدلوژی آنچه ذیل عنوان "تفسیر اجتماعی قرآن" می‌تواند نامیده شود. بن‌مایه "تفسیر اجتماعی قرآن" منطقیاً باید کشف نگاه قرآن به "امر اجتماعی" باشد و دست‌مایه آن نیز باید بهره بردن از هرمنوتیک دینی و قرآن‌پژوهی مدرن برای کشف این نگاه اجتماعی در قرآن باشد. به‌هم‌چنین "تفسیر اجتماعی قرآن" ممکن است به سمت شرح و بیان و ایضاح نص آیات قرآن کریم بر مبنای "موضوعات اجتماعی" و "مسائل اجتماعی" واقع در جهان اسلام و زیست اجتماعی مسلمین نیز جهت‌گیری شده باشد.

واژگان کلیدی:

تفسیر اجتماعی قرآن، هرمنوتیک دینی، قرآن‌پژوهی مدرن، پروبلماتیک تفاسیر اجتماعی قرآن، پروبلماتیک تیپ ایدئال.

۱. مدرس و پژوهش‌گر جامعه‌شناسی دین / مدرس میهمان در دانشگاه قرآن و حدیث

روش‌شناسی تفسیر اجتماعی المیزان

کیانوش نریمان¹

چکیده

رویکرد اجتماعی به تفسیر قرآن کریم را می‌توان یکی از پیامدهای تحولات قرن اخیر شمرد. مواجهه جهان اسلام با دنیای مدرن، زمینه اجتماعی شکل‌گیری گرایش اجتماعی را ایجاد نمود و همین امر سبب شد که آن موضوعات به حوزه تفسیر نیز وارد شود. واقع‌نگری، ویژگی بارز این رویکرد تفسیری است و آن را از سنت تفسیری پیشین متمایز می‌سازد. المیزان را می‌توان سرآمد تفاسیر اجتماعی و نقطه عطفی در این سنت تفسیری نامید. گستردگی و عمق مباحث اجتماعی المیزان به روشنی بر این واقعیت دلالت دارد. مسأله اصلی این مقاله، روش‌شناسی بنیادین اجتماعی اندیشه‌های اجتماعی این تفسیر گرانسنگ است. در این مقاله رابطه بین عوامل وجودی و اندیشه‌های اجتماعی المیزان بازخوانی می‌گردد و دیدگاه‌های تفسیری علامه طباطبایی با رویکرد گرایش اجتماعی مورد بحث و بررسی قرار گرفته و از موضوعات محورهای اجتماعی در تفسیر المیزان، مبانی تفسیر اجتماعی و نیز ویژگی‌های گرایش اجتماعی در این تفسیر بحث شده است. رویکردهای تبیینی و تفهیمی و انتقادی، فردگرایی و جمع‌گرایی روش‌شناختی، روش تلفیقی در حل مسائل اجتماعی، رویکردهای المیزان در شناخت کنش‌های اجتماعی را شکل می‌دهد. این تحقیق به روش توصیفی-تحلیلی و با گرایش انتقادی به انجام رسیده شده است.

واژگان کلیدی: روش‌شناسی، تفسیر اجتماعی، انسان‌شناسی فطری، مبانی معرفتی، زمینه‌های اجتماعی.

1. استادیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه پیام نور مرکز یاسوج. kianoosh.nariman@gmail.com

مبانی و روش تفسیر اجتماعی بانو مجتهده امین در تفسیر مخزن العرفان

مریم نساج^۱

چکیده

تفسیر اجتماعی رویکرد جدید تفسیری که در دوره معاصر پدیدار گشته است از جمله تفاسیر اجتماعی تفسیر مخزن العرفان بانو مجتهده امین است. ایشان خود در فعالیت‌های اجتماعی فرهنگی حضور داشتند و هم در تفسیر خود به مسائل اجتماعی عنایت داشته‌اند هدف این نوشته بیان توجه این بانو به مسائل اجتماعی در تفسیر و اهمیت این موضوع است و مبانی این بانو از جمله جامعیت و جاودانگی قرآن، ممنوعیت تفسیر به رأی، امکان استخراج قوانین جامعه‌شناختی تاریخی و اجتماعی از قرآن، قرآن کتاب هدایت در همه ابعاد، اجتماعی بودن تعالیم اسلام، انسجام و وحدت در پیام، نگاه جامع‌نگرانه به آیات قرآن، نگاه واقع‌نگرانه در تفسیر آیات، بیان شده است و گرایش این بانو در تفسیر آیات تربیتی، اجتماعی، اخلاقی است.

واژگان کلیدی: تفسیر اجتماعی، بانو مجتهده امین، مخزن العرفان.

تلاش‌های تدبری، گونه‌ای از تفسیر اجتماعی

شادی نفیسی^۱

شکوه چینی فروشان^۲

مهدیه دهقانی^۳

چکیده

تفسیر اجتماعی را می‌توان با دو هدف کلی بازشناخت: نخست تلاش در جهت نشان دادن کارآمدی آموزه‌های قرآنی در تنظیم روابط اجتماعی و نهایتاً نشان دادن کارآمدی قرآن در تبدیل جوامع به جوامعی سالم و مترقی؛ و دیگر هدف، ارائه فهمی درست از دین به اقشار عمومی جامعه، با زدودن شبهاتی که در سطح جوامع، درباره درستی و کارآمدی آموزه‌های دینی مطرح می‌شود. بدین طریق در مجموع تفسیر اجتماعی به دنبال اثبات جامعیت و جاودانگی آموزه‌های قرآنی در ساخت زندگی اجتماعی انسان‌هاست. آنچه امروز در جریان‌های تدبری در سطح ایران دیده می‌شود را می‌توان دارای گرایش تفسیر اجتماعی از قرآن کریم دانست؛ چه اینکه این تلاش‌ها به اشکال گوناگون، ارتباط قرآن با زندگی اجتماعی را به تصویر می‌کشند. از یک‌سو این تلاش‌ها به دنبال آن هستند تا با نشان دادن انسجام درونی سور، هر سوره را مداوگر چالشی معرفی کنند که در بستر جامعه در ارتباط با زندگی اجتماعی مسلمانان و کافران و ... رخ نموده است و از سوی دیگر با اشاره به پیام‌های مداوگرانه‌ای سوره بدان اشاره می‌شود گرایش‌های اجتماعی را نشان می‌دهند. و همچنین «هدایتی» اجتماعی که گاه تحت عنوان رویکرد این جریان‌ها تلاش می‌کنند با پرهیز از طرح مسائل تخصصی در حوزه تفسیر، به جذب مخاطبان از هر قشری بپردازند و در عمل فهم عمیق‌تری از قرآن را در سطح جامعه نشر دهند.

واژگان کلیدی:

تدبر اجتماعی قرآن، جریان‌های تدبری، تفسیر اجتماعی.

shadinafisi@ut.ac.ir

۱. دانشیار دانشگاه تهران:

chiniforooshanshokooh@yahoo.com

۲. دکترای علوم قرآن و حدیث و قرآن‌پژوه:

۳. دکترای علوم قرآن و حدیث، مدیر گروه علمی حوزه علمیه فاطمیه وابسته به جامعه المصطفی:

mdgh.2011@gmail.com

شاخصه‌های تفسیر اجتماعی

شادی نفیسی^۱

چکیده

تفسیر اجتماعی یکی از روش‌های تفسیری است که سلسله‌جنبان آن سید جمال‌الدین اسدآبادی (د. ۱۲۷۵ش) شناخته می‌شود. او اثری مستقل، چونان پیشینان در تفسیر برجای گذاشته است اما نظرات تفسیری او در مقالات و سخنرانی‌هایش انعکاس یافته است. همچنان که آثار تفسیری شاگرد مصری‌اش، محمد عبده، استمرار راه استاد است. این روش تفسیری که برخلاف عموم روش‌های دیگری تفسیری، هیچ پیشینه‌ای در قرون پیشین نداشته است، با هدف پاسخگویی به چالش جدی این عصر، در خصوص بحران هویت، و نشان دادن راه‌هایی از ضعف و عقب‌افتادگی در کشورهای اسلامی شکل گرفته است. مطابق نظر این مفسران، راه نجات مسلمانان، بازگشت به قرآن و آموزه‌های اصیل آن است. با این هدف، این مفسران در تلاش‌اند تا با بازخوانی قرآن نشان دهند قرآن متضمن یک نظام کامل دینی، دنیوی، اخلاقی، سیاسی و عبادی و اجتماعی یعنی برخوردار از فرهنگی بالنده است. با همین هدف این تفاسیر به داشتن ویژگی‌های چهارگانه زیر از تفاسیر دیگر ممتاز شدند:

اول، عمومی‌سازی تفسیر جهت بهره‌مند شدن همه مردم از نور هدایت آن. فارسی‌نگاری در تفسیر یکی از نمودهای این اقدام است.

دوم، پرهیز از مباحث رهن که مخاطب را از هدایت بخشی قرآن دور می‌سازد. پرهیز از پرداختن به اطلاعات جزئی بی‌اهمیت از نمودهای این نگرش است که در تفسیر منعکس شده است. عدم ورود به مباحث بی‌اعتبار و سست نظیر اسرائیلیات، بازتاب دیگر این نگرش در مقام تفسیر است.

سوم، پیراستن چهره اسلام از نقائص با پاسخگویی به شبهاتی که عمدتاً در موضوعات فقهی و علمی متوجه اسلام شده است. در همین راستا این مفسران می‌کوشند تا به تبیین فلسفه احکام

در موضوعات چالشی مثل زن، جهاد، حدود، ربا و.. بپردازند؛ روایات تفسیری را پالایش کنند و از آیات به‌ظاهر متعارض با علم رفع تعارض کنند. آخرین مورد و مهم‌ترین شاخصه این نوع تفاسیر پرداختن به مسائل جامع و پیام‌گیری از آیات قرآن برای بشر امروز است که صرفاً به آیات اجتماعی قرآن محدود نمی‌شود و فراتر از آن می‌کوشد نشان دهد که قرآن می‌تواند در همه عرصه‌های زندگی بشری نیازهای انسان امروز را برطرف کند. در ارزیابی یک تفسیر به تفسیر اجتماعی لحاظ مجموع این ویژگی‌ها مهم است درعین‌حالی که مورد اول و آخر، عمومی‌سازی و پیام‌گیری ویژگی‌های تعیین‌کننده‌تری هستند.

واژگان کلیدی:

تفسیر اجتماعی قرآن، شاخص‌های تفسیر اجتماعی، عمومی‌سازی تفسیر اجتماعی.

مبانی قرآنی رویکرد شهید سید محمدباقر صدر به سیره معصومان علیهم‌السلام

نصرت نیل ساز^۱

زهره رحیمی^۲

چکیده

مهم‌ترین دغدغه شهید سید محمدباقر صدر، اندیشمند و نظریه‌پرداز برجسته معاصر، در آثار ارزشمندی که در زمینه‌های مختلف به رشته تحریر درآورده، دعوت به سوی اسلام حقیقی پویا به جای اسلام تقلیدی ایستا و زدودن شائبه‌های جهل و نادانی بود. در این میان مهم‌ترین منبع الهام او در نظریه‌های فلسفی، اقتصادی، اجتماعی و تاریخی آیات حیات‌بخش قرآن بود. همین دغدغه وی را به تبیین اهمیت تفسیر موضوعی، که یکی از ثمرات رویکرد اجتماعی به تفسیر است، برای کشف نظریه قرآن در مسائل گوناگون و نوینی که جامعه بشری با آن مواجه بود سوق داد. از نظر شهید صدر تفسیر موضوعی پیونددهنده قرآن با واقعیت است زیرا نقطه آغاز آن مسائل و نیازهای بشری است و به قرآن منتهی می‌شود و از سوی دیگر پیوسته با تجارب بشری غنی می‌گردد. وی در تحلیل حیات و سیره معصومان علیهم‌السلام، در کتاب‌های السنن التاریخیه فی القرآن، فذک فی التاریخ، أئمة اهل البيت و دورهم فی تحصین الرسالة الإسلامیه، بحث حول المهدی، هم همین شیوه را دنبال و با استخراج مبانی قرآنی در تحلیل تاریخ، حوادث متنوع و متکثر در بیش از دو قرن و نیم حضور معصومان در شرایط متنوع دینی، سیاسی، اجتماعی و مکان‌های جغرافیایی مختلف و در تعامل با حکومت‌های گوناگون را تحلیل و تصویری منسجم از این دوران ارائه کرده است. در این پژوهش با واکاوی نظریات شهید صدر درباره اهمیت تفسیر موضوعی در رویکرد اجتماعی و نیز سنت‌های تاریخی در قرآن مبانی وی در تحلیل‌های تاریخی استخراج و سپس نحوه کاربست این مبانی در رویکرد وی به زندگی معصومان تبیین و تحلیل می‌شود. برای نمونه وی در تحلیل گرفتاری انبیاء و اولیاء به انواع سختی‌ها و مصائب در این دنیا اشاره می‌کند که فراگیر بودن عذاب دنیوی سنتی

nilsaz@modares.ac.ir

۱. دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه تربیت مدرس

zohrehrahimi@modares.ac.ir

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث دانشگاه تربیت مدرس

تاریخی است که در قرآن به تصریح آمده چنان‌که در آیه ۲۵ سوره انفال نیز به مردم هشدار داده شده که از بلایی پرهیز کنند که تنها به ظالمان نمی‌رسد. وی با مبنای مستفاد از این آیات در تحلیل حیات ائمه تصریح می‌کند که مسلمانان به دلیل انحراف بعد از پیامبر دچار بلا و گرفتاری شدند و این امر به خلافت یزید منجر شد و او بر جان و مال و آبرو و عقاید مسلمانان تسلط یافت، این پیامد تنها مختص ظالمان در جامعه اسلامی نبود بلکه منجر به قتل فجیع امام حسین و یاران و اهل بیتشان هم شد. وی همچنین گام اول ائمه برای به دست آوردن حکومت را ایجاد سپاه عقیدتی و آگاهی‌بخشی به مردم می‌داند. این تحلیل مبتنی بر مبنای مستفاد از آیه ۱۱ سوره رعد و آیه ۵۳ سوره انفال است که تغییر وضعیت اجتماعی را در گرو تغییر وضعیت روحی و فکری انسان‌ها می‌داند.

واژگان کلیدی:

رویکرد اجتماعی، تفسیر موضوعی، سید محمدباقر صدر، مبانی قرآنی، سیره معصومان علیهم‌السلام.

نقش رویکرد انتقادی به پندارهای رایج درباره مفاهیم دینی در پیدایی انقلاب اسلامی با تأکید بر آرای تفسیری مقام معظم رهبری

نصرت نیل ساز^۱

چکیده

انقلاب اسلامی ایران در دورانی که گمان می‌شد نقش‌آفرینی دین در حیات بشری به پایان رسیده یا بسیار محدود شده است از یک سو مبتنی بر باورهای اصیل دینی و از سوی دیگر متکی به حضور توده‌های میلیونی شکل گرفت. یکی از عوامل بسیار مؤثر در حضور گسترده مردم تلاش‌های مستمر عالمانی چون شهید مطهری، آیه‌الله طالقانی، محمدتقی شریعتی، آیه‌الله خامنه‌ای و دیگران بود که سال‌های طولانی با ایراد خطابه یا تألیف آثار تلاش کردند مفاهیم دینی را از پندارهای غلطی که ریشه‌ای در قرآن و نصوص معتبر دینی نداشت، رها سازند و معنای واقعی این مفاهیم را از قرآن و روایات صحیح استنباط و به جامعه عرضه کنند. کتاب طرح کلی اندیشه اسلامی، حاصل ۲۸ سخنرانی، سید علی خامنه‌ای ۳۵ ساله، در ماه مبارک رمضان سال ۱۳۵۳ هجری شمسی در مسجد امام حسن مجتبی علیه‌السلام در بازار سرشور مشهد، را بی‌شک می‌توان یکی از نمونه‌های بسیار مهم تفسیر اجتماعی در دوران شکوفایی این رویکرد تفسیری در ایران دانست. در این خطابه‌ها ویژگی‌های شاخص رویکرد اجتماعی به تفسیر مانند استفاده از شیوه تفسیر قرآن به قرآن برای استنتاج قرآن و دستیابی به پاسخ مسائل مختلف، تأکید بر لزوم تدبر در قرآن، توجه به مسائل جدید اجتماعی، تفسیر موضوعی قرآن کاملاً آشکار است. از مهم‌ترین دغدغه‌های خطیب بازتعریف مفاهیم دینی مانند رحم، مغفرت، انفاق، توکل، اقامه صلوة، ایمان، ولایت، شفاعت، هجرت، خواست خدا و به‌ویژه ولایت بوده و در همه این تبیین‌ها که مبتنی بر آیات قرآن است باورهای عامیانه و رایج درباره این مفاهیم به نقد کشیده شده است. همچنین نشان داده شده است که نوعی دین‌داری رواج دارد که مطابق با آیات قرآن نیست و این مفاهیم دینی و بلکه خود دین را به یک عامل مخدر تبدیل کرده است و در صورت اصلاح باورها با بازگشت به قرآن، این مفاهیم دینی به عامل برانگیزاننده،

تحرک و پیشرفت اجتماعی تبدیل می‌شود. این رویکرد به فهم قرآن بیش از نیم‌قرن است که در همه نوشته‌ها و بیانات مقام معظم رهبری بازتابی آشکار دارد و رویکردی که زمانی در پیدایی انقلاب اسلامی مؤثر بود، دیرزمانی است که در زدودن تحریف‌ها از بنیادهای فکری امام خمینی و انقلاب اسلامی نقش‌آفرینی می‌کند.

واژگان کلیدی:

پندارهای دینی، پیدایش انقلاب اسلامی، آرای تفسیری مقام معظم رهبری.

واکاوی رویکرد علامه طباطبایی به نظریه اصالت حس در تمدن غربی

نصرت نیل ساز^۱

محمدجواد رحمتیان^۲

چکیده

در ادوار مختلف در حوزه تفسیر قرآن رویکردهای گوناگونی به وجود آمده است. قطعاً در پیدایش و شکوفایی این رویکردها نیازهای جامعه مسلمانان در هر عصر هم‌نقشی، چه کم یا زیاد، داشته است. پیشرفت‌های علمی بشر و دستاوردهای صنعتی در دو سده اخیر رشدی بسیار چشمگیر داشته و دانش‌ها و فناوری‌های گوناگون هرروز عرصه زندگی را با تحولاتی عمیق مواجه ساخته است به‌موازات این توسعه و تکامل شاهد رشد خردگرایی، اندیشه‌ورزی، طرح پرسش‌ها، دغدغه‌های جدید و نیازهای پیچیده در جوامع مختلف هستیم. این تحولات بر سنت تفسیر هم اثری بنیادین داشت و باعث پیدایش رویکرد عقلی اجتماعی گردید. مفسرانی با این اندیشه که قرآن «تیبناً لكل شیء» است و می‌توان برای پرسش‌های جدید پاسخ‌هایی درخور از قرآن یافت تلاش کردند با استنطاق قرآن با زبان و اسلوبی نوین که برای نسل جدید قانع‌کننده باشد موضع قرآن را درباره مسائل گوناگون تبیین و ارائه کنند. این مفسران قطعاً در موارد مختلف با پاسخ‌های مختلف اندیشمندان غربی به این پرسش‌ها هم، روبه‌رو می‌شدند و گاه ضمن طرح دیدگاه غربیان به ارزیابی و نقد آن‌ها پرداخته‌اند. تفسیر المیزان غیر از برجستگی و اهمیت در جنبه‌های مختلف از نظر رویکرد اجتماعی هم نقطه عطفی نه‌تنها در تفاسیر شیعی بلکه در تفاسیر کل جهان اسلام به شمار می‌آید. علامه بارها یا در بستر نقد دیدگاه‌های غربیان درباره آموزه‌ها یا احکام و قوانین اسلام و یا در بحث‌های مستقل به تناسب موضوعات مطرح در آیات به نقد مبانی نظری و شیوه‌های عملی و قوانین فردی اجتماعی تمدن غربی پرداخته‌اند. یکی از مبانی فکری مهم تمدن غربی، اصالت حس است که در این پژوهش با واکاوی رویکرد علامه بدان، تبیین علامه از این نظریه و نقدهای علامه بر آن تحلیل می‌شود.

nilsaz@modares.ac.ir

۱. دانشیار علوم قرآن و حدیث، دانشگاه تربیت مدرس

m.rahmatiyani@modares.ac.ir

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشگاه تربیت مدرس

طبق بیان علامه طرفداران نظریه اصالت حس به دلایل و شواهدی چون خطا در مطالب عقلی محض، نبود خطا در ادراکات حسی و نیز نبود معیاری برای شناخت خطا از صواب در ادراکات عقلی استناد کرده‌اند. علامه ضمن نقد این دیدگاه با دلایل عقلی مانند این‌که مقدمات نظریه اصالت حس خود عقلی‌اند، تشخیص خطا در علوم حسی و عقلی بر عهده عقل و قواعد عقلی است، نتایج کلی در هیچ علمی حتی علوم حسی مجرب نیست، نظریه قرآن درباره حس و فکر را نیز تبیین کرده‌اند.

واژگان کلیدی:

طباطبائی، المیزان، تمدن غربی، اصالت حس.

منهج فهم و توجيه النص القرآني في التفسير الاجتماعي عند المفسرين المعاصرين - تفسير "من وحى القرآن" للسيد محمد حسين فضل الله أنموذجاً

على زهير هاشم الصراف¹

چکیده

كان تفسير القرآن بالرأى والعقيدة الشخصية إشكالية كبرى دعت المفسرون يقتصرون على تفسير القرآن بالأثر أو الحديث والابتعاد حتى عن تفسير القرآن بالقرآن فضلاً عن إيراد الرأى والعقل فى تفسير آيات الكتاب العزيز. وعليه يعد التفسير الاجتماعى من أهم وأحداث المناهج التفسيرية فى الفكر والتراث الإسلامى. وقد نشأ هذا النهج أو النوع نظراً لمقتضيات العصر الحديث وتطور مختلف العلوم سيما العلوم الإنسانية وتخلصاً من الجمود الفكرى على أسلوب رتيب وحيد. كما جاء التفسير الاجتماعى إجابةً لإشكالية أخرى أكبر هى تأخر المسلمين عن الركب الحضارى العالمى وغيرها من الأسباب الأخرى. و نسعى فى بحثنا وفق منهج التحليل التاريخى وتحليل النص واستقراء المحتوى إلى الكشف عن مفهوم التفسير الاجتماعى وسماته المختلفة فى التراث الإسلامى وأهم مرتكزاته وبيان خصائصه ونشأته وأهم أسباب ظهوره. ولتقريب المعنى ركز البحث على نموذج مهم من نماذج التفسير الاجتماعى وهو تفسير "من وحى القرآن" للعلامة السيد محمد حسين فضل الله ونهجه "الحركى" فى التفسير من خلال استيعاء الخطاب القرآنى وفهمه والتمثيل الواقعى له. فهذا النهج يعنى بمعالجة قضايا الفرد والمجتمع وإحداث تغيير فى المجتمع وقضايا العصر.

وتبرز دراسة نهج السيد محمد حسين فضل الله الحركى فى تفسيره ببعديه الاستيحائى للخطاب القرآنى وفهمه، والتمثيل الواقعى للخطاب القرآنى بأن القرآن الكريم سيصبح متحركاً على الساحة الإنسانية، فتكون القيم الأخلاقية العليا هى العنوان الأمثل للإنسانية. كما استوحى فضل الله من القرآن الكريم ليعالج الواقع ويستشرف المستقبل؛ فكان هدفه بناء مجتمع مؤمن يعيش الإيمان قولاً وفعالاً.

واژگان کلیدی:

القرآن، تفسير القرآن، مناهج المفسرين، التفسير الاجتماعى، محمد حسين فضل الله، تفسير "من وحى القرآن".

گرایش فمینیستی در تفسیر اجتماعی قرآن کریم؛ با تکیه بر نظرات اصطلاح طلبانه فمینیست‌های اسلامی

محمدصادق هدایت زاده^۱

چکیده

تفسیر اجتماعی قرآن کریم به‌عنوان یکی از روش‌های تفسیر قرآن در دوران معاصر شکل گرفته و درصدد است تا نیازهای اجتماعی جامعه اسلامی را در پرتو قرآن کریم و با استعانت از معارف قرآنی چاره‌جویی نماید. یکی از جریان‌هایی که چند دهه است در جهان اسلام شکل گرفته، جریان فمینیسم اسلامی است. نواندیشان فمینیست اسلامی با تکیه بر بازخوانی قرآن از منظر زنان خواهان اصلاح نگرش مسلمانان به زنان در اسلام هستند تا از این رهگذر اصلاحاتی اجتماعی در حوزه فردی و اجتماعی برای زنان در جوامع اسلامی صورت پذیرد. از این‌رو تلاش فمینیست‌های اسلامی با رویکرد مفسران اجتماعی که پیراستن چهره اسلام از نواقص و بدفهمی‌ها و همچنین توانایی قرآن برای پاسخگویی به نیازهای روز مسلمانان است در یک راستا قرار می‌گیرد. به همین دلیل در این مقاله که با رویکرد توصیفی-تحلیلی انجام می‌گیرد به تبیین گرایش فمینیستی در تفسیر اجتماعی قرآن کریم می‌پردازیم و مبانی و روش‌های نواندیشان فمینیست اسلامی را از خلال منابع اصلی آنان استخراج کرده و آنگاه به تحلیل و ارزیابی آن می‌پردازیم. تاریخ‌مندی آیات قرآن، تکیه انحصاری بر قرآن و کنار گذاشتن روایات (قرآن بسندگی)، قدسی بودن اصل قرآن، و مردسالارانه بودن سنت تفسیری در زمره مبانی تفسیری فمینیست‌های اسلامی است.

واژگان کلیدی:

قرآن کریم، تفسیر اجتماعی، گرایش فمینیستی، فمینیسم اسلامی، اصلاح‌طلبی.

کاربست اندیشه ورزی تاریخی در تبیین گرایش اجتماعی تفسیر المیزان (درآمدی بر تفسیر اجتماعی تاریخ بنیان)

محمدعلی زکی^۱

چکیده

گرایش اجتماعی یکی از تحولات قرآن پژوهی معاصر است که سعی در ورود آموزه های اجتماعی اسلام در متن زندگی مردم دارد. بدون شک بینش تاریخی یکی از خاستگاههای اصلی و اثربخش تفسیر اجتماعی قرآن معاصر تلقی می شود. نسبت بین اندیشه ورزی تاریخی و تفسیر اجتماعی به منزله حوزه ای پژوهشی در نظر خواهد بود. تفسیر المیزان اثرگران سنگ علامه طباطبائی تاآن پایه ارزشمند است که دیدن، دریافتن و دانستن آن رابرای دانشمندان علوم دینی واجب و برای همه علاقمندان و نیازمندان اندیشه های بلند اسلامی واقعا لازم نموده است. علامه طباطبائی در تفسیر المیزان، به اشکال مختلف از تاریخ بهره برده است. پژوهش حاضر سعی در بررسی نسبت بین اندیشه ورزی تاریخی و تفسیر اجتماعی قرآن با تکیه بر تفسیر المیزان خواهد بود. سوال اصلی پژوهش آن است که کاربرد اندیشه ورزی تاریخی در تفسیر اجتماعی المیزان چگونه است؟ تاریخ و تاریخ نگاری بخش عظیمی از فرهنگ مکتوب عصر اسلامی را به خود اختصاص داده است. تاریخ از دیدگاه قرآن، مجموعه وقایع و حوادثی است که در چهارچوب قوانین و سنت های تغییرناپذیر بروز کرده اند و باید به عنوان تجربه و عبرت، در فراروی آیندگان قرار گیرند. نتایج پژوهش منجر به شناسایی و معرفی هفت جنبه اندیشه ورزی تاریخی علامه طباطبائی در تفسیر المیزان شده است. هم چنین یافته ها اقدام به بررسی و تبیین «قانونمندی جامعه و تاریخ در قرآن»، «سنت های تاریخی / اجتماعی قرآن»، «اعجاز تاریخی قرآن» و هم چنین «حیات و مرگ جامعه در قرآن» به منزله چهار کاربرد اندیشه ورزی تاریخی نموده است علاوه برآن سعی در ارائه شواهد و مصادیقی از تفسیر المیزان در خصوص چهار کاربرد پیشنهادی اندیشه ورزی تاریخی خواهد بود. اگرچه خاستگاه مباحث تاریخی در گذشته حیات بشری نهفته است، ولیکن بر اساس آموزه های

مجموعه چکیده مقالات اولین همایش بین‌المللی «تفسیر اجتماعی قرآن کریم در جهان اسلام ظرفیت‌ها و چالش‌ها» ۱۰۱

اجتماعی قرآن و خصوصا تفسیر میزان می توان نگاهی فعال، پویا و کنشگرانه نسبت به آینده فرد و جامعه تصور نمود. این مهم را به وضوح می توان از چهار جهت گیری پیشنهادی پژوهش حاضر در خصوص کاربرست اندیشه ورزی تاریخی در گرایش اجتماعی تفسیر میزان دریافت کرد.

واژگان کلیدی:

تفسیر اجتماعی قرآن، اندیشه ورزی تاریخی، علامه طباطبائی، تفسیر میزان.

بررسی تطبیقی رویکرد اجتماعی شهید مطهری، سید قطب و ابن عاشور در تفسیر سوره ممتحنه

محمدجواد جعفرملک^۱

چکیده

تفسیر اجتماعی قرآن کریم در صد سال اخیر بر اثر فعالیت‌های اجتماعی و سیاسی رشد چشمگیری کرد و از این میان آیت الله مطهری، سید قطب و ابن عاشور به عنوان مفسران اجتماعی شناخته شدند. مقاله حاضر با هدف ارزیابی رویکرد اجتماعی ایشان در تفسیر سوره ممتحنه به روش توصیفی تحلیلی تدوین شده است که ابتدا آیات آن به چند بخش تقسیم شده و ذیل هر بخش به طور تطبیقی تفسیر اجتماعی هر سه مفسر یاد و سپس ارزیابی شده است. از مهم‌ترین نتایج مقاله این است که رویکرد اجتماعی شهید مطهری به دلیل برخورداری بیشتر از ویژگی‌های یک تفسیر اجتماعی - مانند توجه به مشکلات زمان، بیان ساده و پاسخگویی به شبهات روشنفکران معاصر - از گرایش اجتماعی دو مفسر دیگر بیشتر است، چنان‌که رویکرد اجتماعی سید قطب به دلیل نگاه تمدنی به آموزه‌های اسلام و قرآن به مراتب از دیدگاه اجتماعی ابن عاشور - که بیشتر به مباحث ادبی و بلاغی می‌پردازد - پررنگ‌تر است.

واژگان کلیدی:

تفسیر اجتماعی، رویکرد اجتماعی، شهید مطهری، سید قطب، ابن عاشور، سوره ممتحنه.

«دراسة في الفكر الاجتماعي للعلامة الطباطبائي في تفسير الميزان واستخدامه في حياة الإنسان المعاصر»

السيدة فاطمة حسینی میرصفی^۱

چكیده

إن الإتجاه الإجتماعی يعتبر إحدى الإتجاهات الهامة والمؤثرة في علم التفسير في العصر الحاضر، والتقطه الهامة في هذا الإتجاه، هو التغير الذي طرأ على نظرة علماء التفسير إلى القرآن الكريم واهتمامهم بالبعد الإجتماعی للقرآن بدل مجرد الرؤیة الفردیة والأخرویة، وعلى هذا الأساس نراهم يسعون وراء إيجاد حلول للمشاكل المادیة والمعنویة في المجتمع من خلال تفسير القرآن الكريم، وقد قام علماء التفسير المعاصرون عبر فهمهم ونظرتهم الخاصة لمتطلبات العصر الذي كانوا يعيشون فيه، ببيان الدلالات القرآنیة والإجابة على تساؤلات واستفهامات المخاطبين. منهم العلامة السيد محمد حسین الطباطبائي، ونحن في هذه المقالة سنتناول «دراسة في الفكر الاجتماعي للعلامة الطباطبائي في تفسير الميزان واستخدامه في حياة الإنسان المعاصر». تهدف هذه الدراسة إلى تحقيق معرفة الإتجاه الإجتماعی في التفاسیر القرآنیة وإحصاء خصائص الإتجاه الأجتماعی في الميزان. يعتبر (الميزان في تفسير القرآن) دليلاً واضحاً على الإتجاه الفكري الإجتماعی للعلامة الطباطبائي، إذ إن معرفته و تعلم الإتجاه الأجتماعی في التفاسیر المعاصرة يعتبر ذا أهمية فائقة، ويعتبر التأكيد على هداية القرآن في جميع العصور، وشمول القرآن الكريم على الأحكام والتعاليم الإجتماعیة، وإهتمامه بموضوع الإصلاح الفردي والإجتماعی، والسعي لمواكبة الدين للمستجدات والمتغيرات العصرية، يعتبر ذلك من أهم أسس هذا الإتجاه. الحكومة، الحرية، العدالة الإجتماعیة، النظام الإجتماعی، مشاكل الأمة الإسلامیة، أسباب تأخر المسلمین، تنظيم الحياة الإجتماعیة، الإهتمام بالأبعاد المادیة والمعنویة في الإسلام، الرد على شبهات المستشرقین في بعض المجالات كالحدود والديات وحقوق المرأة والأقليات الدينيّة، وسائر المباحث الكلامیة والفقهیة المرتبطة بشكل أو بآخر بالقضايا الإجتماعیة، يمثل الإتجاه والفكر الإجتماعی للعلامة الطباطبائي قد تناول بصورة تفصیلیة في تفسير الميزان.

واژگان کلیدی:

التفسير، الإتجاه، الإتجاه الإجتماعی، العلامة الطباطبائي، تفسير الميزان.

۱- أستاذة مساعدة في جامعة آزاد الإسلامیة، قسم علوم القرآن و الحديث، مكتب یادگار امام الخمينی (ره)-
مدينةالری، طهران، إيران؛
mirsafy@yahoo.com

مبانی و شاخصه‌های تفسیر اجتماعی در «المیزان فی تفسیر القرآن»*

علی اسدی اصل^۱

سیدابوالقاسم موسوی^۲

مصطفی حسن زاده حقیقی^۳

چکیده

«المیزان فی تفسیر القرآن» اثر ماندگار علامه طباطبایی^۱ یکی از پرشورترین تفاسیر در زمره تفاسیر اجتماعی می‌باشد که با نگاهی ژرف به ابعاد زندگی انسان، سعی در بیان احتیاجات بشر در جهت دستیابی به سعادت دارد. این تفسیر بر مبنای عقائد نویسنده در حوزه اجتماعی شکل گرفته است و حاکی از آن است که نویسنده محترم، قرآن را جامع تمام علوم مورد نیاز بشر برای سعادت می‌داند و این منبع را تنها منبع مورد وثوق در کشف مراد خداوند متعال در راستای هدایت انسان می‌داند، هر چند که چنین شأنی را برای سنت قطعی نیز قائل است، لیکن به دلیل ظنی الصدور بودن اخبار سنت معصومان، صرفاً قطعیات آن را مورد اطمینان می‌داند و لکن قوانین را در هر دو حوزه ثابت می‌داند و عقل سلیم را منطبق با آن دانسته است. ایشان اصل تدبّر و اندیشه را پرچمدار هدایت می‌داند و مستند به آن، تقلید جاهل از عالم را واجب می‌داند هر چند که در تفسیر، تقلید از گذشتگان را واجب نمی‌داند و اصالت را از آن فرد و جامعه می‌داند. این پژوهش با روش تحلیلی و توصیفی، برخی از مبانی تفسیر اجتماعی، از منظر علامه طباطبایی^۱ را مورد بررسی قرار می‌دهد و ابعاد نظر ایشان را در این مبانی روشن می‌کند.

واژگان کلیدی:

المیزان فی تفسیر القرآن، علامه طباطبایی^۱، مبانی تفسیر اجتماعی، عقل‌گرایی، جامعیت.

* این مقاله جهت همایش بین‌المللی تفسیر اجتماعی قرآن کریم در جهان اسلام، ارسال شده است.

asadi-a@um.ac.ir

۱- دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه فردوسی مشهد

mosavi.quran@gmail.com

۲- دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث دانشگاه فردوسی مشهد

۳- دانش‌آموخته کارشناسی ارشد تفسیر و علوم قرآن دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، دانشکده علوم قرآنی مشهد

ms_hh5@yahoo.com

ارث ناتمام زنان در کشاکش سنت و مدرنیته

معصومه ربیعان^۱

چکیده

آیه ۱۱ سوره نساء، ارث زنان را نصف ارث مردان قرار داده و محل اختلاف دیدگاه‌های مفسران از گذشته تا زمان معاصر گردیده است. در تبیین معاصرانه این آیه دو رویکرد متفاوت ظهور یافته است. عمده مفسران معاصر همانند پیشینیان خود به ثبوت حکم الی الابد ارث زنان اعتقاد دارند و با رویکرد درون‌متنی و برداشت حقوقی-فقهی، به تبیین دلایل ناتمام بودن آن توجه خاص نموده و آنرا مقتضای هماهنگی با فطرت، ساختار طبیعی خانواده و متناسب با بافت آیات دیگر قرآن دانسته‌اند. گروه دوم از بیرون از متن و با نگاه تاریخمند به آیه، آنرا مقتضای زمان نزول دانسته و با انعطاف و سیالیت در تفسیر مفاهیم قرآن موافقتند. این گروه با تفسیرهای هرمنوتیکی، به دنبال انطباق احکام حقوقی مبتنی بر شرایط عصری انسان‌ها می‌باشند. در این مطالعه تطبیقی-توصیفی که با منابع کتابخانه‌ای فراهم آمده، دیدگاه‌های این دو گروه مورد بازخوانی قرار گرفته تا به این سؤال پاسخ دهد که تفسیر معاصرانه آیه ۱۱ سوره نساء در مورد ارث زنان و مواجهه مفسران با ناتمام بودن آن چگونه است؟

واژگان کلیدی:

آیه ۱۱ سوره نساء، ارث زنان، تفاسیر معاصر، ثابت بودن مفهوم ارث، سیال بودن مفهوم ارث.

تقریب‌گرایی و شبهات عصری در آثار تفسیری محمد جواد مغنیه

محسن قاسم پور^۱

پروین شناسوند^۲

چکیده

محمد جواد مغنیه، فرزند شیخ محمود در یکی از روستاهای جبل عامل لبنان به نام طبردبا در خانواده‌ای با سابقه درخشان علمی متولد شد وی همچون بسیاری از عالمان و مفسران مسلمان در حوزه مطالعات دینی، صاحب آثار متعدد، تأثیرگذار و مفیدی است. در یک نگاه کلی و گذرا می‌توان میراث مکتوب وی را در موضوعات: تفسیر، فقه امامیه و مقارن، کلام و عقاید، اخلاق و سیره معصومین دسته‌بندی کرد. مغنیه در بطن اجتماع می‌زید و چون اسلام را پاسخگوی نیازهای بشری می‌داند، لذا کوشش می‌کند تبیینی جامع از اسلام به دست داده که یکی از شاخصه‌های مهم این جامعیت، بُعد اجتماعی اسلام است. او این مهم را با رویکرد خاصش در تفسیر نشان داده است. به دیگر سخن، مغنیه به سان صاحب نظری است که از عنصر اجتهاد هم از حیث نظری و معرفتی و هم از جنبه عملی بهره برده و در جای جای تفسیر خود که سرزندگی شیعه از آن نشأت می‌گیرد، سخن گفته است. تفسیر الکاشف را می‌توان در عداد آثاری در قرن چهاردهم به حساب آورد که محصول تحول، در معرفت دینی و تفسیر است که ریشه‌های آن را باید در نگرش امثال سید جمال الدین اسدآبادی و شیخ محمد عبده دانست. مغنیه به خوبی از نگرش مسلمانان به دانش جدید و مهم تر از آن از تأثیر نگرش سیاسی بر حوزه تفکر دینی و تفسیری آگاه بود. این زمینه‌ها او را به تدوین تفسیری با سبک و رویکردی جدید به ویژه به لحاظ اجتماعی و سیاسی متعهد می‌ساخت. وی همچنین، در پرتو پیشرفت تحقیقات خاورشناسان در حوزه معطوف به مطالعات قرآنی و تفسیری و بروز اشکالات و شبهاتی که از این رهگذر، ذهن جوانان مسلمان را به خود مشغول می‌داشت، برای خود رسالتی پاسخگویانه قائل بود. در واقع از زمینه‌های مهم پیدایی این تفسیر، ضرورت توجه و بی‌تفاوت

۱- استاد گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه علامه.
m.qasempour@atu.ac.ir
۲- دانشجوی دکتری دانشگاه آزاد اسلامی، تهران مرکزی.
Par.shenasvand.ltr@iauctb.ac.ir

نبودن به توسعه تحقیقات اسلامی، توسط غیر مسلمانان بود؛ که نتایج آن به خصوص با نگاه اسلام شیعی، زاویه و فاصله ای عمیق داشت. ظهور مکاتب جدید اجتماعی و اقتصادی و ادعا و انگیزه آنان برای نجات انسان، از دیگر زمینه هایی است که تفسیر مغنیه با عطف توجه بدان، تدوین گردید؛ آن هم نه از باب تأثیرپذیری از آنها، بلکه در مقام روشنگری و مرزبندی ادعای های چنین مکاتبی، با آموزه های اصیل قرآنی. مرحوم مغنیه معتقد است در این روزگار و با توجه به شرایط عصری و تحولات فرهنگی اجتماعی، زبان مورد استفاده مفسر در تبیین آموزه های وحیانی، زبانی دیگری باید باشد؛ به عبارتی دیگر فراز آوردن تعالیم بلند و انسان ساز قرآنی، با ساز و کارهای به کار بسته مفسران پیشین، امروزه روز، دیگر کارآمد نیست.

مغنیه، دانشمندی شیعی است که نظریات فقهی و کلامی شیعه که به ویژه از پشتوانه های روایی معصومین برخوردار است، برای او مسلم و قطعی است، اما در موارد بسیاری از داوری میان نظرات شیعه و اهل سنت که از سوی برخی عالمان این دو مدرسه ارائه شده، پرهیز کرده و به نقل اقوال اکتفا نموده است. زیرا حتی بین اصحاب هر دو دیدگاه مخالفینی وجود دارد و چون مناقشه علمی بر هر اندیشه ای که از سوی غیر معصوم ایراد شده باشد جایز و رواست، لذا عبور از این اختلافات یا بی اهمیت انگاشتن آنها از حیث پرداختن به آنها از نظر مغنیه امری است طبیعی .

یکی از ویژگی های بارز این تفسیر جنبه تقریب گرایانه این تفسیر است . مفسر ما در رویکرد تقریب گرایانه اش در خلال تفسیر به بیان مشترکات فریقین اشاره کرده و تکیه دارد؛ این مسأله با در نظر گرفتن اینکه او به اصول و دیدگاه های شیعی و سنی احترام قائل شده و به جهت اهتمام به مبانی و اصول مشترک تفسیری و باور او به رسالت مفسر در بازنمایی و برجسته ساختن اصل «دعوت قرآنی» و «هدایت» بیشتر احساس می شود. در بخش مربوط به استفاده این مفسر از منابع روایی فریقین هم، رویکرد تقریب گرایانه او نباید مورد غفلت واقع شود. خاستگاه این نگاه را باید در افق فکری مغنیه و تأثیر شرایط عصری او در مواجهه با احادیث مرتبط جستجو کرد.

این مقاله با تاکید بر جنبه های تقریب گرایی و شبهه شناسی و با ذکر نمونه ها یی از آیات قرآن، رویکرد اجتماعی مفسر را مورد واکاوی قرار داده است.

واژگان کلیدی:

مغنیه، الکاشف، تفسیر اجتماعی، شبهه شناسی، تقریب گرایی.

تفسیر در کشاکش کلام قدیم و علم جدید: مورد ستون‌های آسمان

محمد علی طباطبایی^۱

چکیده

تا پیش از ظهور نظریات کیهان‌شناختی مدرن، که از حدود پنج قرن پیش پدیدار شدند، تفسیر فراز «بغیر عمد ترونها» دو مرحله موفق را پشت سر گذاشته بود که هرچند فهم‌های متعارضی را از این فراز عرضه می‌کردند، دست‌کم هر یک در زمانه خودشان از حمایت هر دو دانش کلان کلام و کیهان‌شناسی روز برخوردار بودند و از این رو هر یک از آن دو تفسیر در دو دوره مختلف مورد اجماع مفسران دوران خودشان بودند. اما با ظهور کیهان‌شناسی مدرن، که از سویی اثبات‌کننده نیروی نامرئی میان اجرام آسمانی است و از سوی دیگر نافی وجود شیئی واقعی به نام آسمان است، تفسیر آن فراز قرآنی بر اساس علم روز با مشکل مواجه شد. در این میان، برخی از مفسران، با چشم‌پوشی بر تلقی علم مدرن از آسمان، تنها بر دلالت این فراز بر نیروی جاذبه به عنوان ستون‌های نامرئی جهان تکیه کردند؛ اما بسیاری دیگر از مفسران، که بیش از دغدغه‌های تطبیق قرآن با علوم روز به هر قیمتی، دغدغه‌های بزرگ‌تر کلامی و تفسیری داشتند، در تأیید چنین دیدگاهی احتیاط به خرج دادند و مواضع متفاوتی، از سکوت گرفته تا کلی‌گویی و ابهام، در پیش گرفتند تا مجبور نباشند درباره دلالت‌های علمی این فراز صریحا اظهار نظر کنند. بیم از خدشه‌دار شدن تصویری که کلام قدیم از خدا ترسیم کرده از یک سو، و احتمال فروپاشی نظریات کیهان‌شناسی جدید از سوی دیگر، و به طور کلی فقدان نظریه کلامی بازنگری‌شده درباره رابطه علم و دین، مفسران معاصر را در اتخاذ موضعی قطعی درباره این قبیل آیات به موضع سکوت یا سردرگمی کشانده است.

آموزه صلح و کارکردهای آن در قرآن کریم

اشرف بروجردی^۱

چکیده

بقا و ارتقاء همه جوامع در سایه صلح، امنیت و آرامش تحقق می‌یابد. در واقع جنگ و قتال، تخاصم ورزی و منازعات داخلی و خارجی آفت پیشرفت و توسعه هر جامعه‌ای تلقی می‌گردد. قرآن کریم که در آیات مختلف شاخص‌های مختلفی برای رشد و ارتقای فرد و جامعه بیان داشته، برای صلح، مدارا و هم‌زیستی مسالمت‌آمیز اهمیت زیادی قایل شده است. در واقع آموزه صلح در قرآن کارکردهای متمایز و گوناگونی دارد. جایی در مقابل تهاجم و جنگ و گاهی در برابر نزاع و تخاصم درون خانواده یا در اجتماع و جوامع بزرگتر و بین قبایل و امت‌های مختلف کاربرد دارد. این جستار نسبت‌اهتمام قرآن به آموزه صلح در مقابل جنگ و قتال را مطالعه می‌کند. پس از بررسی آیات مختلف اینطور استنباط می‌شود که رویکرد قرآن برای رسیدن جامعه به رشد، شکوفایی، دانش و اخلاق که از اهداف آفرینش و ارسال پیامبران است؛ همانا دستیابی به صلح و امنیت است. این معنا که انسانها بتوانند به دریافت حقیقت و اخلاق حسنه و طهارت نفس برسند. چنان که می‌فرماید: «هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ».

این مفهوم بلند نشان از آن دارد که هدف از ارسال پیامبران برخوردار کردن جامعه از شرایط امن است یعنی آنچه که در سایه صلح و آرامش محقق می‌شود. صلح نیز زمانی حاکم می‌شود که رواداری در جامعه به عنوان یک منش اخلاقی در رفتار آحاد جامعه و حاکمیت بروز و ظهور داشته باشد و این امر شرط پذیر نیست. محبت، دوستی و مودت اگر در جامعه‌ای رواج داشته باشد، توافق و صلح و مصالحه در همه امور ساری و جاری می‌شود و هیچ شرطی بر آن مترتب نیست. راهکار آن هم در گام نخست گفتگو و در گام دوم گذشت، عفو و اغماض از تخلفی که یکی بر دیگری اعمال کرده، می‌باشد. قرآن عدم گذشت را نوعی عدول از مصالحه می‌داند که این مسئله بیشتر در مناسبات اجتماعی معنی پیدا می‌کند اما آنجایی که

^۱ - استادیار پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

پای جنگ در میان باشد تحقق صلح مشروط به حفظ مصالح طرفین است، مگر آنکه خدعه و پیمان شکنی در میان باشد. قرآن چنین می‌فرماید: «وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا ۚ فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَىٰ فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّىٰ تَفِيءَ إِلَىٰ أَمْرِ اللَّهِ ۚ فَإِنْ فَاءَتْ فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا ۚ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ».

در اینجا بغی به معنی ظلم است و شرط قتال مجدد در اعمال ظلم است که با پیمان شکنی و نقض عهد همراه است. در رابطه با قتال و جهاد نیز پس از تبیین دیدگاه و فتاوی فقهای عظام باین نتیجه می‌رسیم که جنگ و قتال صرفاً در مقابل تهاجم مجاز است و در خصوص آغازگری در جنگ و قتال اجازه ای در دست نیست.

کلیدواژه‌ها: قرآن، صلح، قتال، مفسران، فقه اسلامی.

نظریه «فقه الاجتماع» در نگاه تفسیری به آیات قرآن کریم

حمیدرضا بصیری^۱

چکیده

«فقه اجتماعی» رویکردی است که نگرشی حاکم بر تمام موضوعات فقهی دارد و استنباط‌های فقهی آن به منظور اداره نظام اجتماعی انجام شده و ناظر به امور اجتماع می باشد. اما اصطلاح «فقه الاجتماع» علیرغم ظاهری نزدیک با «فقه اجتماعی»، معنای دیگری را افاده می کند. در این اصطلاح، اجتماع به خودی خود مانند یک انسان، مکلف فرض می شود که مخاطب دستورات شارع مقدس بوده و احکام خمس و وجوب، حرمت، استجاب، کراهت و اباحه بر رفتارهای جامعه معنا پیدا می کند. تئوری «فقه الاجتماع» که زیر مجموعه الهیات اجتماعی نیز محسوب می شود، در میان فقهای معاصر طرفدارانی پیدا کرده است. این در حالی است که دسته‌ای دیگر از فقها چنین فرضیه‌ای را نپذیرفته و مخاطب اصلی در احکام شریعت را فرد انسان ها دانسته اند. نظریه «فقه الاجتماع» به تازگی در محافل علمی و پژوهش‌های مکتوب وارد شده و از این رو نمی توان تحقیقات صورت گرفته و استدلال‌ها را بر قبول یا رد آن تمام و کامل دانست. در این مقاله از نگاه آیات قرآن کریم به این موضوع توجه کرده و «فقه الاجتماع» با رویکرد تفسیر اجتماعی قرآن کریم مورد بحث علمی واقع می شود. نگارنده معتقد است اگرچه در قرآن کریم و به ویژه در آیات معروف به آیات الاحکام صراحتی بر مکلف بودن جامعه به خودی خود وجود ندارد؛ اما نگاه عمیق به جمعی از آیات قرآن کریم به ویژه آیاتی که از سرنوشت اقوام و جوامع گذشته سخن گفته و ما را به عبرت گرفتن از سرانجام آنان دعوت می کند؛ می توان به تکلیف مندی جامعه در کنار تکلیف فرد فرد جامعه دست یافت. البته این سخن بدیهی است که انجام تکالیف برخاسته از «فقه الاجتماع»، بر عهده تک تک افراد خواهد بود. ولی همین مقدار که افراد یک جامعه به دلیل ترک این تکالیف مواخذه و عقاب می شوند دلالت بر واقعیت نظریه «فقه الاجتماع» دارد. از

^۱ - استادیار دانشگاه علامه طباطبائی

سوی دیگر توجه تفسیری به آیاتی چون: « وَ لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَ لَا يَسْتَقْدِمُونَ » (اعراف: ۳۴) « وَ اتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً » (انفال: ۲۵) که عذاب الهی در دنیا را صرف نظر از افراد جامعه بر اجتماع آنان حمل کرده است؛ پذیرش این نظریه را محکم‌تر ساخته و بر این معنا دلالت دارد.

کلیدواژه‌ها: فقه الاجتماع، قرآن، تفسیر، آیات الاحکام.

ویژگی‌های اندیشه‌ی تفسیری آیت الله خامنه‌ای پیش از انقلاب ولایت در طرح کلی اندیشه‌های اسلامی در قرآن

فاطمه حاجی اکبری^۱

چکیده

بی‌تردید گزاره‌های قرآنی با زندگی افراد جامعه پیوند خورده است. در درازنای تاریخ اندیشوران اسلامی با توجه به نیازهای جامعه و افراد به قرآن روی آورده اند. تفسیر اجتماعی از رویکردهای بسیار مهم تفسیری است. پژوهش حاضر به تبیین اندیشه‌های تفسیری آیت الله خامنه‌ای در کتاب طرح کلی اندیشه‌های اسلامی در قرآن در موضوع ولایت پرداخته است. سخنان ایشان از آن جهت حائز اهمیت است که به عنوان مقدمه‌ای برای حکومت علوی در نظام اسلامی و تبیین خط مشی جامعه مسلمانان قلمداد می‌شود. این کتاب حاوی مجموعه سخنرانی‌های ایشان در سال ۱۳۵۳ در مشهد است که به تفسیر برخی آیات مفاهیم اعتقادی پرداخته‌اند. بر این اساس با شیوه‌ی توصیفی-تحلیلی و براساس داده‌های کتابخانه‌ای این پژوهش بر آن است در حد توان موضوع را برسد. استفاده از زبان ساده و مثال‌های همه فهم، طرح مسئله با پرسش، پرهیز از طرح گسترده مباحث ادبی، فقهی و کلامی، تاکید بر هدایت‌گری قرآن و تاکید بر ضرورت‌های جامعه، عبرت گرفتن از تاریخ، بهره گرفتن از روایات و شعر از جمله رویکردهای تفسیری ایشان در کتاب مذکور است.

کلیدواژه‌ها: تفسیر اجتماعی، طرح کلی اندیشه‌های اسلامی در قرآن، آیت الله خامنه‌ای، ولایت

تفسیر اجتماعی قرآن در شبه قاره هند

سیدمحمدعلی نقوی^۱

چکیده

تفاسیر اجتماعی در شمار با سابقه ترین تفاسیر قرآن کریم در شبه قاره هند هستند. نخستین تفسیری که به امور اجتماعی در قرآن پرداخت؛ تفسیر القرآن و هو الهدی و الفرقان اثر سر سید احمد خان هندی (۱۸۱۷-۱۸۹۸) از شاگردان سید جمال الدین اسدآبادی است. تألیف این تفسیر در سال ۱۸۷۸ آغاز و ۱۸۹۰ منتشر شد. در واقع این تفسیر خیلی پیش تر از تفسیر عبده و دیگران مطالب اجتماعی را در تفسیر بیان کرده است. این تفسیر از اول قرآن تا سوره یوسف را در بر گرفته است. سر سید احمد خان در جلد دوم این تفسیر در ضمن سوره انفال مطالب زیادی در باره علل شکست و پیروز جوامع و توجیه عقلی کمک فرشتگان به مؤمنان دارد. در ضمن تفسیر سوره توبه نیز بحث مفصلی درباره جهاد و جنگ در اسلام دارد و فلسفه جهاد در اسلام را برای جوانان توجیه می کند. باعتقاد سر سید احمد خان علت جهاد تضمین آزادی دینی و جهت انسداد ظلم و ستم است و هیچ یک از غزوات برای تحمیل عقیده نبوده است. سر سید احمد خان تمام آیاتی که در خصوص آزادی عقیده در قرآن هست را آورده و نشان داده که مردم در حکومت اسلامی در اسپانیا و ایران و هند ، آزادی مذهب داشته اند. ابوالکلام محی الدین احمد آزاد (۱۸۸۸ - ۱۹۵۸) رهبر حزب کنگره ملی هند و از رهبران اولیه جنبش استقلال هندوستان بود. تفسیر ترجمان القرآن کتاب تفسیری ابوالکلام است که در آن مسایل اجتماعی بویژه مواجهه با استعمار انگلیس را مطمح نظر قرار داده است. جلد اول این کتاب در ۱۹۳۱ منتشر شد. در جلد اول ، درباره منشاء دین در جامعه اسلامی و تکامل آن ، نظام ربوبیت در جهان ، نظام ربوبیت در جامعه و ارتباط مشیت الهی با مسایل جامعه شناختی بر اساس آیات قرآن بحث کرده است. ابوالکلام آزاد همچنین در تفسیر خودش درباره

^۱ - استاد بازنشسته دانشگاه علیگر هند.

حق و باطل ، عدالت اجتماعی، ضرورت قسط در اجتماع و به طور خاص تفاهم بین ادیان مختلف ، مطالب ارزنده ای مطرح کرده است. تفسیر سید احمد خان ، بیشتر مطالب عقل‌گرایانه دارد و در ضمن مباحث اجتماعی نیز دارد لکن تفسیر ابوالکلام آزاد ، تفسیری اجتماعی است و در جهت اصلاح ادیان تکفیری نوشته شده است. تفسیر تفهیم القرآن اثر سید ابوالاعلی مودودی (۱۹۰۳ - ۱۹۷۹) متفکر هندی پاکستانی و مؤسس جماعت اسلامی پاکستان است. در این تفسیر نیز مباحث اجتماعی زیادی مطرح شده ؛ خانواده، زندگی اجتماعی، لایه بندی اجتماعی و نظام و نهادهای سیاسی ، همگی در این تفسیر بیان‌گشته است. بر روی هم تفسیر اجتماعی در هند سابقه خیلی دیرینی دارد و خیلی پیش‌تر از تفسیر المیزان و المنار باین مهم پرداخته است.

کلید واژه: تفسیر اجتماعی ، شبه قاره هند، سید احمد خان هندی، ابوالکلام آزاد، مودودی

قرآن کریم و بحران تأویل و پرسش از چگونگی شفاف سازی معنای مستور آیات

ادریس هانی^۱

چکیده

بحث من در رابطه با چگونگی تأویل و دریافت معنا از قرآن کریم است. مسئله ما این است که: فرآیند «استنتاج» چگونه شکل می‌گیرد و اهداف آن چیست؟ ما با بحران تأویل مواجهیم و ما هم‌اکنون شرایط کسانی را داریم که در قرآن به آنان با آیه (أفلا يتدبرون القرآن أم علی قلوب أقفالها) اشاره شده است. مهمترین مساله قابل طرح در این زمینه برانگیختن کنکاش و جستجو در متن قرآن کریم است هرچند که این یک مساله پیچیده است. فرآیند این تأویل شامل الأول یعنی بازگشت به اصل مفاهیم و پس از آن درک الان یعنی لحظه و زمانی است که معنی دریافت می‌شود و آن یک فرآیند دینامیکی است. تأویل یعنی ارجاع متشابه به محکم همان‌گونه که امام صادق بدان اشاره کرده است. در واقع ما از مسائلی که بدان اشاره شد در می‌یابیم که ما با یک حقیقت متلاطم و پر جنب و جوشی و ناقصی مواجهیم که قرآن چراغ روشنگر آن است. اگر بخواهیم بعد اجتماعی قرآن کریم را دریابیم باید پیچیدگی‌های جوامع را هم نیز مد نظر قرار دهیم یعنی باید مسایل آنی و در حال وقوع جامعه‌ها رو لحاظ کنیم و مسایل رو ثابت ندانیم.

کلید واژه: قرآن کریم، تفسیر اجتماعی، تأویل.

^۱ - عضو هیئت علمی جامعه المصطفی العالمیه، اندیشمند و متفکر شیعه مراکشی.